

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2020-3/2

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2020

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Тахрир ҳайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Абдуллаев Баҳром Исмоилович, ф-м.ф.д.

Абдуллаев Равшан Бабажонович, тиб.ф.д., проф.

Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.

Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.

Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.

Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д., к.и.х.

Дўсчанов Бахтиёр, тиб.ф.д., проф.

Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.

Қодиров Шавкат Юлдашевич, қ/х.ф.н.

Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.

Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.

Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.

Рахимов Рахим Атажанович, т.ф.д., проф.

Рўзибоев Рашид Юсупович, тиб.ф.д., проф.

Рўзимбоев Сапарбой, ф.ф.д., проф.

Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.

Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.

Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.

Сотипов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.

Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., академик

Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.

Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.

Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.

Ўразбоев Файрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.

Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.

Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№3/2(59), Хоразм Маъмун академияси, 2020 й. – 102 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

© Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими, 2020

МУНДАРИЖА

ТАРИХ ФАНЛАРИ

Matchanova B.I. Ilm-fan taraqqiyotida ziyoli ayollarning o`rni	5
Matyaqubov T.S. O`zbekiston tarixida xorazmliklar	7
Nurmamatov J.Q. Buyuk Xorazmshohlar davlati va arab xalifaligi o`rtasidagi diplomatik munosabatlar	9
Turabayeva Ya. Culture of modern economic conduct in Uzbekistan	11
Абдалов У.М. Ўзбекларнинг дафн маросимларида зардуштийлик излари	13
Боқиев А.А., Йўлдошева З.Х. Ўзбекистон тарихини даврлаштириш муаммоси ва цивилизация қарашлар	18
Нуруллаева Н. К. Из истории изучения этнографии народов Хорезмского региона	26
Тўраев А.И. Туркманларни анъанавий хўжалиги ва оила-никоҳ масалалари	28

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Abdumajidova D. Interactive technologies in the teaching foreign language	32
Alimova K. Communicative methodology of teaching foreign language	34
Baybabayeva Sh. Innovative methods of teaching foreign languages	36
Eshankulova L. Modern methods of teaching english	37
Hodjayeva S. Theoretical foundations of the case study method in teaching english for special purposes	39
Inagamova U. The use of innovative - cognitive technologies in teaching grammar in foreign language lessons	41
Irgasheva S.I. Methods of teaching foreign language as a science	43
Ismailova M. Modern lesson in the teaching foreign language	45
Jo`rayeva N. Evfemizm, yohud yumshoq muomala fransuz ayollari talqinida	46
Khodjayeva D.I., Khusenova M.U. Lexicographic analysis of phonetic terms “Monophthongs, dipgthongs and triphthongs” in the uzbek and english languages	50
Mirvohidova M. The problem of alternative choice of different methods in the process of english language teaching	54
Nuritdinova S. Methods of project work in english lessons	55
Nusratullaeva Sh. Innovative pedagogical technologies of teaching foreign language	57
Odinayeva N. The phenomenon of polysemy in the english language	59
O`sarov I.K., Sanoqulova N. Sh. Ingliz va o`zbek tillarida sintaktik stilistik vositalarning qiyosiy tahlili	61
Pardayeva Z. Modern methods and technologies of teaching foreign languages in higher education	64
Radjabova D.R. Motivation in learning foreign language	66
Rahimjonova M. Modern methods of teaching foreign languages in higher education	68
Sherjanova M.B. How to improve pronunciation of english language?	69
Tursunova D. Methods of project work in english lessons	70
Yunusova M. Case-study method as a modern technology of professionally-oriented training of students	72
Бурибаева А.И. Усовершенствование творческой активности будущих учителей при обучении иностранному языку	74

Джабборов Р.М. Хаттот-шоир Абдурраҳим Хоразмийнинг ҳаёти ва ижоди	76
Жамаҳматов К., Бобохужаев С. Ҳожи Муҳаммад Шаҳдийнинг ўзбек тилида ёзилган ғазаллари ва унинг моҳияти	79
Матназаров Ж.К. Матназар Абдулҳаким шеърининг плеоназм бадиий восита сифатида	84
Муҳаммедова Н. Феминизмнинг инглиз адабиётида акс этиши	87
Туропова П. Ижодкорнинг услубий ўзига хослиги	89

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Зарипова М.Д. Компетентлик ёндашуви асосида таълим сифатини таъминлаш ва уни баҳолашнинг математик методлари	94
---	----

ВИЛОЯТ СТАТИСТИКА БОШҚАРМАСИ ХАБАРЛАРИ

Махкамов Б. Республикамизда 2022 йилда аҳолини рўйхатга олиш тартиби, моҳияти ва унинг истиқболлари	100
Махкамов В. Aholini ro'yxatga olish mazmun mohiyati to'g'risida	101

ТАРИХ ФАНЛАРИ

O'UK 9

ILM-FAN TARAQQIYOTIDA ZIYOLI AYOLLARNING O'RNI***B.I. Matchanova, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch***

Annotasiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda zamonaviy oila ma'naviyati aniq ma'lumotlar asosida atroflicha tahlil qilingan va umumlashtirilgan.

Kalit su'zlar: oila, ota-onaning o'rni, O'zbekiston, davlat va jamiyat munosabat omillari, totuvlik, farzand, nikoh, tarixiy meros

Аннотация. В данной статье на основе конкретных данных анализированны и обобщены материалы о духовности современной семьи в Узбекистане.

Ключевые слова: семья, роль родителей, Узбекистан, государство и общество, факторы, согласие, ребенок, брак, историческое наследие.

Abstract. In this article the morality of modern family is analyzed and summarized thoroughly with exact facts

Key words: Family, place of parents, Uzbekiston, state and society, factors, agreement, child, marriage, historical heritage.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach yurtimizda xotin-qizlarning ijtimoiy ishlab chiqarish va boshqarishda ishtirok etishiga qulay sharoitlar yaratildi. Buni yurtimizda xotin-qizlarning e'zozlanishi, ularni asrab-avaylanishi, jamiyatdagi o'rinlarini va mavqelarini oshirish bo'yicha olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarda ko'rish mumkin.

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish uchun olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning har bir qadamida, vatanimiz hayotining turli sohalarida erishilayotgan yutuqlarda, xotin-qizlarning faol ishtiroki fikrimiz dalilidir. Bundan tashqari mamlakatimiz mustaqilligining dastlabki kunlaridanoq yurtimizda xotin-qizlarga g'amxo'rlik ko'rsatish, ularning siyosiy faolligini oshirish, kasbiy, jismoniy, ma'naviy va intellektual salohiyatini yuksaltirish, qizlarni zamonaviy kasb-hunarlariga yo'naltirish, ularni tadbirkorlikka keng jalb etish, onalik va bolalikni muhofaza qilish, sog'lom oilani shakllantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilganligidan dalolat beradi. Bugungi kunda ular ishbilarmon tadbirkor, malakali shifokor, tarbiyachi- o'qituvchi, xullas, har bir sohaning fidoyi vakilasi sifatida o'z burchlarini sidqidildan bajarib kelmoqdalar. Insoniyat tarixi shundan guvohlik beradiki, ming yillar davomida har qaysi jamiyatning madaniy darajasi va ma'naviy barkamolligi ayollarga bo'lgan munosabat bilan belgilanadi. Ayniqsa, ayollarga sharqona ehtirom va e'zoz biz uchun ibratli merosdir. Bejiz emaski, Sharqda ayolni farishtaga qiyos qilishadi. Chunki farishtalar Alloh taolo yaratgan eng pok, eng begunoh zotlardir. Xalqimizning buyuk tarixida o'zining jasorati va matonati, aql-zakovati, nafosati va nazokati bilan o'chmas nom qoldirgan To'maris, Bibixonim, Gulbadanbegim, Zebunniso, Nodira, Uvaysiy, Anbar Otin va boshqa yuzlab ayollarimizni hamisha ehtirom bilan tilga olamiz [1].

Sharq azaldan ilmu ma'rifat beshigi bo'lgan. Muqaddas zaminimizning har bir go'shasi o'zining olimu ulamolari bilan mashhur bo'lganki, bunday zakovat ahlining nechog'li bilimga ega bo'lishi albatta ularni dunyoga keltirgan volidai muhtaramalarining tafakkur darajasiga bog'liq bo'lgan. Ya'ni ilmu irfon sohiblarining onalari ham teran bilim sohibalari bo'lishgan. Buni imom Buxoriy, Al-Hakim Termiziy, Xoja Bahouddin Naqshband, Mashrab kabi buyuk tafakkur darg'alarining onalari misolida ko'rish mumkin.

Ayolning oiladagi, jamiyatdagi mavqeini olib qaraylik. Tariximizning qaysi davriga nazar solmaylik, ayol va ona mudom ezgulik timsoli, murabbiy va komil inson tarbiyachisi bo'lib kelganini ko'ramiz [2].

O'zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanadi. O'z tarixi, an'analari, osori atiqalari, buyuk siymolari, qadriyatlariga ega bo'lgan xalq buyukdir. Qalbi yaratish va ijodkorlik ishtiyoqi bilan limmo-lim to'lgan ziyoli shukronalik va minnatdorlik tuyg'usi bilan yashaydi. Tarixga nazar tashlasak, barcha davrlarda ham g'oyat murakkab va mas'uliyatli vazifa ziyoli ayollar zimmasiga tushgan. Eski qolip va eski qarashlardan voz kechib, yangi dunyoqarash shakllanishi uchun yo'l ochgan fidoyi ziyoli ayollar xalqning ma'naviy ehtiyoji, zamon talablarini qondirish uchun tinmay izlanib, o'z iste'dod va mahoratlarini ayamadan, mashaqqatli yo'lni bosib o'tishganki, ularning mehnatini hech narsa bilan o'lchab ham, qiyoslab ham bo'lmaydi. Ziyoli ayollar o'zlarining bilim

va tajribasi, iste'dod va mahorati, ko'z nuri va qalb qo'riyu butun borlig'ini ma'rifat uchun bag'ishlab, minglab qablarga fayz va ziyo olib kirgan, ezgulikdan saboq bergan, Vatan uchun, xalq uchun xizmat qilish sharaflari yumush ekanini anglatgan. Ziyoli ayollarning Vatanimiz, Prezidentimiz, xalqimiz oldidagi ma'naviy burchi beqiyos: Hech kimga qaram bo'lmay, o'z milliy manfaatlarimizni, ezgu maqsadlarimizni ko'zlab, aholining farovonligiyu xalqaro maydonda Vatanimizning obro'-e'tiborini munosib darajaga ko'tarish tom ma'noda ziyoli ayollar zimmasida. Muhtaram Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek, IX-XV asrlarda ma'rifatli dunyo buxoriylar, farg'oniyalar, xorazmiylar, beruniylar, ibn sinolar, ulug'beklarni qanchalik izzat-ikrom qilgan bo'lsa, yigirma birinchi asrda biz xalqimiz, millatimizga nisbatan ana shunday ehtiromni qaytadan qo'lga kiritishimiz kerak. O'sha davrda ulug'ajdodlarimiz asos solgan va olamga dong taratgan ilmiy maktablarni zamonaviy shaklda qaytadan tiklashimiz lozim [3].

Fan sohasidagi kadrlarni jadal ko'paytirish va yoshartirish uchun, O'zbekiston intellektual imkoniyatlarini keskin darajada oshirish uchun ziyoli ayollar oldida turgan vazifalar nimalardan iborat?

Bizningcha, istiqbol tufayli boshlangan buyuk ishlarni davom ettirishga qurbi yetadigan, hech kimdan kam bo'lmasdan hayotga kirib kelayotgan etuk, mustaqil fikrlaydigan yangi avlodni kamol toptirish, o'z oldiga oliyanob maqsadlar qo'yan, ilmiy fan cho'qqilarini egallashga bel bog'lagan, qiyinchilik va sinovlar oldida bosh egmaydigan, ertangi hayotimizning hal qiluvchi kuchi bo'lib maydonga chiqadigan sog'lom, barkamol, mard va shijoatli yoshlarning qanday ta'lim-tarbiya olishi murabbiy va ustozlarga bog'liqdir. Ularning ongi va qalbiga nima yozilsa, ularning kelajagi ham shunday bo'ladi, jamiyatning qiyofasi ziyolilarning ruhiyatiga bog'liqdir.

Istiqbolimiz, taraqqiyotimiz ko'p jihatdan fan dargohlarida ishlayotgan olim va olimalarning izlanishlariga, ularning jasoratiga, fidoyi ekaniga, yuksak ilmiy salohiyatlari va oqilona tavsiyalariga bog'liqdir [4].

Fan ahliga, ziyolilarga samarali ishlash uchun barcha zarur shart-sharoit yaratilgani [5] e'tiborga olinsa, Vatanimizning ertangi nurli kuni, qanchadan qancha qurbonlari mashaqqat evaziga qo'lga kiritgan mustaqillikning abadiy bo'lishi, farzandlarning baxtu iqboli hamda boshlangan ezgu ishlarning mevasini ko'rish uchun yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash, ularni zararli g'oyalar ta'siridan asrab-avaylash va saqlab qolish ular zimmasidagi yuksak mas'uliyat ekanini his etish va bu borada sustkashlik hamda beparvolikka yo'l qo'yib bo'lmasligi anglashiladi. Zero, Vatan chegarasi mustahkam bo'lsayu, uning farzandlari irodasi sust, kuchsiz, ongsiz, maqsadsiz bo'lsa, o'sha yurt inqirozga uchrashi aniq. Yurt ravnaqi, Vatan obodligi porloq kelajak egalari bo'lgan uchqur tafakkurli, sobit iymonli, mustahkam irodali yoshlar zimmasidadir.

Buyuk davlat, buyuk kelajagimizga erishish uchun oqil, ma'rifatli, ayni paytda o'zining o'tmishi, ulug' qadriyatlari, millati bilan faxrlanadigan va kelajakka ishonadigan insonlarni tarbiyalashimiz kerak. Bunday insonni tarbiyalash esa ijtimoiy fanlarning muqaddas burchidir [6] ki, inson qanchalik bilimli bo'lmasin, avvalo inson bo'lib qolmog'i kerak. Ilg'or texnika va texnologiya asrida yashayotgan, axborotlar quyurida qolgan yosh avlod ajdodlar merosidan ozuqalanibgina ma'naviy barkamollikka erishadi.

Mustaqil fikr yuritadigan, to'g'ri va halol, jasur avlodni tarbiyalash davrimizning dolzarb muammolaridandir [7]. Yosh avlod qalbiga yo'l topib, ular bilan hamnafas bo'lish, ularning dardu tashvishlarini yaqindan his qilib, haqiqiy maslahatgo'yiga, malakdoshiga, ishongan tog'iga aylanish katta matonatni talab etadi. Bir so'z bilan aytganda, jamiyat va inson hayotini bir daqiqaga ham ustoz va murabbiy ayollarsiz tasavvur etib bo'lmaydi.

Shunday qilib, ziyoli ayollar qalbida buyuk Vatanga cheksiz g'urur va iftixor tuyg'ularini jamlagan holda, uning oldidagi farzandlik burchini sidqidildan ado etish, kindik qoni to'kilgan yurti shon-sharafi uchun mehnat qilish, qaddini tik tutib, ertangi kunga ishonch bilan yosh avlodni "elim deb, yurtim deb yonib yashash" ruhida tarbiyalashni hayotiy e'tiqodlariga aylantirishlari maqsadga muvofiq. O'tmish sarchashmalarini tadqiq etish, o'rganish va kelajak avlod uchun taqdim etishdan ko'zlangan ezgu maqsad ham kelajagi buyuk xalqimiz ma'naviyatini yuksaltirish, yoshlar ongi va shuuriga buyuk ajdodlar ruhiga hurmat va ehtirom tuyg'ularini singdirishdir.

Xulosa qilib shu so'zlarni aytamanki:

Mamlakatimizning buyuk kelajagi ham, ertangi kunimiz ham, erkin va farovon hayotimiz ham, vatanimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tibori avvalo ziyoli ayollarga, ular ta'lim-tarbiya berayotgan farzandlarning qanday inson bo'lib voyaga etishlariga bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qonun va adolat ustuvorligining hayotbaxsh manbai. Prezident I.Karimovning Konstitutsiya kuniga bag'ishlangan tantanali marosimda so'zlagan nutqi // Xalq so'zi. 1998. 6 dekabr.
2. Karimov I. Milliy istiqlol mafkurasi – xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir // Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. T. 8. – T.: O'zbekiston, 2000. 502-bet.
3. Karimov I. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni xalq, millatni millat qilishga xizmat etsin. – T.: O'zbekiston, 1998. 25-bet
4. Karimov I. Fan Vatan ravnaqiga xizmat qilsin / Bizdan obod va ozod Vatan qolsin. T. 2. – T.: O'zbekiston, 1996. 80-bet.
5. Karimov I. Fan ravnaqisiz buyuk kelajak qurib bo'lmaydi / Bunyodkorlik yo'lidan. T. 4. – T.: O'zbekiston, 1996. 90-bet.
6. Karimov I. Ilmu fan mamlakat taraqqiyotiga xizmat qilsin / Bizdan obod va ozod Vatan qolsin. T. 2. – T.: O'zbekiston, 1996. 261-bet.
7. Karimov I. Elni vatan manfaati birlashtiradi / O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat va mafkura. T. 1. – T.: O'zbekiston, 1996. 193-bet.

O'UK 9

O'ZBEKISTON TARIXIDA XORAZMLIKLAR

T.S. Matyاقubov, talaba, Urganch davlat univesiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada qadim zamonlardan Markaziy Osiyo, jumladan O'zbekiston hududida yashab, istiqomat qilib kelayotgan va o'z davlatiga asos solgan xorazmliklar haqida bayon qilinadi. Shuningdek, xorazmliklarning turmush tarzi, qolaversa ularning qaysi xalqlar bilan o'zaro aloqalarda yashaganliklari, Xorazm davlatchiligining O'zbek davlatchiligidagi o'rni haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlari: Amudaryo, Sirdaryo, Marg'iyon, sherxonlar, Baqtriya, Avesto, Oltoy, massagetlar, saklar, daylar, issedonlar, astaklar, ruminlar, xorasmiylar

Аннотация. В этой статье рассказывается о хорезмцах, живших на территории Центральной Азии, в частности Узбекистана и основавших свое государство. Также предоставлена информация о образе жизни жителей Хорезма, о связях с другими народами, и роли государственности Хорезма в истории государственности Узбекистана.

Ключевые слова: Амударья, Сырдарья, Маргиана, шерхоны, Бактрия, Авесто, Алтай, массагеты, саки, дайы, исседоры, астаки, романы, хорезмийцы.

Abstract. This article describes Khorezmians who have lived, lived, and founded their country in Central Asia, including Uzbekistan. It also provides information about the Khorezmian way of life, as well as the peoples they live in, and their role in the Uzbek state of Khorezm.

Key words: Amu Darya, Syrdarya, Marghian, Bactria, Sherxani, Avesto, Altai, Massagets, Saxons, Daxs, Issues, Astaxs, Romanes, Khorezmians

Kirish. Bugungi kunda qadimgi xalqlardan hisoblanmish xorazmliklar haqida olimlar, izlanuvchilar va tadqiqodchilar tomonidan ko'plab izlanishlar olib borilmoqda. Xattoki ular o'rtasida baxs-munozaraga olib keladigan mavzu ham hisoblanadi. Chunki ko'plab tadqiqodchilar tomonidan xorazmliklarning qadimdan yashagan hududlari, ularning davlatchilikka qo'shgan hissalarini haqida mulohazalar yuritib kelinmoqda. Masalan V.V.Bartold, S.P. Tolstov, V.M.Masson, Ya. G'ulomov va boshqa bir qancha olimlar bu masalada o'z izlanishlarini olib borganlar. Bu ilmiy tadqiqodlarga bo'lgan talab bugungi kunda ham o'zining ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Xorazm zaminini, uning boy madaniyatini, mehnatkash aholisini, Xorazmning ko'hna tarixini yoritish dolzarb masala hisoblanadi. Zero Prezidentimiz aytganlaridek “Jo'shqin Amudaryodan suv ichib, muqaddas va tabarruk Xorazm tuprog'ida unib-o'sgan, xalqimiz tarixida o'chmas iz qoldirgan Abu Rayhon Beruniy, Muhammad Muso Xorazmiy, Mahmud Zamaxshariy, Najmiddin Kubro, Pahlavon Mahmud, Nosiriddin Rabg'uziy, Sulaymon Boqirg'oniy, Sakkokiy, Munis, Feruz, Ogahiy, Bayoniy va boshqa ko'plab allomalar, shoir va mutafakkirlarning nomlari jahon sivilizatsiyasi tarixiga haqli ravishda oltin harflar bilan bitilgan” [1].

Asosiy qism. Jonajon O'zbekistonimizning hududi va unda yashayotgan xalqlar jahon xalqlarining eng qadimiy oshiyonlaridan va xalqlaridan sanaladilar. Bu hududda qadim-qadimdan so'g'd, baxtar, xorazmiy, marg'iyon va boshqa xalqlar yashaganligini juda yaxshi bilamiz. Ular o'z davlatchiligiga va yuksak madaniyatiga, o'z urf-odatlarini va o'z tarixiga ega bo'lgan xalqlardir [2]. Shular ichida xorazmiylar jahonning eng qadimiy xalqlaridan biri sanaladi. Xorazmliklar juda keng hudduda Eron bilan Turon o'rtasidagi yerlarda, Kaspiy dengizining sharqiy va shimoliy

qirg'oqlarida, shuningdek Amu va Sirdaryoning quyi hamda o'rta qismlarida yashaganlar. Xorazm qabilalari haqidagi dastlabki yozma ma'lumotlar qadimgi yunon tarixchilari miletlik Gekatey (mil.avv. VII asrning oxiri VI asrning boshlarida yashab o'tgan) va tarix otasi Gerodot (mil.avv. V asrlarda yashab o'tgan) asarlarida ilk bor uchraydi. Ularning guvohlik berishlaricha, o'rta va quyi Amudaryo va Sirdaryo mintaqasida bir nechta yirik qabilalar istiqomat qilganlar [3]. Bu qabilalar derbiklar, sakaravaklar, xorasmiylar, saka-xaumavaraga va apasiyak-obisak kabi yirik uyushmalarga birlashganlar. Ular urf-odat va til jihatdan yaqin turganlar. Uyushmaning markazida o'troqlashgan, boshqalarga nisbatan yuqori madaniyatga ega bo'lgan Xorasmiya qabilalari bo'lgan. Yunon tarixchisi Gerodotning yozishicha, o'z davrida bu qabilalarni umumiy nom bilan massagetlar deb ataganlar. Gerodot o'zining "Tarix" kitobida xorasmiy qabilalariga ta'rif berib, ularning ochiq ko'ngil, mehmondo'st, o'ta mehnatsevar bo'lishlari bilan birga o'ta jasur va mard bo'lganliklarini aytib o'tgan hamda xorazmiylarning tashqi ko'rinishlariga ham to'xtalib, ularni baland bo'yli, malla sochli, oq yuzli, ko'k ko'zli kishilar ekanligini yozadi. Tarixchi arxeologlar xorasmiy qabilalari qadimgi Xorazm hududiga, bundan 12-13 yil ilgari Oltoy tomondan ko'chib kelganlar desalar, ba'zi arxeologlar esa ular Hindiston tomondan kelganlar deya o'z tahminlarini bildirishgan. S.P. Tolstov, Ya. G'ulomovlar bu fikrga qarshi chiqib, xorazmliklar O'rta Osiyoning janubidan ko'chib kelmaganlar, Xorazm davlati Quyi Amudaryoda qadimgi zamonlardayoq vujudga kelgan va ular shu yerda yashab kelganlar deb xulosa qilganlar. Yunon tarixchisi bergan ma'umotlarga asosan ularning nomlari quyidagicha bo'lgan: massagetlar, saklar, daylar, issedonlar, astaklar, ruminlar, xorasmiylar, sherxonlar, kaspiylar, arg'ishlar, arimpaslar, derbiklar, barkoniylar, topurlar, eglar kabilar edi. Bu qabilalar ichida eng ko'p sonlisi va qudratlisi, qabilalar uyushmasi deb atalgan massagetlar edi. Olib borilgan arxeologik topilmalar shuni ko'rsatadiki, xorasmiylar jahonning eng qadimiy xalqlardan biridir.

Qadimgi Xorazm qabilalariga oriylar ham kirgan bo'lib, ular baland bo'yli, sariq mag'iz yuzli, ko'k ko'zli, jingalak qo'ng'ir sochli kishilar bo'lganlar. Ko'pgina qadimgi mualliflar va yangi davr sharqshunos olimlarning ayrimlari eroniylar kabi xorazmiylar ham oriy qabilalari oilasiga mansub ekanliklarini bildiradilar. Xuddi shunday fikrni ko'zga ko'ringan sharqshunos olimlar akademik V.V.Bartold va akademik S.P.Tolstov o'z asarlarida ilgari surdilar. Xuddi shunday tahmini bildirgan yozuvchi Yevgeniy Berezikov ham o'z asarida oriy so'zini oliyjanob va e'zozli ma'nosida tarjima qiladi. Shu sababli ham u xorazmiylarni tuzulishi yuqoridagi xususiyatlarini oriylarga juda o'xshash ekanligini ta'kidlagan. Taniqli faylasuf olim Tohir Karim ham o'zining "Muqaddas Avesto izidan" kitobida xorasmiylarning oriylarga mansub ekanligini ko'rsatib beradi. Xorasmiylarning oriylarga mansubligi haqida turli xil rivoyatlar ham mavjud [4].

Ilk davlatchilik muammosining o'rganilishi natijalarini umumlashtirish sovet tarixshunosligida XX asrning 30 yillarida boshlangan. S.P.Tolstovning 1938-yilda chop etilgan "Orta Osiyo qadimgi tarixining asosiy savollari" degan maqolasida ilk davlatchilik muammosining o'rganilishi natijalari tahlil qilingan edi. Shu davrgacha mazkur masala sovet tarixshunosligida deyarli o'rganilmagan.

V.M.Masson "Xorazmda yirik sug'orish inshootlari mil.avv. VI-V asrlarda barpo etilgan deb, mil.avv. IX-VIII asrlarda Xorazmda sodda dehqonchilik-chorvachilik madaniyati (Amirobod madaniyati) rivoj topgan va mahalliy bronza davri madaniyati xususiyatlarini saqlab, Xorazm tuprog'ida o'sha davrga oid paxsa yoki xom g'ishtdan qurilgan uy-joylar, mudofaa devorlari topilmagan, turar joylar yarim yerto'lalardan iborat bo'lib, sopol idishlar qo'lda yasalgan", - deb ta'kidlagan [5]. Bunday xulosalar Xorazm hududlarida davlatning juda erta vujudga kelganligini inkor etgan.

So'g'diyonada, Marg'iyona, Parfiya va Ariyani qamrab olgan "Katta Xorazm" davlati to'g'risidagi nazariya ham rad etilgan bo'lib, V.M.Massonning aytishicha, So'g'diyona va Marg'iyona tarixiy-madaniy jihatdan qadimgi davrlardan boshlab, Baqtriya ancha yaqin bo'lgan.

Ushbu nazariyaga ko'ra, shu davr tarixshunosligida xorazmliklar dastlab O'rta Osiyoning janubida istiqomat qilganlar, qadimgi forslarning harbiy yurishlari natijasida, xorazmliklar janubdan Quyi Amudaryo yerlariga siqib chiqarilgan deb, faraz qilingan.

Keyingi yillarda M.G.Vorobeva mazkur nazariyani tahlil qilib, Xorazm davlati Quyi Amudaryo hududlarida qadimgi zamonlardayoq vujudga kelgan, deb xulosa chiqardi. A.S.Sagdullayev ushbu masalaga o'z e'tiborini qaratib, boshqacharoq xulosaga kelgan. Unga ko'ra, mil.avv. I ming yillikning boshlarida Marg'iyona va Baqtriya aholisining vakillari O'rta Amudaryo va Qashqadaryo vohasiga ko'chib borgan. Mazkur janubiy elatlarning guruhlarini Xorazmda ham

joylashgan. Ular bu yerlarda mahalliy aholiga qo'shib, ushbu jarayon etnik jihatdan yozma manbalarda tilga olingan "xorasmiylar" elatiga asos solgan. Demak, tadqiqotchining fikriga ko'ra, Ahamoniylar davriga qadar O'rta Osiyoning janubida xorazmliklar istiqomat qilmaganlar, ular Marg'iyona-Baqtriya va mahalliy aholining etnomadaniy sintezi asosida aynan Xorazmda paydo bo'lganlar [4].

"Avesto" O'rta Osiyo viloyatlarining qadimgi tarixi, ijtimoiy tuzumi, iqtisodiy hayoti va ma'naviy madaniyatini o'rganishda muhim manbadir. "Avesto" da keltirilgan qadimgi ma'lumotlar O'rta Osiyoda harbiy siyosiy birlashma tashkil topgan davrlarga (mil.avv. IX-VIII) mansubdir [4]. Bu birlashma Aryoshayyona yoki Aryonam Vayjo juda katta harbiy ahamiyatga ega bo'lgan. Shu davr aholisining bir qismi o'troq dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan, boshqa bir guruhi esa ko'chib yuradigan chorvachilik shakliga o'tgan. Ular o'rtasidagi siyosiy qarama – qarshiliklar, kurash va tinimsiz bosqinlar "xonadonlarga, qishloq, viloyat va mamlakatga qashshoqlik va vayronalik keltirdilar". "Avesto" da shu davr hukm surgan podsholar sulolasi – kaviylar ro'yxati quyidagicha: Xaosh'yonx, Yima, Syovarshon, Kavi Usan, Kavi Pishin, Kavi Arshan [3].

Kavi Xaosrav ariylar mamlakatlarini birlashtiruvchi podsho bo'lib, "tur" – chorvador qabilalarning yo'l boshchisi Frgangrasyon bilan jang qilgan. "Avesto" da yoritilgan qadimgi qabilalarning tillari bir-biriga yaqin edi, ularning etnik qiyofasida ham ancha o'xshashliklar mavjud bo'lgan. O'troq va ko'chmanchi qabilalar o'rtasidagi asosiy farqlar e'tiqod, ma'naviy va moddiy madaniyati hamda xo'jaliklarida bo'lib, ularni bir-biridan ajratib turgan. "Avesto"ning Mouru, So'g'da, Baxdi, Xorazm aholisi dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan, "tur" qabilalarining (va keyin sak-massaget qabilalarining) iqtisodiy hayotida chorvachilik ustunlik qilgan. O'rta Osiyoning dashtlari va tog'lari chorvachilik rivojlanishiga qulay sharoit yaratib bergan.

XULOSA. Ushbu maqolada qadimiy xorazmliklarning ijtimoiy hayoti, madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy aloqalari haqida ilmiy va tarixiy ma'lumotlar berilgan. Xorazm xalqining davlatchilikka asos solganligi haqidagi ma'lumotlarni yanada chuqurroq tadqiq etish bugungi kunning dolzarb masalasi bo'lib qolmoqda. Bu masalani tarixiy manbalar va arxeologik tadqiqodlar orqali yechish muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ш.Мирзиёев Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. "Ўзбекистон" - Тошкент. 2017.
2. А. Асқаров Қадимги Хоразм тарихига оид баъзи бир масалалар. \ O`zbek etnologiyasi: yangicha qarashlar va yondashuvlar. –Toshkent, 2004
3. А. Сағдуллаев Қадимги О`рта Осиё тарихи.- Ташкент:2004
4. Тоҳир Карим Муқаддас "Авесто" изидан. – Ташкент: Cho`lpon, 2000
5. Қ. Собиров Хоразмнинг қишлоқ ва шаҳарлари мудофаа инshootлари. –Ташкент: Fan, 2009.
6. А. Сағдуллаев, О. Мавлонов О`zbekistonda davlat boshqaruv tarixi.-Toshkent: Akademiya , 2006.

O'UK: 94(41/99)

BUYUK XORAZMSHOHLAR DAVLATI VA ARAB XALIFALIGI O'RTASIDAGI DIPLOMATIK MUNOSABATLAR

J.Q. Nurmatov, talaba, Urganch davlat universtiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada Buyuk Xorazmshohlar davlati va shu davrda musulmon olamida katta obro' - e'tiborga ega bo'lgan Arab xalifaligi bilan bo'lgan munosabatlardagi chigalliklar bayoniga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: *anushteginiylar, xalifa, Xorazmshoh, saljuqiylar.*

Аннотация. В статье освещаются сложности взаимоотношений между государством Большого Хорезма и Арабским Халифатом, которые в то время широко уважались в мусульманском мире.

Ключевые слова: *ануштегениды, халифа, Хорезшах, салжуки*

Abstract. *The article highlights the complexities of the relationship between the Greater Khorezmian state and the Arab Caliphate, which was widely respected in the Muslim world at that time. This process uses historical sources for historical coverage.*

Key words: *Anushteginis, Khalifa, Khorezmian, Saljuqs.*

Arab xalifaligi vujudga kelganidan boshlab, to parchalanib ketguniga qadar bo'lgan davrda har bir musulmon davlatiga ta'sir o'tkazish va shu davlatni o'z ta'sir doirasiga kiritish hamda saqlab turishga harakat qilgan. Zero, bu jarayondan Xorazmshoh-Anushteginiylar davlati ham chetda qolmagan. Bu narsa din bilan bog'liq holda amalga oshirib borilgan. Xorazm Saljuqiylar davlati tarkibida ekanligida Arab xalifaligi va Xorazm o'rtasida yaxshi diplomatik aloqalar o'rnatilgan. Lekin, dastlabki Xorazmshohlar davrida Arab xalifaligi bilan o'zaro aloqalar sezilarli darajada bo'lmagan, bu jarayon esa davlatning Saljuqiylarga to'la tobe bo'lganligi bilan izohlanadi. Saljuqiylar davlati hukmdorlari va Arab xalifalari o'rtasida yaxshi diplomatik munosabatlar o'rnatilmaganligi, o'z navbatida, Saljuqiylarga qaram Xorazmni ham Arab xalifaligi bilan diplomatik aloqalarini cheklab qo'ygan. Saljuqiylar va Arab xalifaligi o'rtasidagi aloqalarning yomonlashuviga ikki davlat hukmdorlarining bir-birining ichki va tashqi ishlariga aralashishga intilishlari sabab bo'lgan. Saljuqiylar davlati tuzilgan davrdan (1038) boshlab Bag'dod xalifasiga tazyiq o'tkazishga harakat qilgan. Sulton To'g'rubek davrida Saljuqiylarning kuch qudrati shu darajada ortib ketadiki, Abbosiylar xalifasi al-Koim (1031-1075) hokimiyatni To'g'rubekka topshirib, uni sulton hamda Sharq va G'arb podshohi deb tan olishga majbur bo'lgan va o'z qizini To'g'rubekka xotinlikka bergan [1]. Saljuqiylarning buyuk hukmdori Sulton Sanjar davrida xalifalik bilan aloqalar nihoyatda keskinlashgan. Hatto, bu davrga kelib, xalifalikda xalifalar al-Mustarshid (1118-1135) va ar-Rashid (1135-1136) larning o'limida bevosita Sulton Sanjarning qo'li bor degan gaplar tarqaladi [2]. Aynan bu voqealar Saljuqiylar sultoni Sulton Sanjar va shu davrdagi arab xalifasi al-Muqtafiy o'rtasidagi munosabatlar yanada keskinlashishiga sabab bo'ladi. Endilikda xalifa al-Muqtafiy yuqorida qayd etilgan marhum xalifalarning o'limi uchun o'ch olish maqsadida o'z davri uchun Saljuqiylar davlati bilan raqobat qila oladigan qudratli bir ittifoqchi izlashga kirishadi. Ayni damda, Xorazmshoh Otsiz har qanday yo'l bilan bo'lsa ham Saljuqiylar qaramligidan ozod bo'lishga intilayotgan edi. Uddaburon va mohir siyosatchi sifatida Otsiz xalifa uning ittifoqchisi bo'lishi mumkinligini anglab, u bilan yaqinlashishga qaror qiladi. Bu yaqinlashish har ikki tomon uchun ham birdek zarur edi. 1141-yilda Xorazmshoh Otsiz Bog'dodga xalifa al-Muqtafiy huzuriga elchi yuboradi va undan yordam so'raydi. Xalifa al-Muqtafiy Sulton Sanjarga qarshi Otsizdek qudratli hukmdor bilan ittifoq tuzishga tayyorligini bildirdi. Oradan biroz vaqt o'tgach, Bag'doddan Xorazmshoh Otsiz nomiga faxriy liboslar, sovg'a-salomlar bilan u so'ragan yerlarda to'la huquqli hukmdorligini e'tirof etib, sulton oliy martabasi berilganligi haqida farmon yetib keladi [3]. Xalifalik uzoq davrlardan buyon Saljuqiylar ta'zyiqiga uchrab kelayotgan edi, voqealarning bunday tus olishi xalifalik uchun juda katta yutuq edi. Ko'p yillar davomida xalifalik Saljuqiylar davlatiga o'z ta'sirini o'tkazish maqsadida har qanday yo'llardan foydalanib kelgan lekin, bu ko'p hollarda aks ta'sir ko'rsatgan va xalifalik obro'sini tushirib yuborgan edi. Voqealar tizginini o'zgartirish maqsadida xalifa al-Muqtafiy yuzaga kelgan imkoniyatdan foydalanib qolishga intildi va Xorazmshoh Alouddin Otsizning iltimosini yerda qoldirmadi hamda Otsizning ishonchini qozonishga harakat qildi. Endilikda ikki davlat Xorazmshohlar va Arab xalifaligi o'rtasi yaqinlashish boshlandi. Otsiz ko'p yillik hukmronligi davomida Bag'dod bilan aloqalarni yaxshilashga, xalifa bilan ittifoq tuzishga harakat qilgan, va bu borada xalifa bilan bir necha marta maktub almashgan. "Kotib al-insho" unvoniga ega bo'lgan Rashididin Vatvot bitgan beshta maktub aynan shu masalada bo'lgan. Ya'ni, bu maktublar Bag'dod xalifasiga bitilgan va unda ikki hukmdor o'rtasidagi aloqalar bayon etilgan.

Anushtegin-Xorazmshohlar sulolasining vakili Alouddin Otsiz mustaqil siyosat yuritishga harakat qildi va shu sababdan Saljuqiylar davlatining hukmdori Sulton Sanjar bilan uzoq muddat urush-talashlar olib bordi. Xorazmshoh Otsiz dastlabki paytlarda o'n yil davomida (1138 yilgacha) Sulton Sanjarga sodiq qolib, xizmat qildi, so'ngra saljuqiylarga qarashli Mang'ishloqni va Sirdaryoning quyi havzasidagi Jand shahrini 1138-yilda bosib oldi. Sulton Sanjar Otsizning bu harakatdan g'azablanib Xorazmga qo'shin tortmoqchi bo'lganida, Otsiz saljuqiylar qo'shiniga qarshilik ko'rsatishiga ko'zi yetmay, qilgan gunohi uchun uzr so'rashga majbur bo'ldi. Lekin, ko'p o'tmay Otsiz xalifa al-Muqtafiy bilan ittifoqda ekanligidan foydalanib, yangi urushlarni boshladi va va'dasini buzib, Sulton Sanjarga qarshi harakatlarni kuchaytirdi. U 1139-yili Buxoroni egalladi, biroq Sulton Sanjar bunga qarshi chora ko'ra olmadi, chunki Movarounnahrni qoraxitoylar astasekin egallab, uning g'arbiy qismiga yaqinlashmoqda edi. Manbalarda qayd etilishicha, xalifa al-Muqtafiy saljuqiylarga qarshi kurashda qoraxitoylar bilan ham ittifoq tuzgan va qoraxitoylar hukmdoriga maktub yo'llab, uni saljuqiylarga qarshi jangga da'vat etgan [4]. Otsizdan keyingi Xorazmshohlar davrida ham xalifalik bilan munosabatlar Otsiz davridagidek bo'lmasa ham

yaxshigina rivojlangan edi. Xorazmshohlar El Arslon, Takashlar davrida xalifalik bilan yaxshi munosabatlar o'rnatildi va ikki davlat ham yaxshi qo'shnichilik shiori ostida faoliyat olib bordilar. Biroq keyingi hukmdorlar davriga kelganda xususan, Alouddin Muhammad davrida esa vaziyat o'zgardi. Bu davrda ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarga sovuqchilik tusha boshladi. Bunga sabab siyosiy masalalarda ikki davlat rahbarlarining fikri bir joydan chiqmayotganligi edi. Bu kelishmovchilikning yana bir sababi Arab xalifaligi hech bir davlatni o'zidan kuchayib ketishini istamas edi, zero, Xorazmshohlar davlati Alouddin Muhammad davrida kuch qudrat borasida xalifalikdan ancha o'zib ketgan edi. Alouddin Muhammad Xorazmshohning bu davrda qudrati va obro'-e'tibori shu darajada oshib ketadiki, „Bag'dod xalifasi men bilan hisoblashishi kerak“ deb hisoblay boshlaydi. Natijada bu borada Xorazmshoh bir necha bor xalifa an-Nosir saroyiga elchilar yuboradi va xalifadan uning hokimiyatini tan olishini talab qiladi. Xorazmshoh Bag'dodga yuborgan elchilari to'g'risida an-Nasaviy o'z asarida quyidagicha fikrlarni bayon etadi: “Sultonning obro'si oshib uning ishlari buyuklasha boshladi.... sulton Bag'doddan Saljuq sulolasidagidek katta hokimiyatni qattiqroq talab qila boshlaydi. Sulton ana shunday vazifa bilan bir necha bor elchilar yubordi, ammo rozilik ololmadi. Shunga qaramay, Xorazmshoh niyatidan voz kechmadi. U “shunday vaqt keladiki, uzoqdan beri kutilgan maqsad va orzuni amalga oshirish uchun qulay sharoit tug'iladi” [5] kabi fikrlarni bayon qilgan. Keyinchalik ikki o'rtadagi adovat yanada kuchayib, hatto dushmanlik holatigacha yetib boradi va bu jarayonlarda ikki o'rtada urush kelib chiqishiga ya'ni, Alouddin Muhammadning 1217-yilda Bag'dodga katta qo'shin bilan yurish qilishiga olib keladi. Alouddin Muhammadning maqsadi xalifa an-Nosirni taxtdan ag'darish edi, ammo, xorazmshoh o'z niyatini amalga oshira olmay qo'shini muvafaqiyatsizlikka uchraydi. Bu voqeadan keyin Xorazmshoh Alouddin Muhammad elchilar orqali xalifaga qilgan ishidan afsuslanib, tavba qilganini bildirgan. Voqealarning bu borishi xalifani g'alabasini bildirib, uning ustunligini ta'minlayotgandek va ikki o'rtadagi munosabatlar ham yaxshilanayotgandek edi ammo, bu uzoq davom etmaydi. Manbalarda qayd etilishicha, xalifa an-Nosir Chingizxonga maktub yo'llab uni xorazmshohga qarshi jangga chorlagan, bu xabarining xorazmshoh qulog'iga yetib borishi ikki o'rtadagi aloqalarning yanada yomonlashishiga olib keladi. Alouddin Muhammad vafot etadi va taxtni o'g'li Jaloliddin Manguberdiga meros qoldiradi. Jaloliddinning taxtga chiqishi xalifa bilan munosabatlarni yaxshilamaydi, aksincha, endi xalifa an-Nosir sulton Jaloliddinga qarshi ittifoqchilar qidira boshlaydi. Keyinchalik xalifa Jaloliddinga qarshi ittifoqchilar topishga muvaffaq bo'ladi va sulton Jaloliddinga qarshi bir necha janglarni uyushtiradi. Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, xalifalik Xorazmshohlar davlati parchalanib ketguniga qadar u bilan raqobat qilgan. Bu bilan Arab xalifaligi Xorazmshohlar davlatiga azaliy dushman bo'lgan degan fikrdan yiroqmiz, albatta, chunki, bu davrda xalifalikning tashqi siyosatdagi asosiy tamoyillaridan biri hech qaysi davlatning o'zidan o'zib ketishiga yo'l qo'ymaslik bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bunyodov.Z Anushtegin Xorazmshohlar davlati. Toshkent. 2012.
2. An-Nasaviy Siyrat as-sulton Jalol ad-Din Mangburni. Toshkent. 1999.
3. Masharipov Q. Jaloliddin Mangubardi buyuk vatanparvar sarkarda. Toshkent. 2019.
4. Rashididdin Vatvat to'plami.
5. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. Toshkent. 2000.
6. Muhammadjonov A. O'zbekiston tarixi, Toshkent, 1994.

UDC 930.85

CULTURE OF MODERN ECONOMIC CONDUCT IN UZBEKISTAN

Ya. Turabayeva, teacher, Andijan branch of Tashkent state agrarian University, Andijan

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек миллий маданияти ва замонавий хўжалик юритишининг ўзига хос хусусиятлари, жамият тараққий этишидаги аҳамияти ёритиб берилган.

Калит сўзлар: маданият, хўжалик юритиши, Ўзбекистон, жамият тараққиёти, замонавий омилар.

Аннотация. В данной статье освещено особенности современной хозяйственной деятельности и узбекской национальной культуры, роль в развитии общества.

Ключевые слова: культура, хозяйственная деятельность, Узбекистан, развитие общества, современные факторы.

Abstract. This article highlights the peculiarities of the Uzbek national culture and modern economic conduct, its importance in the development of society.

Keywords: *culture, economic development, Uzbekistan, development of society, modern factors.*

Travel makes a person happy, and this statement will agree with many people who have been abroad and met other countries. Despite the popularization and availability of recreation in Europe, more and more tourists are eager to visit Asia, and, in particular, Uzbekistan. This is due to the fact that Asia is a rich, diverse, colorful territory, with distinctive traditions and culture. A huge number of historical and architectural monuments in Uzbekistan deserve attention, but it is the cultural heritage of the country that creates the most unforgettable, sincere atmosphere, thanks to which trips to this country will not leave anyone indifferent, and the desire to return to Uzbekistan will certainly arise.

Especially influenced the culture of the great silk Road. For many centuries Uzbekistan has been traversed by a road of traders who exchanged experiences, technologies, ideas, and under the influence of different peoples and ethnic groups, traditions and culture of Uzbekistan were formed. Careful attitude to them is laid to each local resident from early childhood, and the same attitude residents require from guests and tourists.

Features of national culture of Uzbekistan. You can talk about the identity of the culture of Uzbekistan for hours on end, study it in all its manifestations and facets. But in order to fully enjoy it, you should definitely visit this country, and see everything with your own eyes. It contains elements characteristic of the culture of Iran and Greece, China and Russia, characteristic of Turkic tribes and Arabs. All these peoples used the great silk Road for the development of trade relations, and therefore, it is not surprising that the culture of Uzbekistan is so diverse and bright.

By culture we mean dance and song, literature and painting, cuisine and clothing, arts and crafts and language. Of course, they should be considered only together, since all these elements are closely intertwined and form a single whole. In modern cities you can find a combination of ancient traditions and new fashion trends, and only in remote villages and settlements everything, at first glance, remains untouched by time.

It is almost impossible to explain in words all the luxury and dignity of fine art and painting. It is worth seeing with your own eyes, to appreciate the talents of local artists, their creativity and efforts. At the markets and fairs, every tourist will find a lot of works, and will be able to purchase for a nominal price. Rites of Uzbekistan

Every stage of human life, every holiday and important event in the family is accompanied by a huge number of rituals. At the birth of a baby, during an engagement, at a wedding, ancient rituals are necessarily carried out. They can take a long time to study, because they are diverse and may differ, depending on the region. To visit Uzbekistan, during the trip, as close as possible to learn the culture of the people, it is recommended to carefully make a route. This will help the travel Agency, and your trip and acquaintance with the state will be unforgettable and bright. In Uzbekistan developed the culture of economic conduct.

Cultural economics is the branch of economics that studies the relation of culture to economic outcomes. Here, 'culture' is defined by shared beliefs and preferences of respective groups. Programmatic issues include whether and how much culture matters as to economic outcomes and what its relation is to institutions. As a growing field in behavioral economics, the role of culture in economic behavior is increasingly being demonstrate to cause significant differentials in decision-making and the management and valuation of assets[1].

Applications include the study of religion, social norms, social identity, fertility, beliefs in justice, ideology, hatred, terrorism, trust, family ties, long-term orientation, and the culture of economics. A general analytical theme is how ideas and behaviors are spread among individuals through the formation of social capital, social networks and processes such as social learning, as in the theory of social evolution and information cascades. Methods include case studies and theoretical and empirical modeling of cultural transmission within and across social groups.

Beginning in 1992, Uzbekistanis have been able to buy their apartments or houses, which had been state property, for the equivalent of three months' salary. Thus most homes have become private property.

Agricultural land had been mainly owned by state or collective farms during the Soviet period. In many cases the same families or communities that farmed the land have assumed

ownership, though they are still subject to government quotas and government guidelines, usually aimed at cotton-growing.

About two-thirds of small businesses and services are in private hands. Many that had been state-owned were auctioned off. While the former nomenclatura (government and Communist Party officials) often won the bidding, many businesses also have been bought by entrepreneurs. Large factories, however, largely remain state-owned[2].

Cultural economics develops from how wants and tastes are formed in society. This is partly due to nurture aspects, or what type of environment one is raised in, as it is the internalization of one's upbringing that shapes their future wants and tastes. Acquired tastes can be thought of as an example of this, as they demonstrate how preferences can be shaped socially.

A key thought area that separates the development of cultural economics from traditional economics is a difference in how individuals arrive at their decisions. While a traditional economist will view decision making as having both implicit and explicit consequences, a cultural economist would argue that an individual will not only arrive at their decision based on these implicit and explicit decisions but based on trajectories. These trajectories consist of regularities, which have been built up throughout the years and guide individuals in their decision-making process[3].

In the follows highlights of features the culture of economical conduct:

1. Advancement of material and non-material well-being: implies balance amongst economic, social, and cultural forces;
2. Intergenerational equity and the maintenance of cultural capital: current generation must recognize their responsibility to future generations;
3. Equity within the present generation: distribution of cultural resources must be fair;
4. Recognition of interdependence: policy must understand the connections between economic, cultural and other variables within an overall system.

In the conclusion it can be said that Uzbek economic conduct culture is ancient importance. So, modern world Uzbekistan it has a unique culture in this regard. The development of society is evidenced by the fact that specific achievements are being made in this area.

REFERENCES:

1. Paul Streeten. "Culture and Economic Development," Chapter 13, pp. 399-412.
2. <https://www.everyculture.com/To-Z/Uzbekistan.html#ixzz64Eb5i94O>
3. Weber, Roberto; Dawes, Robyn (2005). The Handbook of Economic Sociology, Second Edition. Princeton University Press. p. 101.

ЎУК 393.05.92

ЎЗБЕКЛАРНИНГ ДАФН МАРОСИМЛАРИДА ЗАРДУШТИЙЛИК ИЗЛАРИ (Хоразм воҳаси материаллари мисолида)

У.М. Абдалов, катта ўқитувчи, Урганч давлат университети, Урганч

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбекларнинг дафн маросимларидаги зардуштийлик излари Хоразм воҳаси мисолида очиб берилган. Дафн маросимларининг ўзига хос белгилари ва унда гассолларнинг тутган ўрни илмий жиҳатдан ўрганилиб, мавзу тарихийлик нуқтаи-назардан таҳлил этилган.

Калит сўзлар: Хоразм воҳаси, зардуштийлик дини, турмуш тарзи, анъана, маросим, мотам, дафн маросими, гассол, марҳумнинг руҳи, жон, аза маросими, жаноза, қабристон, зиёрат.

Аннотация. В данной статье освещены следы зороастризма в узбекских погребальных обрядах на примере Хорезмского оазиса. С научной стороны изучена и анализирована с исторической точки зрения своеобразные свойства погребальных обрядов и роль человека, могущего покойника (гассол).

Ключевые слова: Хорезмский оазис, религия зороастризм, образ жизни, традиция, обряд, траур, погребальный обряд, гассол, дух покойника, душа, траурный обряд, заупокойная молитва, кладбище, паломничество.

Abstract. This article explains the traces of Zoroastrianism in Uzbek funerals as an example of the Khorezm oasis. The specific features of the funerals and the role of a mortician (the person who handles the body in preparation for a funeral) in this study have been scientifically studied and the subject historically analyzed.

Keywords: *Khorezm oasis, Zoroastrianism, lifestyle, tradition, ritual, mourning, funeral, ghost, spirit of the deceased, soul, funeral, funeral, cemetery, pilgrimage.*

Ўрта Осиёнинг йирик магистрал сув манбаи бўлган Амударёнинг куйи оқимида жойлашган Хоразм воҳаси Марказий Осиё тарихида муҳим роль ўйнайди. Хоразм ўтроқ суғорма деҳқончилик маданиятининг қадимги ўчоқларидан биридир. Бронза давридаёқ мураккаб суғорма иншоатларини барпо эта бошлаганлар.

Қадимги Хоразм юқори даражадаги маданияти ривожланган деҳқончилик, фаровон шаҳарсозлик, гуллаган хунармандчилик, санъат ва ўзига хос турмуш тарзи билан ажралиб туради.

Эътироф этиш керакки, воҳада олиб борилган археологик изланишлар натижасида топилган ашёлар ва ўрганилган материаллар дафн маросими билан алоқадор урф-одатларга аниқлик киритди [1].

Археологик қазилмалар Хоразм зардуштийликнинг қадимий ўчоқларидан бири, деган фаразнинг тўғрилигини исбот қилиб берди. Бундан ташқари олиб борилган дала этнографик ёзувлари олиш давомида тўпланган материаллар ҳам буни тасдиқлайди. Айнан қадимги зардуштийлик маросимлари билан боғлиқ кўринишлар, хусусан, оилавий маросимлар туркумига кировчи дафн маросимларининг айрим хусусиятлари тадқиқотчи олимлар томонидан тадқиқ қилинган [2]. Биз тадқиқ этаётган мавзу билан боғлиқ ҳолда зардуштийлик дини дафн маросимларига оид тадқиқотлар ҳам эълон қилинган [3].

Лекин айнан мазкур тадқиқотларда турли диний эътиқодий қарашларнинг Хоразм воҳаси ўзбеклари анъанавий турмуш тарзи билан боғлиқлиги муаммосига бирмунча кам эътибор қаратилган. Айнан шу боис биз мазкур мақолада ушбу муаммони манбалар ва дала ёзувлари маълумотлари асосида ёритиб беришга ҳаракат қилдик.

Инсон вафоти билан вужудга келган мотам оила аъзолари учун қайғули, белгилаб қўйилиб, ўтказиладиган маросим ҳисобланади. Қўни-қўшни, ошна-оғайнилар томонидан “сабрли бўл” деб кўнгилга далда бериш одати бор. Хоразм воҳаси туманлари бўйлаб мотам маросимларида қадимий эътиқодлар тўғрисида маълумотлар тўплаш жараёнида ахборотчилардан олинган маълумотларнинг марказида инсон организмда ҳаракатнинг тўхташи – бу руҳнинг инсон жисмини тарк этиш деган фикр-мулоҳаза туради. Хоразм воҳасида инсон вафот этгандан сўнг уни жони танасидан қуш каби учиб кетади деган тасаввур бўлган [4].

Дарҳақиқат, “жон”нинг чиқиши хусусида, у инсоннинг қаерида ўрнашган бўлиши каби иборалар аҳоли ўртасида кенг тарқалган, баъзи ҳолларда “қон чикди-жон чикди” ибораси ҳам ишлатилишининг гувоҳи бўламиз. Аслида инсон организмдан қон чиқмайди. Қон одамдан қандай ҳолатда чиқади? Инсон қон босими юқори даражада бўлган тақдирда бурундан, оғиздан чиқиши содир бўлади. Икки кўзи эса қизариб кетиш ҳолати юз беради.

Инсонда фаолиятнинг тўхташи дастлаб инсон оёқларидан бошланиб, аста-секин асосий жигар, буйракни қамраб ўз фаолиятини тўхтатар экан. Хоразмнинг деярли барча ҳудудлари аҳолиси ўртасида инсон вафоти тўғрисида “жони узилди” ёки “жон берди” тарзда оммага маълум қилинади. Шунингдек, воҳада инсон вафот этганда “қайтиш қилди” деб ҳам айтилади [5].

Воҳада оғир касал билан ётиб қолган инсонни алоҳида уйда сақлаганлар, оила аъзоларидан бири қараб турган. Унинг соғлигини билишга, рухан кўтариш учун келганлар бемор ёнида узоқ ўтириб қолмаган [6]. Бемор киши вафот этган уйга кичик ёшдаги болалар, ҳомиладор оналар киритилмайди.

Жон танани эркин тарк этишига кўмаклашиб юбориш мақсадида атрофдагилар овоз чиқармай, жим ўтирганлар. Оғир ётган бемор жон узилиш олдидан ҳушидан кетиши ҳам мумкин. Унинг иссиқдан оғзи қуриб қолмаслиги, оғизга нам берувчи ички безлар (сўлак безлари) фаолияти тўхтаб қолмаслиги учун пахтани сувда ҳўллаб олиб беморнинг оғзи намлаб турилади [7]. Шу ўринда бу одат аслида жон бераётган кишининг чанқоғини қондирадими ёки қандайдир бошқа сабаб билан боғлиқми, деган савол туғилади. Элшунос Г.П. Снесарев бу хатти-ҳаракатни қадимий зардуштийлик динининг дафн маросимлари билан боғлаган. Олимнинг таъкидлашича, зардуштийликда жон бераётган киши доимий равишда ёвуз кучлар тимсоли Ахриман таҳдиди остида бўлган. Шу боисдан жон бераётган зардуштийнинг олдидан ёвуз кучларни ҳайдаш учун иккита мубад шай туриши лозим бўлган.

Улардан бири олов олдида дуо ўқиб турган бўлса, иккинчиси оғир ётган одам оғзига тетиклик бағишлаш мақсадида оби ҳаёт (муқаддас хаома) шарбати ёки анор сувидан томизиб турган [8]. Ўз ўрнида таъкидлаш жоизки, юқоридагига ўхшаш одат замонавий зардуштийларда ҳам мавжудлиги хусусида тадқиқотчилар томонидан маълумотлар берилган [9]. Демак, юқорида таъкидланган фикрлардан шундай хулоса келиб чиқадики, жон бераётган кишининг оғзига пахта билан сув томизиб туриш ва унинг ёнида албатта кекса ёшли икки кишининг бўлиши қадимий зардуштийлик динининг қолдиғидир.

Оламдан ўтган инсонни қариндош-уруғлардан энг яқинлари ювиш жараёнини ташкил қиладилар. Бу ҳолатни биз фақат Шимолий Хоразм ўзбеклари турмушида учратдик. Жанубий Хоразм ўзбеклари турмушида мурдани тозалаш ишларини махсус “ювғучилар” бажаради.

Ўзбекистоннинг кўпгина ҳудудларида бўлгани каби Хоразм воҳасида ҳам ғассолларга (ўлик ювғучиларга) муносабат масаласи ҳозиргача нозик масала бўлиб, бу тоифанинг ижтимоий ҳаётдаги ўрни, уларнинг келиб чиқиши, мазкур иш билан шуғулланишларининг сабаблари ҳозиргача тўлиқ аниқланмаган мавҳум мавзулардан биридир. Чунки, этнографик ва тарихий материалларга қараганда марҳумга муносабат масаласининг ўзи жуда мураккабдир. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, мурданинг нопоклиги удум шаклида кўплаб, диний маросимлар билан боғланиб кетади. Хоразмда ислом динидан бурунги зардуштийлик дини қоидаларидан келиб чиқиб, яъни, “Авеста”нинг “Вендидод” қисмида бу борада кўплаб далилларни учратамиз. Бу борада ўлим билан алоқадор тасаввурлар анча қизиқиш уйғотади.

Ғассоллар билан суҳбатлашиш асосида ҳамда уларнинг ўз вазифасини бажариши ёки бу касбнинг мавжудлиги ҳолатини ўрганиш жараёнида шу нарса аниқ бўлдики, тарихан улар икки гуруҳга бўлинган. Биринчиси, ижтимоий келиб чиқиши ва ўрни жиҳатидан, яъни, бу касб, отадан болага, онадан қизига ўтиб келган ўлик ювғичилар тоифаси мавжуд бўлган. Бу касб эгаларининг иккинчи гуруҳи иқтисодий жиҳатдан, яъни, пулга муҳтож кишиларнинг бу ишни қилишга мажбурликларидан келиб чиққан.

Дала тадқиқотлари давомида ўлик ювғичиларнинг учинчи бир тоифаси борлиги маълум бўлдики, бу гуруҳ ғассоллари на ижтимоий мавқеи жиҳатидан (яъни, уларнинг айнан шу тоифага мансуб бўлиши), на иқтисодий сабабларга кўра (яъни, пулга муҳтож кишиларнинг бу ишни пул ишлаш учун қилиши) бу ишни амалга оширадилар. Ахборотчиларнинг маълумотларига кўра бу гуруҳ ўлик ювғичилар руҳий-психологик омиллар сабабли шу ишни мажбурий бажарадилар. Яъни, улар муаяян бир касалликка чалинадиларки, уларни на медицина нуқтаи-назаридан даволаб бўлади, на халқ табobati билимдонларидан даво топадилар. Улар ўз дардининг шифосини фақат ўлик ювғичилик билангина топа оладилар. Ҳатто, бундай тоифадаги ўлик ювғичиларнинг кўпчилиги жамиятда юксак мавқени эгаллаб, ўз маҳалласи, вилояти ва ҳатто халқ ичида катта обрў-эътиборга эга шахслар ҳисобланади. Жумладан, дала тадқиқотларидан шу нарса аниқландики, машҳур ҳофиз (ахборотчи унинг исми-шарифини сир тутишимизни илтимос қилди) ҳам чекка-чекка кишлоқларга бориб, ғассоллик қилади [10]. Лекин, кўриниб турибдики, бундай шахслар бу ишни қилишларини иложи борича билдирмасликка ва сир тутишга ҳаракат қиладилар.

Шу билан бирга Хоразм воҳаси аҳолиси ичида ҳозиргача ғассолларнинг бўлиши лозимлигини таъкидловчилар кўпчиликни ташкил қилади. Жумладан, Хива шаҳридаги ахборотчи Уллибиби она Ибрагимованинг фикрича “ювғичи, яъни ғассол, кундалик турмушимизда жуда зарур чунки, ўлик ҳолатда ётган онам ёки яқинимга қандай қарайман, бардошим етмайди. Мен каби катта кўпчилик ҳам шу ҳолатда бўлгани учун, уларнинг ҳам фикри меники каби бўлса ажабмас” [11], дея ғассолларнинг бўлиши кераклигини маълум қилдилар.

Бу ҳолат фақат Жанубий Хоразм ўзбекларига хос бўлиб, Шимолий Хоразм ўзбекларида марҳумни яқин қариндошлари, қизи, опаси, синглиси ёки ака-укалари тозалайдилар. Улар “суягимизни бегонага ушлатмаймиз” деган маънода марҳумни ювиш билан бирга, уни кафанлаш, лаҳадга қўйиш каби амалларни ҳам суяк эгалари бажарадилар. Бундан ҳолат водий кипчоқларида ҳам борлиги маълум [12].

Ғассоллар қадимги зардуштийликдаги ўлик хизматчилари – насасаларнинг рамзий авлодларидир. Биз қадимги зардуштийлик динига эътиқод қилувчилар ўзларини ўлик хизматчилари – насасалардан доимо четга олганликлари ҳақидаги маълумотларга эгамиз.

Ўтмишда улар меҳмонга, тўйларга таклиф қилинмаган. Ўзбекистоннинг бошқа худудларидан фарқли равишда ғассоллар Хоразмда алоҳида маҳаллаларда истиқомад қилганлар [10].

Оила аъзосининг вафот этиши муносабати билан, эркаклардан унинг акаси ёки укаси, невараси ва энг яқин қариндоши “йиғиси” амалга оширади. Хотин қизлар йиғиси узоқ давом этади. Элшунос Г.П.Снесарев марҳум учун эркакларнинг қичқириб, аёлларнинг соч ёзиб йиғлашлари ислом динигача бўлган ходисалар эканлигини айтади [8]. Хоразмдаги Тўқ қалъа ва Гавр қалъадан топилган деворлардаги нақшлар ҳам исломдан олдин бўлганлигини исботлайди [13]. Яъни, бу тасвирда бир тарафдан бир гуруҳ аёлларнинг остадон атрофида сочларини юлиб йиғлаб турганликлари аниқ кўриниб турибди.

Хоразм воҳаси аҳолиси ўртасида эса жаноза куни оила аъзосининг каттаси, ёки касаллиги туфайли ёш аъзоси ўтса унинг аёли ёки онаси қўлларини кўкракларига уриб, сочларини турли томонга тарқатиб “дод” солиб [12] йиғлашларини кўрамиз.

Ҳозирги кунда оламдан ўтган инсонни уйдан олиб чиққанидан кейин жаноза фотиҳаси ўқиладиган пайтида аёлларнинг баландли овозини чиқармасликка ҳаракат қилинади. Хатто ҳовли эшиги ёпиб қўйилишини ҳисобга олсак юқорида қайд қилинган дод-фарёд йиғлаш удуми исломгача давом этганлиги кўзга ташланади. Айрим тадқиқотчилар фикрича соч ва қон ҳаётнинг белгиси. Шунингдек жаҳон халқлари марҳум руҳини чалғитиш мақсадида сочни тарқатиб йиғлаш одатини олиб борганлар [14].

Жасадни ювиб бўлишганидан кейин, марҳум олиб чиқилганида хона ичида исирик тутини билан айлантириб чиқилишини кузатиш мумкин. Марҳумни ювишдан олдин, унга қафан тайёрланган. Қафанлар оқ матодан тайёрланган бўлиб, ҳозирги замон Хоразм аҳолиси марҳум ва майит ўрама учун 20-30 метр оқ мато олинган. Ахборотчилар маълумотларига кўра, марҳум энг аввало ётган хонаси ва ташқи эшикдан оёқ томонидан олиб чиқилган, кейин махсус жаноза ўқиладиган жойга боши томони билан олиниб келинган. Хоразм аҳолисининг бу одатига ўз вақтида Г.П.Снесарев эътиборни қаратган эди [8].

Марҳумни остонада уч марта кўтариб тушириш одати Ўзбекистоннинг бошқа вилоятларида бўлгани каби Хоразмда ҳам мавжуд. Бу амалдан кўзланган мақсад, бу хонадонда қайта ўлим бўлмасин деган ниятда қилинган. Хонқа туманидаги ахборотчининг маълумотига кўра эса, марҳум тобутининг хонадон бўсағасида уч марта қўйиб олинишининг асосий мазмуни марҳумнинг яшаб келган хонадони билан охирги марта хайрлашиши деб тушунилган [15].

Марҳум чиқиб кетган уйда уч кунгача овқат тайёрланмайди ва овқатни кўни-кўшнилари, қариндош-уруғлари олиб келишади. Урганч ва Хива туманларида 3 кунгача, Хонқада эса 7 кунгача овқат пиширилмайди. Кузатишимиз натижасида шуниси маълум бўлдики, Хива тумани қишлоқларида марҳумнинг учи куни ош тайёрланиб, уни томга сепишган. Қушлар учун тайёрланган бу таом “Кўкин оши” деб номланади. Ахборотчиларнинг берган маълумотига кўра одам ўлгандан кейин унинг руҳи қушга айланар эмиш ва шунинг учун сепилган “Кўкин ош”ни марҳумнинг ўша руҳи истеъмол қилади деб тушунганлар [11].

Зардуштийларда марҳум уйдан чиқарилганидан кейин унинг руҳи уч кунгача хонадонда айланиб юради деган қараш бўлган. Шунинг учун ҳам унинг яқин қариндошлари томонидан марҳум чиққан уйда уч кеча-кундуз муқаддас олов ўчирилмаган [16].

Хоразм вилояти туманларида ҳам марҳум хонадонидида маълум бир кун хонада чироқ ёқиб қўйиш одати мавжуд. Хонқа ва Хоразмнинг бошқа жойларида чироқ марҳумнинг уйда қирқ кун давомида, Гурланда етти кун, Хивада эса ўлик ювилган жойда уч кун ёқилган ҳолда туради.

Элшунос Г.П.Снесаревнинг маълумотига қараганда Хонқа туманида чироқ ёнида бир пиёла сув ҳам қўйилган [8]. Тадқиқотлар давомида бу одат бошқа туманларда ҳам борлиги кузатилди [10].

Дафн маросими билан боғлиқ тарзда Хоразм урф-одатларида мурданинг айрим ашёларига табу эълон қилинганлиги кўрамиз. Одатда, қафанга жойланган ўликнинг устидан яна бир кўрпа ўралади. Бундай кўрпалар оила учун махсус тикиб тайёрлаб қўйилади ва ишлатилиб бўлгандан кейин болаларнинг қўли етмайдиган баланд жойга илиб қўйилган [8].

Бу кўрпа мурда қабристонга қўйилгандан сўнг уйга олиб келиниб, бир кеча томда ёйиб қўйилади ва ўзига хос тозалашни бошдан кечиради. Асосий мақсад кўрпани юлдузлар кўриши керак. Бу одат халқ орасида “юлдуз кўрсин” деб аталади [10]. Бу ерда биз осмон

жисмларининг тозалаш хусусиятига эга, деган энг ибтидоий тасаввурга дуч келамиз. Бу ходисага Авестода дуч келиш мумкин. Унда таъкидланишича, мурдага теккан бирор кийимни тозалаш учун албатта деразада осиб қуёшга қаратиб қўйиш зарур [17].

Нопок ва ҳаром ашёларга фақатгина кўрпа эмас, балки тобутнинг бошига қўйиладиган ёстикча ҳам киради. Ушбу ходисага алоқадор удумлардан яна бири Анбар Манокда жойлашган ўрта аср қалъаси Ваёнгон қабристонидида кўзга ташланади. Мурда қабрга жойлаштирилганидан кейин ёстикчалар кун кўрсин деб ташлаб кетилган. Мазкур одат ҳам зардуштийлик динининг акс-садоларидан биридир. Вендидатда тавсия қилинишича, бундай ёстикчаларга суяклар териб қўйилган ва кейин улар ёруғликка, қуёш нурига ташлаб қўйилган [18]. Эҳтимол, ўликни элтувчи тобутнинг қабристонда қолдирилиши ҳам ўша одатларнинг давомийлигидир. Ўрта Осиё халқлари орасидаги жасадни жойлаштириш одатининг якуни марҳумга тегишли ашёларни бошқаларга тарқатиш жараёни билан ўз ниҳоясига етади.

Юқорида қайд қилинган тарихий далиллардан келиб чиқиб хулоса қиладиган бўлсак Хоразм воҳаси аҳолисининг оламдан ўтган одамни дафн қилиш расм-русумлари қадимий аждодларимиз урф-одатлари илдизларидан келиб чиққанлигини кузатиш мумкин. Қадимдан бошлаб никоҳ масаласи келажак замонда аждодлар давомийлигини билдирса, оламдан ўтиш эса инсон фаолиятининг якуний босқичи эканлиги ва уни бажарилишининг расм-русумларида умумийлик бўлса ҳам, географик ҳудуднинг ўзига хос хусусиятлари намоён бўлганлигига гувоҳ бўлдиқ. Дафн маросимларида зардуштийлик эътиқодининг ханузгача сақланиб қолиши, унинг тарихий илдизлари нақадар теран эканлигидан далолат беради.

Воҳа худудида олиб борган тадқиқотимиз, ахборотчилар маълумотларидан маълум бўлди-ки дафн маросимлари ўтроқ ёки чорвадор аҳоли учун биологик ҳамда жисмоний жихатидан оғир мусибат, жудолик маросимларидан биридир.

Оламдан ўтган оила аъзосини дафн қилишда у билан боғлиқ бўлган удумлар фақат унинг руҳини эсга олиш эмас, балки соғ қолган ғамга тўлган оила аъзолари, қариндош-уруғлари учун хотиравий ва зурурий маросимлар бўлиб ҳисобланади. Шу билан бирга аҳоли томонидан ўтказиладиган дафн маросимлари ва у билан боғланиб кетган расм-русумлар замон ва макон, табиат ва инсон ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ҳам изоҳлайди, чунки инсон туғилишидан тортиб, то ҳаёти охиригача бўлган жараёнда табиат ва маконларни бир-бирига боғлаб турган биологик мавжудот ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. М., 1962
2. Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи. – М.: Наука, 1987. – С. 42-43.
3. Мейтарчиен М.Б. Погребальный обряд зороастрийцев. М., 1999.
4. Рапопорт Ю.А. К вопросу о Хорезмских статуарных оссуариях /ксиэ, Вып XXX. 1958, с. 63.
5. Дала ёзувлари. Хива ва Хонка туманлари. 2013 йил.
6. Дала ёзувлари. Қорақалпоғистон Р. Амударё тумани, Қтай қишлоғи, 2017 йил.
7. Андреев М.С. По этнологии Афганистана. Долина Панжшир. – Т., 1927. – С. 52
8. Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма ... – С. 132.
9. Modi J.J. The religious Ceremonies and Customs of the Parsees. – Bombay, 1922. – P. 307
10. Дала ёзувлари. Урганч тумани Қораул, Ғалаба, Дўрман қишлоқлари. 2018.
11. Дала ёзувлари. Хива шаҳри. Қалтаминор маҳалласи, Дашёқ қишлоғи. 2019.
12. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. Т., 2007, б. 114.
13. Гудкова А.В. Ток-кала. – Т.: Фан, 1964.
14. Штернберг Л.Я. Первобытная религия в свете этнографии. Л., 1936
15. Дала ёзувлари. Хонка тумани. Сарапоён қишлоғи. 2017 йил.
16. Хисматулин А. А., Крюкова В. Ю. Смерть и похоронный обряд в исламе и зороастризме. – Спб.: Центр “Петербургское востоковедение”, 1997. – С. 60.
17. Авесто. Вендидот. VII, б. 14-15.
18. Вендидот. VI, б. 49-51; Иностранцев К.А. О древнеиранских погребальных обычаях и постройках. С. 102.

ЎУК: 906

ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИНИ ДАВРЛАШТИРИШ МУАММОСИ ВА ЦИВИЛИЗАЦИОН ҚАРАШЛАР

А.А. Боқиев, доцент, Термиз давлат университети, Термиз

З.Х. Йўлдошева, катта ўқитувчи, Термиз давлат университети, Термиз

Аннотация. Ушбу мақола Ўрта Осиё ва Ўзбекистон тарихини даврлаштириш муаммосига бағишланади. Мазкур тадқиқотда инсоният тарихини даврлаштиришининг

археологик, хронологик, сулолавий, формацион, этнографик ва цивилизацион ёндашишларнинг ютуқлари ва камчиликлари ҳақида сўз юритилган.

Калим сўзлари: Даврлаштириши, археология, сулола, формация, цивилизация, пленум, урбанизация, пиктографик белгилар, ренессанс.

Аннотация. Статъя посвящена проблеме периодизации истории Центральной Азии и Узбекистана. В данной статье рассматриваются некоторые стороны успехов и недостатков археологического, хронологического, династического, формационного, этнографического и цивилизационного подходов к периодизации истории человечества.

Ключевые слова: Периодизация, археология, династия, формация, цивилизация, пленум, урбанизация, пиктографические знаки, ренессанс.

Abstract. The article is devoted to problem the history of Uzbekistan's timing. In the present case, the history of failure is about the achievement and defect of archeological, chronological, dynastic, formational ethnographic and civilizational approaches.

Key words: Periodization, archaeology, dynasty, formation, civilization, Plenum, urbanization, pictographic signs, Renaissance.

Инсоният тарихини даврлаштиришнинг турли хил усуллари мавжуд бўлиб, булар археологик, хронологик, сулолавий, этнографик, формацион ва албатта, цивилизацион ёндашишлардир. Тарихни даврлаштиришда бу усулларнинг ўзига хос камчиликлари ҳам бор. Ўрта Осиё халқлари тарихи биринчи марта академик В.В. Бартольд томонидан даврлаштирилган [1: 3 б]. В.В. Бартольднинг ушбу қарашлари мавжуд ёзма манбаларга асосланган эди, ундан кейинги йилларда олиб борилган тадқиқотлар натижасида бу даврлаштириш мақбул эмаслиги аниқланган [2: 15-24 б]. Бу борада В.В. Струве Қадимги Шарқ манбаларига асосланган ҳолда Ўрта Осиёда мусулмон давригача ҳам “кулдорлик бўлганлигини асослаб берган” [3: 23-34 б].

Ўрта Осиё халқларининг қадимги тарихини даврлаштиришда С.П. Толстовнинг хизматларини ҳам эслаб ўтиш керак. У ҳам мусулмончиликкача бўлган даврларда бу ўлкада “кулдорлик бўлганлигини эътироф этади” [4: 3-21 б]. Даврлаштириш масаласи 1948 йилда Ленинградда ўтказилган пленум [5: 8-28 б] ва 1954 йилда Тошкентда бўлиб ўтган сессияда атрофлича муҳокама этилган [6]. Шўролар даври тарих фанида кишилик жамияти тарихини бешта ижтимоий-иқтисодий формацияга бўлиб ўрганиш анъанага айланган [7: 15 б]. Ўзбекистон тарихи фани ҳам асосан формацион ёндашув асосида даврлаштирилиб келинган. Маълумки, тарихни беш босқичли формация асосида даврлаштиришнинг ижодкорлари ишлаб чиққан усул Европа халқлари тарихи учун ёзилганлигини, Осиё халқлари тарихи учун мос келмаслигини ғоя муаллифларининг ўзлари ҳам таъкидлашган [8]. Ривожланишнинг бир текисда кечмаслиги натижасида Осиёда капитализмнинг бўлмаганлиги марксистларга “Осиёча ишлаб чиқариш усули”ни, ленинизмчиларга “капитализмни четлаб, сакраб ўтиш” назариясининг пайдо бўлишига олиб келган [8: 26-36 б]. Демак, тарихни формацион даврлаштириш Осиё, жумладан Ўрта Осиё халқлари тарихи учун мос келмаслиги ғоянинг туғилган даврдан бошлаб маълум бўлган.

Ўзбекистон тарихини сулолалар асосида даврлаштириш ҳам тарихимизни ёрқинроқ ўрганиш учун асос бўлиши мумкин [9]. Ўзбекистон тарихи хронологиясига, давлат бошқаруви тизимига эътибор берсак, жуда катта даврларда сулолалар ва уларнинг алмашинуви жараёнини кузатиш мумкин. Аммо, Аҳамонийлар давригача ёки янги ва энг янги даврлар тарихини ўрганишда мазкур ёндашиш услубий жиҳатдан тўғри келмаслиги мумкин, шу маънода сулолавий даврлаштириш усули тарихнинг барча хронологик даврларини қамраб ололмайди деган фикрдамиз.

Фикримизча, тарихни даврлаштиришнинг энг мақбул вариантларидан бири унга цивилизацион ёндашишдир. Цивилизацион ёндашиш, яъни урбанизация йўналиши бўйича жаҳон тарихида ниҳоятда катта ишлар қилинмоқда. Таниқли археолог ва урбанист олим К.Ренфрү цивилизацияга илмий таъриф бериб, жамиятнинг маданий ривожланган босқичи бўлиб, жамият синфий табақалашган ва давлатчилик шаклланган бўлиши керак деб ҳисоблайди [10: 213 б].

Ўтган асрнинг 50-йилларида Г.Чайлд Қадимги Шарқ ва Европа цивилизацияларининг хусусиятларини очиб берди [11; 12; 13: 9-16 б].

Бир қатор урбанист олимлар, жумладан Р.Мак Адамс [14:345-357 б], В.Фейрсервис [15:68-73 б], К.Фланнерлар [16:21-34 б] Қадимги Шарқ цивилизациясининг хусусиятларини, инсоният тарихининг маданий ривожланишидаги ўрнини, бошқа цивилизацияларнинг тараққиётидаги ролларини ўргандилар.

Жамият тараққиётида цивилизация қарашларнинг шаклланиши ва такомиллашуви жараёнини ўрганишда инглиз олими А.Тойнбининг ҳиссаси катта эканлигини эътироф этиш керак (Арнольд Жозеф Тойнби - Британия фанлар академиясининг аъзоси, Оксфорд, Лондон, Бирмингем, Принстон университетларининг профессори, Королева халқаро муносабатлар институтининг директори. Ун томлик “Тарихий тадқиқотлар”, “A Study of History” асарининг муаллифи). У ер юзида инсоният 26 та цивилизацияни бошидан ўтказганлигини таъкидлайди [17;18]. Қуйида Арнольд Тойнбининг инсоният ривожланишидаги цивилизация қарашларини келтирамыз.

Г. Чайлднинг қарашлари бўйича Сополли маданиятида илк цивилизация белгиларининг мавжудлиги

Олимнинг 1958 йилгача бўлган қарашлари бўйича илк цивилизация белгилари	Жарқўтон ёдгорлигида илк цивилизация белгиларининг кузатилиши	1958 йилдан кейинги қарашлари бўйича	Жарқўтон ёдгорлигида илк цивилизация белгиларининг кузатилиши
Давлатларнинг шаклланиши	Сарой ва ибодатхонанинг, бошқарувнинг мавжудлиги	Илк шаҳарлар	Жарқўтон шаҳар-давлати
Синфий муносабатлар	Монументал ва оддий меъморчилик биноларининг, бой ва камбағал қабрларнинг мавжудлиги		
Илк шаҳарларнинг пайдо бўлиши	Ривожланган хунармандчилик, савдо, идеологик марказга айланиши		
Солиқ тизими	?	Ёзув	Пиктографик белгилар, ашёвий ёзув тизими
Ривожланган савдо	Жарқўтондан Хараппа, Элам, Сурия, Хетит, Андронова маданиятларига хос моддий маданият намуналарининг топилиши		
Ривожланган хунармандчилик	Меъморчилик, кулолчилик, металлсозлик, заргарлик		
Ёзув	Пиктографик белгилар, ашёвий ёзув	Монументал меъморчилик	Жарқўтон олов ибодатхонаси, саройи, мудофаа иншоотлари
Ерга эгаллик қилишнинг авлодлардан аждодларга ўтиш шакли	Сунъий суғориш асосидаги деҳқончилик		
Монументал бино	Ибодатхона, сарой, мудофаа иншоотлари		
Фан ва санъат белгиларининг шаклланиши	Геометрик ўлчов бирликлари, симметрия, лабиринт, ҳайкалтарошлик		

Чикаго конференцияси хулосасига кўра (1958 йил) Сополли маданиятида илк цивилизация белгиларининг мавжудлиги

№	Чикаго конференциясида қабул қилинган илк цивилизация белгилари	Илк цивилизация белгиларининг Жарқўтонда ифодаланиши
1.	Давлатларнинг шаклланиши	Жарқўтон шаҳар-давлати
2.	Ёзувнинг шаклланиши	Пиктографик белгилар ва ашёвий ёзув тизими
3.	Деҳқончиликнинг хунармандчиликдан ажралиши	Жарқўтонда хунармандлар кварталларининг шаклланиши
4.	Синфий жамиятнинг шаклланиши	Монументал ва оддий меъморчилик биноларининг, бой ва камбағал қабрларнинг мавжудлиги
5.	Шаҳарларнинг пайдо бўлиши	Жарқўтоннинг ривожланган хунармандчилик, савдо, идеологик марказга айланиши

А.Тойнби ниҳоятда кучли жамиятшунос бўлганлиги боис, 1967 йилда нашр этилган монографиясида социалистик тузумнинг инқирозга учраши ҳақида фикр билдириб ўтган эди [19: 26 б].

А.Тойнбининг цивилизация даврлаштиришига эътибор берсангиз илк цивилизация босқичида келтирилган Қадимги Шарқнинг бешта ўчоғини тугалланган деб ҳисобламайди “**ва бошқалар**” ибораси билан яқунлаган. “**Ва бошқалар**” иборасида у археологлар томонидан янги кашф этилаётган цивилизацияларни инобатга олган, албатта.

Биз А.Тойнбининг ушбу хулосаси энг тўғри, шу даврлаштиришни қабул қилиш керак деган фикрдан йироқмиз. Фақат тарихни даврлаштиришда шу йўналишда қилинган мақбул ишлардан бири деб кўрсатдик, холос.

Таъкидлаш жоизки, тарихни даврлаштиришда цивилизацион ёндашиш масаласи бўйича Ўзбекистон тарихида ҳам маълум бир ишлар қилинган. Бажарилган ишлар олинган бир давр ёки тарихий ҳудудлар бўйича амалга оширилган. Ўтган асрнинг 30-йилларидан бошлаб С.П.Толстов бошчилигидаги Хоразм археологик экспедицияси “Қадимги Хоразм цивилизацияси” ғоясини кўтариб чиқди. Қадимги Хоразм халқининг яратган бой моддий маданияти ва Марказий Осиё халқлари тарихида тутган ўрнини кўрсатиб берди [20: 341 б; 21: 149-168 б].

№	Жамият ривожланишининг цивилизацион босқичлари	Цивилизациялар
I.	Ибтидоий жамият	
II.	Илк цивилизациялар (Бирламчи цивилизация)	Миср
		Шумер
		Хараппа
		Миной
		Қадимги Хитой (Шан) ва бошқалар
III.	Иккиламчи цивилизациялар	Илдизи Шумер бўлган Бобил
		Илдизи Хараппа бўлган Ҳинд
		Илдизи Миной бўлган Сурия
		Илдизи Миной бўлган Эллин
		Илдизи Шан бўлган Хитой
IV.	Олий динлар	Илдизи Бобил бўлган Иуданизм ва Зардуштийлик
		Илдизи Ҳиндистон бўлган Индуизм
		Илдизи Сурия бўлган Ислом
		Илдизи Эллин бўлган Христианлик
		Илдизи Ҳиндистон бўлган Буддизм
V.	Учламчи цивилизациялар	Илдизи Қадимги Ҳинд бўлган, буддизм таъсирида шаклланган Ҳинд
		Илдизи Сурия бўлган, ислом таъсирида шаклланган Эрон
		Илдизи Сурия бўлган, ислом таъсирида шаклланган Араб
		Илдизи Эллин бўлган Христианлик таъсирида шаклланган Ғарбий Европа
		Илдизи Эллин бўлган Христианлик таъсирида шаклланган Шарқий Европа
		Илдизи Хитой бўлган, буддизм таъсирида шаклланган Узоқ Шарқ

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда ўрта асрлар даврида Ўрта Осиё мутафаккирларининг жаҳон халқларининг маданий, илмий ҳаётида тутган ўрнини инобатга олиб, жаҳон тарихида “муслмон ренессанси даври” ғояси пайдо бўлди [22; 23]. Бунда Муҳаммад Хоразмий, Аҳмад Фарғоний, Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Абу Абдуллоҳ Рудакий, Юсуф Хос Хожиб, Маҳмуд Қошғарий, Аҳмад Югнакий, Имом ал-Бухорий, Абу Исо Муҳаммад Термизий, Маҳмуд аз-Замахшарий ҳамда Аҳмад Яссавий каби ўнлаб алломаларнинг умуминсоният тараққиётига қўшган тарихий ҳиссалари ёритилди, жаҳон халқи ва олимлари томонидан эътироф этилди.

Мустақиллик туфайли А.Темур ва темурийлар даври тарихига муносабат ўзгарди. Улар даврида яратилган техник тараққиёт ва моддий маданиятга, давлатчилик бошқаруви тарихида, айниқса меъморчиликда қилинган янгилликларга нисбатан “Темурийлар даври цивилизацияси” ёки “Самарқанд цивилизацияси” ибораси қўлланила бошланди.

Қадимги тарих, илк цивилизациялар борасида бир катор илмий тадқиқотлар амалга оширилди. Академик А.А.Асқаров 2007 ва 2015 йилларда нашр этилган илмий тадқиқотларида кишилик тарихи ўз тараққиёт йўлида 5 марта йирик цивилизацияни бошидан кечирган деб ҳисоблайди [2: 18-19 б; 24: 69-90 б]. Мил. авв. II минг йилликдаги қадимги Бактрия ва Марғиёна минтақаларининг бронза даври маданиятларини, баъзи археолог ва тарихчи олимлар томонидан бирламчи цивилизациянинг **Окс цивилизацияси** номи билан **бешинчи ўчоғи** сифатида эътироф этаётганларини ҳам қайд этиб ўтади [24: 69-90 б].

Илк шаҳарларнинг шаклланиши мавзусида Т.Ш.Шириновнинг хизматларини таъкидлаб ўтган ҳолда, А.С.Сагдуллаевнинг Ўрта Осиёнинг жанубий ҳудудларида илк цивилизация ва давлатларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши борасидаги хизматларини ҳам эътироф этиш зарур [25:42 б;26:40 б;27]. А.С.Сагдуллаев илк давлатларнинг ривожланишини давр ва типларга бўлиб ўрганган [26:40-41 б;28:22-31 б].

Бу масалада 2001 йилда чоп этилган «Қадимги Ўзбекистон цивилизацияси: “Давлатчилик ва ҳуқуқ тарихидан лавҳалар” китобида академик Э.В. Ртвеладзе Ўзбекистон ҳудудидаги қадимги давлатларни бошқарилиш усулига қараб қуйидаги типларга бўлган:

1. Подшоҳлик, бошқарув усули - мутлақ монархия;
2. Конфедератив подшоҳлик, бошқарув усули - чегараланган монархия;
3. Ер эгаллиги бошқарув усули - авлоддан авлодга ўтувчи шоҳлик [29: 54-57 б].

Айнан шу китобда Ўзбекистон ҳудудидаги қадимги давлатларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичлари олти босқичга бўлинган [29: 48-50 б]. А.С.Сагдуллаев ва Э.В.Ртвеладзе Ўзбекистон ҳудудида давлатчилик тарихини сўнгги бронза давридан бошлайдилар ва мил.ав. II минг йилликнинг иккинчи ярмида давлатчиликнинг илк куртаклари пайдо бўлган деб ҳисоблайди.

Бронза ва илк темир даври бўйича илмий тадқиқот олиб бораётган бошқа тадқиқотчилар, жумладан А.А.Асқаров ва Т.Ш.Ширинов – Жаркўтонда илк давлатчиликнинг «Чифдом», «Карликовое государства», “Ном” типидagi шаҳар-давлатлар каби кўринишлари бўлган деган хулосага келишган [30: 85 б].

Қадимги Шарқ илк давлатлари типологияси масаласида И.М.Дьяконов ва В.А.Якобсон тадқиқотлари диққатга сазовор. Улар илк давлатларнинг пайдо бўлиши ва ривожланишидаги қуйидаги учта босқични кўрсатиб берган:

1. Давлатларнинг энг қадимги формаси «шаҳар-давлатлар» ёки «ном»;
2. Худудий подшоҳликлар (худудий давлатлар);
3. Йирик давлатлар – империялар [31: 3-12 б].

Ўзбекистон тарихи бўйича мутахассислар орасида назарий тарихчиларнинг камлиги сабабли илк давлатларнинг пайдо бўлиши масаласида ҳам ягона фикр йўқлигининг гувоҳи бўлмоқдамиз. Бизнингча бу борада Қадимги Шарқ тарихи учун яратилган илк давлатлар типологиясини такомиллаштирилган ҳолатда қабул қилиш керак, биринчидан биз эгаллаган ҳудуд Қадимги Шарқнинг ажралмас бир бўлаги бўлса, иккинчидан ушбу типология умум ривожланиш қондаси сифатида жаҳоннинг кўплаб ҳудудлари учун, жумладан Мезоамерика [32; 33: 81-85 б], қадимги Рус давлатчилиги учун ҳам қабул қилинган [34].

Давлатчиликнинг энг қадимги типи шаҳар-давлатлар Шумерда нисбатан яхши ўрганилган [31: 3-12 б]. Шумер ҳудудида 13 та мустақил шаҳар-давлатлар ҳукм сурганлиги аниқланган [33: 76-77 б].

Илк давлатлар ривожланишининг иккинчи-худудий давлатлар босқичига тадқиқотчилар Қадимги Шарқдаги Хетт, Митанни, Ўрта Оссурия подшоҳликларини мисол қилиб кўрсатишади [31: 5-6 б; 33: 83 б]. Бу подшоҳликлар «шаҳар-давлат»ларнинг ҳарбий иттифоқи характерида бўлган. Бунда кучсизроқ шаҳар-давлатлар ўз ички мухториятини сақлаган ҳолда, ўзидан кучлироқ марказий давлатга ўлпон солиқ тўлашга ва ҳарбий ёрдам беришга мажбур бўлган.

Давлатчилик ривожланишининг учинчи босқичи - «империя»лар даври бўлиб, И.М.Дьяконов ва В.А.Якобсонларнинг фикрича мил.ав. IX-VII асрлардаги Оссурия империяси давридир. «Империя»лар учун давлатга зўрлик билан бириктирилган иқтисодий, жўғрофий, маданий ва этник жиҳатдан ҳар хил бўлган улкан ҳудудлар характерлидир. Ушбу ҳудудлар ягона марказдан бошқарилган. Шунингдек, худудий подшоҳликлар давридан фарқли равишда «империя»лар учун маъмурий бўлинишлар (вилоят, ўлка, сатраплик) ҳам хос бўлган. «Империя»нинг бўлиши учун мукамал қуролланган ва яхши ҳарбий тайёргарликка эга бўлган доимий қўшиннинг бўлиши муҳим аҳамиятга эгадир [31: 3-12 б; 27].

Сўнгги йилларда Ўрта Осиё, хусусан Ўзбекистон ҳудудида олиб борилаётган археологик ишлар натижасида илк давлатларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичлари борасида янги маълумотлар олинмоқда [35: 7-13 б; 36: 67-72 б]. Бу маълумотларни Қадимги Шарқ илк давлатлари ашёвий манбалари билан таққослаш имконияти туғилди. Марказий Осиё ҳудудидаги Олтинтепа, Номозгоҳтепа, Улуғтепа, Гонур, Тўғолоқ (Жанубий

Туркманистон), Даштли (Шимолий Афғонистон) ва Жарқўтон (Жанубий Ўзбекистон) ёдгорликлари барча археологик белгилари билан илк давлатлар тараққиётининг биринчи - «шаҳар-давлат» босқичига тўғри келиши кузатилмоқда [27]. Улар кичик бир воҳа миқёсида ташкил топган «шаҳар-давлат»лар маркази вазифасини бажарганлиги ёки Қадимги Шарқ «шаҳар-давлат»ларига монандлигини кузатиш мумкин. Бу ёдгорликларни, Қадимги Шарқ шаҳар-давлатлари билан ўзаро таққослаш ва шу асосда бу ёдгорликларнинг типини, давлатчиликнинг илк босқичи ҳисобланган ушбу «шаҳар-давлат»ларнинг хронологик даврларини аниқлаш лозим бўлади.

Ўзбекистон тарихини даврлаштириш

Даврларнинг номланиши		Р. Мургаева, 2003 [43]	Қ. Усмонов, 2005 [44; 13-146]	Аскарлов. А.А., 2007 [2; 15-236]	Р.Шамсутдинов, 2010 [45; 7-86]	Р.Шамсутдинов, 2010 [45; 7-86]	Эшов Б., 2011 [46; 222-2276]	Аскарлов А., 2015 [24; 69-906]
I	Ибтидоий жамоа тузуми		+					
	Ибтидоий жамоа даври					+		
	Ўзбекистон тарихининг энг қадимги даври						+	
	Энг қадимги давр	+						
	Ибтидоий тўда даври			+	+			+
II	Ибтидоий уруғчилик жамоаси ва мулк эгалигининг шаклланиш даври			+	+			+
	Илк давлатчиликка ўтиш ва давлатчиликнинг ривожланиши даври						+	
	Ўзбекистон ҳудудидаги энг қадимги ва қадимги давлат тузилмалари					+		
III	Қадимги давр: давлатчиликнинг шаклланиши ва ривожланиши		+					
	Илк ўрта асрлар даври			+	+			+
	Ўрта асрлар даври	+	+	+		+		+
	Ўзбекистон тарихининг ўрта асрлар даври						+	
	Ривожланган ўрта асрлар даври				+			
IV	Ўзбек хонликлари даври				+			
	Чоризм мустамлакачилиги даври	+	+					
	Россия империяси мустамлакачилиги даври				+			
	Туркистон Россия империяси босқини ва мустамлакачилиги даврида					+		
V	Мустамлакачилик ва миллий уйғониш даври			+				+
	Ўзбекистонда чоризм мустамлакачилиги ва советлар ҳукмронлиги даври						+	
	Ўзбекистон Советлар ҳукмронлиги даврида	+				+		
	Мустабид совет ҳокимияти даври		+					
	Советлар ҳокимияти даври							+
VI	Ўзбекистон тарихининг “Советлар даври”				+			
	Советлар даври			+				
	Миллий истиқлол даври.		+					
	Миллий истиқлол, демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш даври			+				+
	Ўзбекистоннинг миллий истиқлол, демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш даври				+			
VI	Ўзбекистоннинг мустақиллик ва миллий истиқлол даври						+	
	Ўзбекистоннинг ўз мустақиллик ва тараққиёт йўли					+		

Қадимги Шарқдаги давлатчиликнинг иккинчи босқичи-подшоҳлик (худудий давлат)ларни ҳам археологик жиҳатдан кузатиш имконияти туғилмоқда. Археологик ёдгорликларни типларга ажратиш ва уларни суғориш иншоотлари асосида жойлашишига қараб, районларга, дехқончилик воҳаларига ажратиш имкониятлари туғилди.

Тадқиқотлар натижасида илк темир даврида Сурхондарё худудида учта деҳқончилик воҳаси бўлганлиги, уларнинг марказлари (Кизилтепа, Жондавлаттепа, Хаитободтепа) археологик жиҳатдан аниқланди [37: 18-21 б]. Худди шундай ҳолат Сўғдда (Сангиртепа, Узунқир, Ерқўрғон, Кўктепа, Афросиёб), Фарғонада (Далварзинтепа, Чуст, Ашқолтепа) ҳам кузатилмоқда [38: 42 б; 39; 40; 41: 23-40 б]. Бу деҳқончилик ўлкаларини худудий давлатлар типига киритиш, уларнинг конфедерацияси натижасида эса Қадимги Бактрия, Қадимги Хоразм, Қадимги Сўғд ёки Қадимги Фарғона подшоҳликлари ҳукм сурганлиги аниқланди ва улар Марказий Осиёнинг энг қадимги давлатлари эмас, балки Ўзбекистон давлатчилиги тарихининг иккинчи-худудий давлатлар босқичига оидлиги исботланди [27].

Юқорида эслатиб ўтганимиздек, Қадимги Шарқда илк давлатлар типологиясининг учинчи – империялар босқичи Оссурия империяси билан боғланса, Ўрта Осиёда бу босқич мил.ав. VI-IV асрлар билан характерланади, яъни бу худудлар ҳам Ахамонийлар империяси таркибига киритилган.

Ўзбекистон тарихини даврлаштиришда, цивилизацион қарашларни шакллантиришда Биринчи Президентимизнинг қуйидаги гаплари иш услубимизга айланди: «Ҳар қандай цивилизация кўпдан-кўп халқлар, миллатлар, элатлар фаолиятининг ва ўзаро самарали таъсирининг маҳсулидир...» [42: 146 б].

Мустақиллик даврида Ўзбекистон тарихи ва Ўзбек давлатчилиги тарихини даврлаштириш бўйича бир қатор ишлар амалга оширилди. Улардан баъзи бирларини жадваллар кўринишида илова қиламиз.

Ундан сўнг академик Э.В.Ртвеладзе Ўзбекистон давлатчилиги тарихини даврлаштирди [29; 48].

Ушбу даврлаштиришларни энг мукаммал деган фикрдан йироқмиз. Мақбул бўлмаган даврлаштиришлар ҳам фикр, гоё сифатида фанда туришга ҳаққи бор, албатта. Аммо, Ўзбекистон тарихини даврлаштириш бўйича назариётчи тарихчилар гуруҳини шакллантириш ва бу масалани ҳал этиш ҳозирги кун тарих фанининг энг долзарб масаласидан бири эканлигини таъкидлаб ўтиш лозим, албатта.

Юқорида Ўрта Осиёда илк шаҳар маданияти ва цивилизациялар тарихини ўрганишда Т.Ш.Шириновнинг хизматларини эслаб ўтдик. У ушбу масала бўйича тарих фанида ишлаб чиқилган концепцияларни танқидий муҳокама этади ва илк шаҳарларнинг қуйидаги белгиларини кўрсатган:

1. Жамоа бошлиқлари ёки ҳукмдорлари истиқомат қиладиган саройларнинг бўлиши;
2. Ўлканинг диний маркази бўлган маҳобатли ибодатхоналарнинг бўлиши;
3. Мудофаа деворлари билан ўралган аркнинг бўлиши ва арк худудида сарой аҳолиси яшайдиган уйларнинг жойлашиши;
4. Кенг худудда шаҳар аҳолиси яшайдиган иморатларнинг бўлиши, умумжамоа учун хизмат қиладиган иншоотларнинг жойлашиши, ўша худудда ишлаб чиқариш кучлари-хунармандчилик устахоналари ва дастгоҳларининг жамланиши;
5. Юқори даражада ривожланган хунармандчилик (кулолчилик, чилангарлик, тўқимачилик, қурилиш, тошга ва терига ишлов берувчи кўнчилик) кварталларининг бўлиши;
6. Мухр ёки кимматбаҳо буюмлар учрайдиган «бой» қабрларнинг мавжудлиги;
7. Шаҳар аҳолисининг иерархиясини кўрсатувчи аҳоли истиқомат қиладиган уйларининг бир-биридан тубдан фарқ қилиши;
8. Савдонинг ривожини кўрсатувчи, бошқа маданиятларга хос бўлган ашёларнинг топилиши;
9. Глиптика, эпиграфика ва ибтидоий ёзув шакллариининг бўлиши [30: 20 б].

Т.Ш.Шириновнинг илк шаҳарларнинг археологик белгилари борасидаги илмий тадқиқотларини қўллаган ҳолда, Ўрта Осиё шаҳарларининг тараққиёти ривожланиши борасида ўз қарашларимиз билан ўртоқлашмоқчимиз.

Маълумки, шаҳарлар илк синфий жамият даврида, яъни давлатлар билан бир вақтда пайдо бўлади [31: 3-16 б]. Ўрта Осиё археологиясида шаҳарлар ва давлатлар ўртасидаги муносабат етарлича ўрганилмаган. Шу сабабдан шаҳарлар ва давлатларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши борасида олимлар ўртасида ягона фикр йўқ.

Сўнгги бронза даври илк шаҳар ёдгорликларини айрим тадқиқотчилар «бронза даврининг урбанизациялашган қишлоқлари» деб таърифлашган бўлса [49: 68-71 б], бошқалари шаҳармонанд (протогород) деб атайдилар [50: 131 б]. Илк темир даври

шаҳарларини таърифлашда ҳам шу ҳолат кузатилади. Э.В.Ртвеладзе бу давр шаҳарларини «шаклланаётган шаҳарлар» тоифасига киритса, Б.А.Литвинский «шаҳарлашаётган кишлоқлар» деб таърифлайди [49: 69 б; 50: 131 б].

Ўзбек давлатчилиги тарихини даврлаштириш

	Даврларнинг номланиши	А.Зиё, 2001[9]	Сагдуллаев А., Мавлонов У. (2006)[47]
I	Илк давлатлар тарихи		+
	Илк давлатчиликнинг асос топиши ва ўзбек давлатчилигининг милоддан аввалги тарихи	+	
II	Ўзбек давлатчилиги милод бошидан исломгача бўлган даврда	+	
	Ўзбек давлатчилиги X-XIIIасрларда	+	
	Ривожланган ўрта асрларда давлатчилик ва бошқарув		+
III	Ўзбек давлатчилиги Амир Темур ва темурийлар даврида	+	
	Амир Темур ва темурийлар даврида Мовароуннаҳр ва Хуросонда давлатчилик ривожини		+
IV	Ўзбек давлатчилиги XVI-XIXасрларда	+	
	Сўнгги ўрта асрларда ўзбек хонликлари: маъмурий тузилиши ва давлат бошқаруви		+

Шаҳарларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши борасидаги олимлар ўртасидаги илмий мунозараларнинг асосий сабаби, шаҳар ва давлатларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши масаласини алоҳида илмий муаммолар сифатида ўрганилишидир. Бу тарихий методологик жиҳатдан нотўғри, чунки илк шаҳарлар илк давлатларнинг маркази сифатида пайдо бўлади ва уларнинг ривожланиб бориши ҳам ўзаро бир-бирига боғлиқ. Шу нуқтаи назардан қараганда шаҳарлар ва давлатларнинг пайдо бўлишини бир муаммо сифатида қараш керак ва уларнинг ривожланишини куйидаги даврларга бўлиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

1. Дехқончилик ўлкалари доирасида таркиб топган шаҳарлар (шаҳар-давлатлар). Бу давр шаҳарлари мил.ав. II минг йилликда ташкил топган. Қадимги Бактрия ҳудудида ўрганилган Жарқўтон, Даштли I ёдгорликлари, яъни шаҳар-давлатлари бўлиб, бу ёдгорликлар мисолида шаҳар ва давлатнинг бир организм сифатида шаклланиши кузатилади.

2. Ҳудудий давлат маркази ролини бажарган шаҳарлар. Бу давр шаҳарлари асосан мил.ав. I минг йиллик бошларида таркиб топган. Қизилтепа, Жондавлаттепа, Хаитободтепа (Бактрия), Далварзин, Чуст, Ашқолтепа (Фарғона), Кўктепа, Подаётқтепа (Сўғд) ва бошқа ёдгорликлар ҳудудий давлатларнинг сиёсий ва мафқуравий маркази бўлган. Бу даврда битта ҳудудий давлат доирасида фақат битта шаҳарнинг бўлиши характерлидир.

3. Марказлашган давлатлар, империялар даври шаҳарлари. Ўрта Осиё ҳудудларида Қадимги Бактрия ҳамда Катта Хоразм подшоҳликларининг вужудга келиши ва уларнинг Аҳамонийлар империяси таркибига кириши билан шаҳарлар тараққиётининг ушбу босқичи бошланади.

Марказлашган давлатлар ҳудуди жуда катта бўлиб, бир ва бир неча ўлкаларни ўз ичига олади. Бу даврга келиб, шаҳарлар тоифаларга ажрала бошлайди. Марказлашган давлат ёки империя пойтахтлари сифатидаги шаҳарлар (Суза, Персеполь), марказлашган давлат ҳудудидаги сатраплик марказлари (Бактр). Сатрапликлар ҳудудидаги шаҳарларни сиёсий мавқеига ва иқтисодий имкониятига қараб катта ёки кичик шаҳарларга ажратиш мумкин (Афросиёб, Қизилтепа, Хаитободтепа, Кўктепа каби).

Т.Ш.Ширинов ўз асарида Жарқўтон ёдгорлигида жамоа бошлиқлари ёки ҳукмдорлари истикомат қилган саройга, диний марказ бўлган ибодатхонага, мудофаа деворлари билан ўралган аркка, шаҳар аҳолиси яшаган ва ишлаган кўплаб иморатларга, юқори даражада ривожланган хунармандчиликка, муҳр ёки қимматбаҳо буюмлар учрайдиган «бой» қабрларга, савдонинг ривожини тасдиқловчи бошқа маданиятларга хос бўлган ашёларга кенг таъриф берган ва глиптика, эпиграфика ва ибтидий ёзув шакллариининг бўлишини эътироф этган бўлса [30: 20 б], шу асарнинг бошқа жойида «... урф-одатларга тамомила бўйсунувчи, оғзаки ижод ривожланган, давлат бошқаруви эса кам тараққий этган жамоаларда ёзувнинг бўлишини илк шаҳарларнинг иккинчи даражали белгиси деб ҳисоблайди [30: 27 б].

Жуда кўплаб урбанист олимлар ёзувни илк цивилизациянинг асосий белгиси деб ҳисоблайди. Ёзувсиз цивилизацияни тасаввур ҳам қила олмайди. Юқорида эслаб ўтилган

Қадимги Шарқ цивилизациясининг бешта ўчоғида ҳам ёзув шаклланган. Аммо, Ўрта Осиёда илк ёзув тизими ҳақида, оромий ёзув тизимининг кириб келишига қадар бўлган даври аниқланган эмас. Профессор Ш.Б.Шайдуллаев Сополли маданиятининг пиктографик белги, илк темир даврига оид Ғоз пиктографик ёзуви ҳақидаги манбаларни чоп этган ва бу белгиларни дастлабки ёзув усули эканлиги ҳақидаги фикрларни баён этган [51; 52]. Сополли маданиятининг пиктографик ёзувлари ҳақидаги фикрлар Ўрта Осиё халқлари ёзуви тарихи бўйича биринчи босқич ишлар ҳисобланади. Уларда Сополли маданияти сополларида чизилган белгилар аниқланган, уларнинг пиктографик белги эканлиги кўрсатиб берилган. Бизнинг фикримизча асосий иш энди бажарилиши лозим. Ҳар бир белгини шакл жиҳатдан ўрганиш, чизилиш услубини аниқлаш, белгиларни шакллар бўйича типларга ажратиш, Қадимги Шарқ пиктографик ёзувлари билан таққослаш, белгиларнинг маъносини аниқлаш каби ишлар ўз натижасини беради деган умиддамиз.

Ўзбекистон тарихига цивилизация қарашлар ҳақидаги олимларнинг фикрлари, қилинган ишлар кўлами шулардан иборат. Ўзбек халқи жаҳон халқлари маданиятининг ривожланишига буюк ҳисса қўшган халқлар қаторига кирилади. Шундай экан халқимизнинг бу хизматларини, хронологик тарзда, цивилизация қарашлар асосида кўрсатиб бериш ўзбек тарихчиларининг бирламчи вазифаси эканлигини ва бу иш ўзбек тарихчиларига юкланган катта масъулият эканлигини унутишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.

Ўзбекистон тарихини даврлаштиришда цивилизация қарашларни нафақат шакллантириш балки методологик асосда ривожлантириб бориш давр талаби. Бронза даврида Жанубий Ўзбекистон худудида илк шаҳар-давлатларнинг ўрнатилганлиги, илк цивилизациянинг шаклланганлиги аниқланди. Шунинг таъкидлашимиз зарурки, биз аجدодларимиз яратган бой моддий маданиятни, улар яратган цивилизацияларни етарли даражада ўрганганимиз ва баҳо бера олганимиз йўқ. Ўзбек халқи аجدодлари буюк империялар қурган, жаҳон халқлари маданиятининг ривожланишига улкан ҳисса қўшган, цивилизациялар яратган халқ. Ўзбекистон тарихини даврлаштиришга цивилизация ёндошсагина бу ёрқин саҳифалар янада равшанроқ намоён бўлади.

ҲИДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркистана. - Л., 1927. - С.3.
2. Аскарлов А.А. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи. – Тошкент, 2007. – 15-24 бетлар.
3. Струве В.В. Проблемы зарождения, развития и упадка рабовладельческих обществ древнего Востока // «Известия ГАИМК». Вып. 77. - М.- Л. 1934. – С. 23-34.
4. Толстов С.П. Основные вопросы древнейшей истории Средней Азии // ВДИ, № 1. – М., 1938. – С. 3-21.
5. Материалы пленума // КСИИМКА, XXVIII. 1948. - С. 8-28.
6. Материалы объединённой сессии, посвященной истории Средней Азии и Казахстана в до октябрьский период. Ташкент, 1955.
7. История Узбекской ССР. Том 1. - Ташкент, 1967, - С.15.
8. Васильев А.С. История Востока. Том 1. – М., 2003. - 512 с.
9. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи: (Энг қадимги даврлардан Россия босқинига қадар) // Маъсул муҳаррир: Б. Аҳмедов / .-Т.: «Sharq», 2001.
10. Renfrew C. The emergence of civilization: The Cuclades and the Aegean in the third millennium B.C. - London, 1972, - P. 213.
11. Чайлд Г. У истоков европейской цивилизации. ИИЛ, М., 1952.
12. Чайлд Г. Древнейший Восток в свете новых раскопок. ИИЛ, М., 1956.
13. Childe V.G. The urban revolution // Towh planning Review. Vol. 21. 1950, - P. 9 -16.
14. Adams R. Mc. History patterns of Mesopotamian irrigation agriculture // Irrigation's impact on Society. - Tucson, 1974. – P. 345-357.
15. Servis E.R. Privityte social organisation. An evolutionary perspective. - Nev York, 1971. – P. 68-73.
16. Flannery K.V. The cultural of civilization // Annual Rewiew of ekologySistematies, 1972. №3. – P. 21-34.
17. Тойнби А.Ж. Постижение истории. - М.: 1991.
18. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. - М.: 1992.
19. Тоунбее А. The impact of the Russian Revolution 1917-1967. –London, 1967 –p.26.
20. Толстов С.П. Древний Хорезм. - М.: 1948. - С. 341.
21. Толстов С.П. Работы Хорезмской археолого-этнографической экспедиции АН СССР в 1949-1953 гг. // Труды ХАЭЭ. Т.2, М.: 1958. - С. 149-168.
22. Мец А. Мусульманский ренессанс/ Перевод с немецкого Д. Е. Бертельса. М.: Наука, 1966.
23. Смирнов Н.В. Мусульманский ренессанс. – М., 1967.
24. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи//А. Аскарлов. – Тошкент: «O`zbekis- ton» NMIU, 2015.
25. Ширинов Т.Ш. Ранняя городская культура эпохи бронзы юга Средней Азии. Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. - М.: ИА АН России. 1993. – С.42.
26. Сагдуллаев А.С. Оседлые области на юге Средней Азии в эпоху раннего железа (генезис культуры и социально экономическая динамика). Автореф. дис. ... докт.ист. наук. - М.: МГУ.1989. - С. 40.

27. Шайдуллаев Ш.Б. Этапы возникновения и развития государственности на территории Узбекистана. Автореф. дисс. ... док. ист. наук. - Самарканд, ИА АН РУз. 2009.
28. Сагдуллаев А.С., Аминов Б., Мавлонов Ў., Норкулов Н. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. I-қисм. - Тошкент, Академия, 2000. Б. 22-31.
29. Ртвеладзе Э.В, Саидов А.Х, Абдуллаев Е.В. Қадимги Ўзбекистон цивилизацияси: давлатчилик ва ҳуқуқ тарихидан лавҳалар. – Тошкент, Адолат, - 2001. – Б. 54-57.
30. А.А.Аскарлов, Т.Ш.Ширинов. Ранняя городская культура эпохи бронзы юга Средней Азии – Самарканд, 1993. - С.85.
31. Дьяконов И. М, Якобсон В. А. «Номовые государства», «территориальные царства», «полисы» и «империи». Проблемы типологии // ВДИ. - М.: - № 2, 1982. - С. 3-12.
32. Гуляев В.И. Города государства Мая. (Структура и функции города в раннеклассовом обществе). - М.: 1979. – 219 с.
33. Гуляев В.И. Типология древних государств: Месопотамия и Мезоамерика // Древние цивилизации Востока. Материалы II Советско- Американского симпозиума. - Ташкент, 1986. - С. 81-85.
34. Илюшечкин В.П. Теория стадийного развития общества. - М.: 1996. – 296 с.
35. Ширинов Т.Ш. Қадимги Бактрия подшолиги “Қатта Хоразм” // Ўзбекистон давлатчилиги тарихи очерклари. – Тошкент, Шарқ, 2001. – Б. 7-13.
36. Шайдуллаев Ш.Б., Икромов Н.М. Қадимги Бактрия подшоҳлики қавийлики // О'zbekiston tarixi. ЎзР ФА Тарих институти журнали. 2010. № 3. 67-72 бет.
37. Шайдуллаев Ш.Б. Северная Бактрия в эпоху раннежелезного века. – Ташкент, 2000.- С. 18-21.
38. Исамиддинов М.Х. Генезис городской культуры Самаркандского Согда (проблемы взаимодействия культурных традиций в эпоху раннежелезного века и в период античности). – Т.: 2002. – С.42.
39. Сулейманов Р.Х. Древний Нахшаб. Ташкент-Самарканд, 2000.
40. Заднепровский Ю.А. Раннежелезный век Ферганы и проблемы возникновения Даваньского государства // Раннежелезный век Средней Азии и Индии. Тезисы докладов Советско-Индийского симпозиума. - Ашгабад, 1984.
41. Матбобоев Б.Х. Ўзбек давлатчилигининг илк босқичларида Фарғона/Ўзбек давлатчилиги тарихида қадимги Фарғона. Маъруза матнлари. – Наманган, 2001.– Б. 23-40.
42. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ/Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. - Тошкент, 1999. – Б. 134.
43. Ўзбекистон тарихи: (Олий ўқув юртлирининг номутахассис талабалари учун дарслик). Т., «О'АЖБНТ»Маркази, 2003.
44. Usmonov Q., Sodiqov M, Burxonova S. O'zbekiston tarixi. Darslik. – Т.: Moliya, 2005.
45. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. K. 1/ Mas`ul muharrir: A. Sagdullayev; Taqrizchilar H.Sodiqov va boshq. – Т.: «Sharq», 2010.
46. Эшов Б. Ж. Ўзбекистон тарихини даврлаштириш масалалари/ Ўзбекистон тарихини ўқитиш муаммолари: тажриба ва истиқболлари илмий-услубий анжумани материаллари.-Тошкент, 2011. – 222-227 бетлар.
47. Сагдуллаев А, Мавлонов Ў. Ўзбекистонда давлат бошқаруви тарихи (қадимги даврлардан XIX асрнинг ўрталарига қадар). – Т., “Akademiya”, 2006.
48. Ртвеладзе Э.В, Саидов А.Х, Абдуллаев Е.В. Очерки по истории цивилизации древнего Узбекистана: государственность и право. - Ташкент, 2000. – 234 с.; Ртвеладзе Э.В, Саидов А. Х, Абдуллаев Е.В. Қадимги Ўзбекистон цивилизацияси: давлатчилик ва ҳуқуқ тарихидан лавҳалар. – Тошкент, Адолат, - 2001. – 239 б.
49. Ртвеладзе Э.В. Формирование городов Бактрии-Тохаристана // Городская среда и культура Бактрии - Тохаристана и Согда (IV в. до н.э. - VII в. н.э.). Тезисы докладов Советско - Французского коллоквиума. - Ташкент, 1986. С. 68-71.
50. Литвинский Б.А. Древний среднеазиатский город. (Местные традиции и иноземные модели) // Древний Восток. Города и торговля (III-I тыс. до н.э.). - Ереван, 1973. С.131.
51. Шайдуллаев Ш.Б. Ўзбекистон ҳудудида давлатчиликнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичлари. Т.ф.д. дисс.автореферати. ЎзР ФА Археология институти. - Самарканд, 2009. - 47 б.
52. Чариев З.У., Шайдуллаев Ш., Аннаев Т. Ўзбекистон ҳудудида ёзувнинг пайдо бўлиши ва тараққиёти. Т., 2005.

УДК 9

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ЭТНОГРАФИИ НАРОДОВ ХОРЕЗМСКОГО РЕГИОНА

Н. К. Нуруллаева, доцент, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Аннотация. Ушбу мақолада Хоразм халқининг этнографиясини ўрганилиши тарихи ёритиб берилган.

Калит сўзлар: маданият алоқалар, илмий изланиш институти, маориф тизими, ўлкашунослик музейи, халқ ижодиёти, археологик этнографик экспедиция, моддий маданият.

Аннотация. В данной статье освещается история изучения этнографии народов Хорезмского региона.

Ключевые слова: культурные связи, научно-исследовательский институт, система просвещения, краеведческий музей, этнография, народное творчество, археолого-этнографическая экспедиция, материальная культура.

Abstract. This article highlights the history of the study of ethnography of the peoples of the Khorezm region.

Key words: cultural relations, research institute, education system, museum of local lore, ethnography, folk art, archaeological and ethnographic expedition, material culture.

Вхождение Каракалпакстана в состав Узбекистана в 1936 году стало новой вехой в истории культурных связей и взаимоотношений между двумя братскими народами. В 1937 году был реорганизован и Каракалпакский комплексный научно-исследовательский институт, в связи с которой произошло сужение проблематики научно-исследовательских работ по изучению истории и истории культуры региона. Научно-исследовательские функции исторической секции и краеведческого музея были переданы в Народный Комиссариат Каракалпакской АССР. Это в значительной мере повлияло на характер исследований культуры и культурных связей народов Хорезма.

В октябре 1945 г. Академия наук Узбекской ССР провела в Нукусе свою первую выездную сессию, посвященную изучению производительных сил и истории Каракалпакии. Это было не только признание роли Каракалпакии в регионе, но и должно было служить развитию социально-экономических и культурных связей между народами. Выступивший на сессии Президент Академии наук УзССР Т.Н.Кары-Ниязов указал: «Строго научная разработка вопросов прошлого каракалпакского народа может быть выполнена, прежде всего, только на основе всестороннего и глубокого изучения письменных и других исторических источников» [1], а также во взаимосвязи с историей и историей культуры других народов Хорезмского региона. Это дало толчок дальнейшему развитию и расширению исторических, археологических и этнографических работ в районе земель древнего орошения Хорезма, расширение изучения этнографии каракалпаков в тесной связи с изучением узбеков, проживающих в дельте Амударьи и других народов Хорезмского оазиса. Была поставлена задача усилить работу по записи произведений устного народного творчества как в самом регионе, так и за его пределами, т.е. на территории Узбекистана. Исходя из решений выездной сессии Академии наук УзССР, учитывая состояние историографии, Хорезмская археолого-этнографическая экспедиция АН СССР, продолжившая свою деятельность в 1940-1950-х годах, основное внимание уделяла сбору археолого-этнографических материалов и культурного наследия народов Приаралья [2].

В 1945 году в составе Хорезмской экспедиции АН СССР был организован Каракалпакский этнографический отряд (руководитель—Т.А.Жданко), хотя он и назывался каракалпакским, на самом деле занимался планомерным и систематическим историко-этнографическим изучением современного многонационального населения низовьев Амударьи. Этнографический отряд включил в программу своих работ и разносторонние историко-этнографические изыскания по этногенезу, по традиционным формам хозяйства, общественного строя, быта и культуры. В 1945—1955 гг. Каракалпакский этнографический отряд осуществил историко-этнографическое обследование всех районов Приаральского региона. Например, сотрудники Каракалпакского этнографического отряда Т.А.Жданко, Б.В.Андрианов, М.В.Сазонова, К.Л.Задыхина, Н.П.Лобачева, С.К.Камалов, Р.К.Косбергенов, У.Х.Шалекенов записали со слов старожилов региона множество устных преданий о происхождении и составе племен, родов и родовых подразделений, обитавших на территории древнего Хорезма [3]. В 1950 г. К.Алимбаева расшифровала шесть песен хорезмского дастана «Шах-Санем и Гариб» [4].

В целом, изучение этнографического материала еще раз показало, что все народы, обитавшие на территории Хорезмского оазиса, имеют общие корни, многовековую историю, устоявшиеся традиции и культурные связи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кары-Ниязов Т.Н. Выездная сессия Академии наук УзССР в Каракалпакской АССР. Вступительное слово на сессии// Бюллетень Академии наук УзССР, 1945, №9—10. С. 5.
2. Морозова А.С. Очерки по одежде и пище каракалпаков. Нукус, 1945 г.
3. Жданко Т.А. Этнографическая разведка в Чимбайском районе Каракалпакской АССР//Краткие сообщения Института этнографии, 1947, вып. 2. С. 5—16.

4.Алимбаева К. Хорезмский дастан «Шах-Сенем и Гариб». Библиотека Ташкентской государственной консерватории, 1950.

УДК 9

ТУРКМАНЛАРНИ АНЪАНАВИЙ ХЎЖАЛИГИ ВА ОИЛА-НИКОҲ МАСАЛАЛАРИ

(Бухоро воҳаси мисолида)

А.И. Тўраев, таянч докторант, БухДУ, Бухоро

Аннотация. Ушбу мақолада Бухоро воҳасида истиқомат қилаётган туркманларнинг ўз ҳудудлардан кўчиши сабаблари, келиб жойлашган оилалар сони шунингдек, хўжалик фаолияти, машғулотлари атрофлича ёритилган. Оила-никоҳ муносабатларидаги анъанавий ва замонавийлик одатлари ҳам таҳлил қилинган.

Калим сўзи: Бухоро воҳаси, Туркманлар, Тажан дарёси, Қаракўл, Шибирдун ота авлиёси, Қоқиштивон, оқсоқол, хўжалик маданий типлар, деҳқончилик, чорвачилик, хунармандчилик, оила-никоҳ, эр-хотин.

Аннотация. В данной статье освещены причины переселения из своих территорий туркменов, проживающих в Бухарском оазисе, места их переселения, а также, хозяйственная деятельность и занятия. Анализированы традиционные и современные отношения в семейно-брачных отношениях.

Ключевые слова: Бухарский оазис, Туркмены, река Тежен, Каракул, святой Шибирдун ота, Коқиштиван, аксакал, хозяйственно-культурные типы, земледелие, скотоводство, ремесленничество, брак-семья, муж и жена.

Abstract. The article deals with the reasons for the migration of the Turkmen population to the area of Bukhara oasis, the number of the families that arrived, their lifestyle and professions. Furthermore the traditional and modern aspects in the family-marriage relations are analyzed.

Keywords: Bukhara oasis, Turkmens, Tejen river, Karakul, Holy man Shibir dun ota, Qoqishtuvon, aqsagal (white-bearded man), lifestyle-cultural types, farming, cattle-breeding, craftsmanship, family-marriage, husband and wife.

Тарихдан маълумки, ҳар бир халқнинг этник таркибини шаклланишида турли хил этник гуруҳларни келиб қўшилиши натижасида, халқларнинг моддий ва маданий ҳаётда ўзаро яқинлик, хўжаликлараро муносабатлар ва куда-анда бўлиб яшаш эҳтиёжи ҳам пайдо бўлади. Ҳар бир этнограф аҳолини турмуш-тарзини, ижтимоий муносабатларини ўрганишда албатта, ўрганилаётган ҳудуднинг аҳолиси, хўжалик маданий типлари, оила-никоҳ муносабатларига алоҳида эътибор қаратади. Қадимдан Бухоро воҳасида турли халқ вакиллари тинч-тотув яшаб, хўжаликни турли бўғинларида биргаликда фаолият юритиб келганлар. Шундай халқлардан бири туркманлар саналади. Туркманлар тарихнинг турли босқичларида Бухоро воҳасини Олот, Қоракўл, Ромитан, Қоровулбозор туманларига ҳамда Бухоро тумани Галаосиё қишлоғига келиб жойлашишган, уларнинг хўжалик машғулотлари асосан деҳқончилик, чорвачилик ва хунармандчилик бўлган. Маҳаллий аҳоли билан кўчиб келган туркманлар ўртасида аста-секинлик билан доимий алоқалар, хўжалик тармоқларида ўзаро яқинлик, товарлар алмашинуви, оила-никоҳ муносабатлари ҳам ўрнатилган бошланган. Бухоро воҳасида истиқомат қилаётган ўзбек ва туркман халқларини хўжаликлараро яқинлик, оила-никоҳ муносабатларини ўрганиш орқали, биз бу икки халқнинг орзу-мақсадлари муштарак эканлиги, ҳаттоки, турмуш-тарзи ҳам уйғунлигига амин бўламиз.

Туркманлар Бухоро заминига кўчиб келгунларига қадар кўчманчи, ярим кўчманчи ва ўтроқ турмуш тарзини бошдан кечирганлар. Аксарият ҳолларда туркманлар ўтроқ ҳаётни ўзларига мақбул деб ҳисоблаб, деҳқончилик билан шуғулланишган. Жумладан, XVI аср ўрталарида ҳозирги Туркменистоннинг Тажан дарёси бўйларида туркман эрсари (эрсарали) уруғининг кемачилар авлоди яшаган. Улар асосан кемалар ёрдамида хўжалик молларини дарёнинг бир қирғоғидан иккинчи томонига ўтказиб қўяр ва шунинг ҳисобига тирикчилик қилардилар. Улар асосан балиқчилик хўжалиги ва қисман чорвачилик билан шуғулланиб келган [6, 7].

XVI асрнинг иккинчи ярмида тўсатдан қурғоқчилик бошланиб, Тажан дарёсининг сув сатҳи пасайиб кетди. Кўп ўтмай бу ердан ўтувчи ўзан бутунлай қуриб қолади. Оқибатда Тажан дарёси ҳавзаларида яшётган одамларга очлик хавф солади. Ўша ҳудуд оқсоқолининг фикри билан кемачиларнинг 120 хонадони Қаракўлнинг Шибирдун ота авлиёси атрофида

кўчиб келиб жойлашадилар. Шу даврда Бухоро хони Абдуллахон II (1556-1598 йй) эди. Абдуллахон II Шайбонийлар сулоласидан бўлиб, Искандар Султоннинг ўғли бўлган [6, 8].

Кемачиларнинг оқсоқоли кўчиб келган туркманлар орасидан беш кишини ажратиб олиб, бу вакилларни хон хузурига юборди. Улар кўчиб келганларга жой ажратишни сўраб хон хузурига борган эдилар. Абдуллахон II уларнинг аризалари билан танишиб чикқач, туркманларни бир жойга эмас, турли туманлар бўйлаб тарқатиш тўғрисида махсус фармон беради. Ушбу фармонга кўра улар ҳозирги Ромитан, Галаосиё, Олот, Қаракўл, Кармана туманлари ҳудудлари бўйлаб тарқатилган. Кўчиб келган туркманларни қўллаб-қуватлаш мақсадида ҳукумат ҳар бир хонадонга 2 таноб (0,5 га) ер ажратиб, уч йилгача солиқлардан ҳам озод этган. Йигирма оила фармонга кўра Ромитандаги бўш ерларга бориб жойлашадилар. Асосий машғулоти балиқчилик, қисман чорвачилик шунингдек, кемалар орқали аҳолини оғирини енгил қилиш билан машғул бўлган туркманлар эндиликда ўтрок ҳаётга мослашишлари зарур бўлиб қолади. Кўчиб келган туркманлар жойларда деҳқончилик қилиш учун шу ерлик бойлардан дон ва иш қуролларини қарзга оладилар. Ҳосил мўл-қўл бўлиши, уч йил солиқлардан озод бўлганликлари сабабли йил сайин даромадларига даромад қўшилиб борган. Бир сўз билан айтганда деҳқончилик сир-асрорларини маҳаллий аҳолидан ўрганиб олиб, тезда тўкин ҳаётга эришадилар.

Туркманлар атроф ерларга ҳам тарқалиб эл орасида танила бошладилар. Улар жойлашган ерлар каттагина ҳудудларни эгаллаб, оқсоқол бу ерга бир қишлоқ номини беришни таклиф қилади. Аҳоли бир овоздан қишлоқни “Қоқиштивон” деб атай бошлайдилар. Бунинг сабаби “қоқа”-“оқсақол”, “кишти”-“кемачи”, “вон” -“ер” маъносини билдирган. Яъни, Қоқиштувон-“Оқсақол кемачилар юрти” дегани эди [6, 11].

Тажан дарёси бўйларида чайлаларда яшаб келган туркманлар Бухоро воҳасига келганларидан кейин аста-секин ўз манзилгоҳларини кура бошлаганлар. Бу осон кечмаган албатта, бир вақтнинг ўзида амалга ошавермаган. Сабаби, бу маблағга бориб тақалиши, ёғоч танқислиги боис бирмунча машаққатли кечган. Қанчалик қийин бўлмасин, кўчиб келган туркманлар Бухоро аҳолиси билан елкама-елка деқончилик қилиб, турмушларини йўлга қўйдилар.

Бухоро воҳасида яшаган туркманлар буғдой, арпа, тарик, кунжут, зиғир, пахта, жўхори экканлар. Айрим туркманлар йирик ерларга эгалик қилдилар. Манбаларни ўрганиш орқали шунга амин бўлиндики, ўзбеклардан фарқли ўлароқ туркманлар аксарияти кўчманчи ҳаётни танлаб, улар учун Амударё бўйларида ҳосилдорлик қилиш жуда осон бўлиб, у ерларда сув кўп талаб қилувчи гуруч экинини етиштирганлар.

XVIII асрда бир гуруҳ хидир-эли туркманлар Амударё қирғоқларидан келиб, Бухоро шаҳрининг Буйробофон мавзесига келиб жойлашганлар. Буйробофон маҳалла оқсоқоли Қудратов Фаттулло бобо билан суҳбатлашганимизда, бу ерга келган хидир-элиларнинг асосий машғулоти бўйра тўқиш бўлганлини таъкидлаб ўтди. Шундан мавзё номи келиб чиққан. Бу жой ҳозирда Арк музей кўриқхонаси зиндон қисмининг кунчиқар томонида жойлашган кўча ҳозирда Буйробофон ном билан аталади [2]. Улар амир ва сарой аёнлари уйларига бўйра тўқиб бериб, намгарчиликни олдини олганлар.

Бухоро амирлиги даврида ҳам туркман гуруҳлари сезиларли даражада кўпчиликни ташкил этган. Уларнинг аксарияти қишлоқ хўжалиги билан банд бўлган. Ўзбек ва туркманлар орасидаги ассимиляция (қўшилиш) жараёнининг ривожланишида деҳқончилик катта таъсир кўрсатган. Бухоро амирлигида асосий салмоқни ташкил қилган ўзбеклардан ерни сотиб олган ёки узоқ муддатга ижарага олган туркманлар одатда сон жиҳатдан кўпайиб бориб, ўзбек деҳқонлари, жамоалари орасига кириб борадилар. Секин-асталик билан хўжаликларда экилган бир хил турдаги дон маҳсулотлари ўрнига эндиликда истеъмол қилиш, қолган қисмини сотиш учун дон, боғдорчилик, сабзавот, полиз маҳсулотлари қишлоқ хўжалигида етиштирила бошланади. Мухтасар қилиб айтганда Бухоро воҳасида истиқомат қилиб келган туркманлар хўжаликнинг турли жабҳаларида ҳам фаолият олиб борганлар.

Манбаларнинг қайд этишича, бир нечта туркман қабилалари (балтлар, хидир-эли, салирлар) нинг Хива хонлигидан XVIII-XIX асрларда мажбурий кўчирилиши, Бухоро амирлигида кам ўзлаштирилиб, обод қилинмаган туманларга асосан, унумсиз ерлар ва ирригация иншоотлари билан таминланмаган ҳудудларга кўчириш анъанаси бўлган. Туркманлар Марвдан унча узоқ бўлмаган далаларни ўзлаштирадилар, бу ерларни ўзлари

учун етарли эмас деб билганлар. Бу эса шундан далолат берадики, туркман дехқонлари кўпчиликини ташкил қилганлар ва зироатчиликда уқувли бўлганлар[3,91] .

Демак, туркманлар воҳа бўйлаб, тарихнинг турли босқичларида келиб жойлашган бўлиб, яшаган ҳудудларини обод қилиб, у ерларда дехқончилик, чорвачилик, хунармандчилик машғулоти билан банд бўлганлар.

XIX асрнинг иккинчи ярмида амирликнинг жанубий ва ғарбий қисмида туркманлар, шимолий-шарқий томонида эса қозоқ ва қирғизлар яшаганлар[1,246]. Туркманлар чорвачиликда Бухоронинг шимолий-шарқий томонидаги қирғизлардек бой эмасди, чорва моллари ва отлари уларда кўп бўлмаган. Кўпи билан уларнинг ҳар бир хонадони олтмишта отга эга бўлса ҳам, бу отлар қирғизларникидан қимматроқ турган. Туркман сардорлари ўзларини бек деб атаганлар ва ушур, закот солиғини Бухоро хонлигига доимий тўлаб келганлар. Улар ушбу солиқларни тўлаш асносида қайсидир ҳукмдорга қарам эканликларини ҳис қилганлар.

Айниқса, эрсари, хидир-эли туркман уруғи вакиллари Бухорони тез кучли ҳаракатланадиган арғумоқ отлар билан таъминлаб турганлар. Ҳар эрталаб амалдорлар хонни кутиб олиш учун чиққанларида Бухоро қароргоҳи дарвозаси олдида эгарланган 30 тагача ажойиб отларни кўриш мумкин бўлган. Уларнинг ҳар бирини 800 рублдан 2500 рублгача баҳолаганлар. Туркман қабилалари кўп чорва молларига эгалик қилганликлари туфайли Бухорони чорва, ёғ билан ҳам таъминлаб турганлар[3, 92] .

Туркманлар Бухоро аҳолисига йўл-йўл рангдаги эгар-жабдук, гиламлар, туя пўстидан тикилган чарм маҳсулотлари, кийим-кечак ва ипак матоларни келтириб сотганлар.

Хонликлар ўртасидаги урушлар йилқичиликни ривожланишига сабаб бўлди. Бухоро воҳасида XIX асрга келиб йилқичга бўлган талаб анча кучли бўлган. Ҳар бир мусулмон сарбознинг ўз ҳарбий оти ва қиличи бўлиши зарур эди. Бухоро амири Насруллахон (1826-1860 йй) биринчи бўлиб сарбоз қўшинини ташкил этади. Бу қўшинда асосий салмоқли кучни туркман отлик қўшини ташкил этган. Туркманлар узоқ йўлга чиқиш олдидан арпа ёки жўхори унidan нон таёрлаганлар. Бу тўйимли ва олиб юришга қулай маҳсулот бўлиб оз жойни эгаллаган. Нонни тонг вақтида отга беришган; тушда ва кечги вақтда беда беришган. Насруллахон отхоналарида 200 дан ортиқ зотли туркман айғир отлари бўлган [5,75] .

Ўзбек бияси билан туркман айғирининг қўшилиши натижасида пайдо бўлган Миёнқолнинг зотли отлари ниҳоятда яхши бўлиб, асосан тантанали юришларда минилган. Миёнқол зотли отлар ўзининг илдам ҳаракати, баланд бўйи, чидамлилиги билан бошқа отлардан фарқ қилган. Бундай отларнинг сони жуда оз бўлиб, юқори лавозимли кишиларга хонлик томонидан тортиқ қилинган[5,76]. Туркман отлари узоқ сафарлардан қайтгач уч соат, айрим пайтларида ундан ҳам кўпроқ вақт тик турғизилиб совутилгач, емиш берилган. Туркманларни қорабайир отлари жуда яхши отлар бўлиб, улар бозорга сотиш учун олиб чиқилмайди. Ҳозирги кунда ҳам туркман отларига халқ орасида талаб катта.

Шунингдек, Бухоро воҳасида яшаган туркманларнинг аксарияти, чорвачилик билан кун кечириб, чўл ва адирларда чорва подаларни боқишган. Кичик туёқли чорва туркманларнинг асосий бойлигини ташкил этарди. Улар орасида етти минг бошгача қўй ва эчкилари бор чорвадорлар бўлган. 1000 бош чорваси бўлганларда 20 тагача туя, от ва эшаклари бўлиб, бу ўзбек қабилаларидагига нисбатан кўпроқ эди. Туркманлар уй хунармандчилигида олача-челем номли гиламлар тўқиганлар (бу иш билан фақат аёллар шуғулланишган), коржом, попонлар (от ва баъзи уй ҳайвонлари жунларидан ёпинчиқ) тикишган, шунингдек, кунжутдан мой олишни ҳам билганлар [4, 107]. Бухоро воҳасида истиқомат қилиб келган туркманлар ҳаётида оила ва бола тарбияси муқаддас бўлиб, улар ўз сулоласининг обрўсини, шаънини кўтаришга эътибор қаратганлар. Туркманларда оила қуришда уруғ-аймоқчиликка, қайсидир халққа мансублигига эътибор берилмаган. Бухорода яшаб келган араб, яҳудий, лўли халқларида эса, оила қуриш ўз миллатдоши ёки бир уруғдаги вакил билан никоҳланиши одат тусига кирган. Туркман йигитини кимга уйланиши ёки қизнинг кимга турмушга берилишининг улар учун фарқи бўлмаган. Ўзига тўқ, бой-бадавлат туркманларнинг кўп аёллари бўлган, лекин кўпгина ҳолларда иккита аёлга уйланганлар. Қалин тўлаш урф бўлган. Бу қалинни чорва ёки буғдой билан тўлаганлар. Унинг қийматини пулга чакқанда 40 рублдан 500 рублгача ва ундан кўпроқни ташкил қилган [4,108]. Олиб борилган дала тадқиқотларимизда ҳам шунга гувоҳи бўлиндики, Мохи-Хосса ва Галаосиёда яшаб келаётган туркман оилаларда қалин пулини келиннинг онаси ёки отаси олган. Қалинсиз никоҳ тўйлари

фақат энг яқин дўстлар ўртасида бўларди. Уйланган йигит ўз ота уйидан бутунлай чиқиб, алоҳида яшашни маъқул деб билган. Шундай ҳам бўлганки, ажралиб чиққан ўғил ўз чодирини бўлишига қарамай, оиласи билан ўз отасининг уйида тушлик ва кечки овқатни биргаликда қилишган, яъни оила умумий қозондан овқатланишган. Оиладаги турли баҳслар, келишмовчиликлар, эр-хотин ўртасидаги можаролар, мерос масаласи қозилар иштирокисиз ўзаро ҳал қилинган. Туркманларнинг қозига шикоят билан бориши камдан-кам ҳолларда юз берган. Бухорога кўчиб келган туркман аёллари юзларини ёпиб юрмаганлар. Аёлларнинг кўп вақти далаларда деҳқончилик, уйда эса уй хунармандчилиги ишлари билан банд бўлиб, оилага даромад келтириш, рўзғорни кам-кўстини тўлдиришда турмуш ўртоқларига ёрдам бериб келганлар.

Демак, ўрганилган манбалар ва дала тадқиқотларининг таҳлили шуни кўрсатадики, Бухоро воҳасидаги туркманлар ҳаётида дастлаб чорвачилик етакчи роль ўйнаган бўлса, вақт ўтиши билан маҳаллий аҳоли фаолиятида хўжалик турлари деҳқончилик, чорвачилик, хунармандчилик билан ҳам кенг шуғуллана борганлар. Туркманлар Бухоро воҳасидаги аҳоли билан халқ хўжалигининг турли бўғинларида хизмат қилиб, давлат тараққиёти, жамият фаровонлиги, оилалар бирдамлигини мустаҳкамлашда ўз ўринларига эга эдилар. Ҳозирги кунда деҳқончилик, чорвачилик хўжалик тармоқлари билан шуғулланиб келаётган аҳолимиз, асрлар давомида Бухоро воҳасида яшаб келаётган халқларнинг эга бўлган бой хўжалик тажрибаларидан унумли фойдаланиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бешир Мирзақулов. Бухоро тарих зарварақларида. Т.: "Lesson press" 2016. -Б. 246. 367.
2. Дала ёзувлари. Бухоро шаҳар, Буйробофон кўча, 2019 йил, 14 октябр.
3. Мейендорф Е. К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. Перевод Бетгара Е.К. М.Наука 1975. - С. 234.
4. Русский Туркестань сборникъ. М. 1872. - С. 227.
5. Тошев Х. XIX аср охири XX аср бошларида Зарафшон ўзбекларининг хўжалиги ва ижтимоий турмуши. Т.: "Фан", 1987. - Б. 112.
6. То'ра Halimov, Tal'at Halimov. Saxovat timsoli. Buxoro. 2009. - B.140.

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

UDK 81-13

INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN THE TEACHING FOREIGN LANGUAGE*D. Abdumajidova, teacher, UzSWLU, Tashkent*

Аннотация. Ушбу мақолада чет тилини ўқитиш жараёнида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш масалалари кўриб чиқилади.

Калим сўзлар: АКТ, чет тили, ахборотлаштириш, интерфаол технологиялар.

Аннотация. В данной статье рассматривается использование информационных и коммуникационных технологий в процессе обучения иностранному языку.

Ключевые слова: ИКТ, иностранный язык, информатизация, интерактивные технологии.

Abstract. This article discusses the use of information and communication technologies in the process of teaching a foreign language.

Keywords: ICT, foreign language, informatization, interactive technology.

In the last decade, information and communication technologies have become one of the most important factors affecting the development of society and people.

Today in Uzbekistan, as in other countries of the world, proclaimed one of the pillars of its policy development, a growing awareness of the benefits of the development and spread of ICT. The development of information and communication technologies is becoming an important component of the economy of Uzbekistan. The strategy in the long term is also focused on the movement towards the creation of an information society, but in the education system, the process of informatization should not be considered only as a priority alternative, but also as an integral part of the development of the continuous education system.

Note that in the framework of the Law of the Republic of Uzbekistan "On education" and National program for personnel training, as well as in accordance with the decree of the President of the Republic of Uzbekistan from December 10, 2012 № PP-1875 "About measures on further improving system of learning foreign languages" aimed at the formation of harmoniously developed, highly educated, modern-thinking young generation, further integration of the Republic into the world community. The country has established a comprehensive system of teaching foreign languages. Analyzing the current system of organization of foreign language learning, it should be noted that educational standards, curricula and textbooks do not fully meet modern requirements, especially in terms of using advanced information and media technologies. Training is conducted mainly by traditional methods. It is necessary to further improve the organization of continuous learning of foreign languages at all levels of the education system, as well as work on improving the skills of teachers and providing them with modern educational and methodological material.

Our society places quite high demands on the modern person, who must possess the basic knowledge, skills and abilities. One of these requirements is knowledge of a foreign language and information and communication technologies. And it is very good that now these two components often merge into one. The use of Internet technologies is the youngest and most promising form of communication and teaching foreign languages, in particular. When using ICT in foreign language classes at the University, the student is involved in the learning process as an active participant. This is especially important when compared with traditional forms and methods of training, in which the student is more passive.

ICTs as a means of learning are called interactive, they have the ability to "respond" to the actions of the student and the teacher, "enter" into a dialogue with them, which is the main feature of computer learning techniques. ICT can be used at all stages of the learning process: when explaining (introducing) new material, fixing, repeating, and controlling. First, as a free communication of students in real time through the use of e-mail and information networks, that is, as an authentic dialogue in writing between communication partners. Secondly, as an interactive dialog interaction of the student with ICT, in which real communication goals are pursued, that is, as a human-machine dialogue. Third, as the communication of trainees in the process of working with ICT training programs that act as an incentive for communication and a means of recreating

the conditions of the communication situation. The specificity of the foreign language subject determines the active and appropriate use of ICT in the classroom.

The main component of the content of teaching a foreign language is teaching various types of speech activity: speaking, listening, reading, and writing. Training ICT programs are a simulator that organizes the independent work of the student, manages it and creates conditions under which students independently form their knowledge, which is especially valuable, because the knowledge obtained in the finished form, very often passes their consciousness and does not remain in memory. Using ICT in English lessons is a time-consuming task. We must not forget that the teacher himself begins to think about changing the usual method to something more modern and relevant. This helps him to master new methodological practices and improve his pedagogical skills. Often in foreign language lessons, the process of involving students in oral speech on various topics is not interesting. When working with the use of ICT, this is excluded, since the visibility required in the lesson and the situation on the interactive whiteboard, monitors are quite real, and the use of ICT in the process of language acquisition creates conditions for foreign language communication, provides wide access to information.

In addition, ICT has a number of advantages: it combines audio-video information, text information, the ability to record your own voice and further self-correction of pronunciation. A variety of multimedia games help to expand your vocabulary and introduce you to the grammar of a foreign language. All classes are conducted at a high level for everyday work in the educational institution, taking into account the interest of students in ICT, this is very effective. Here, the role of the teacher also changes: he ceases to be a source of information, becomes an assistant-proofreader. Relationships are based on the principles of joint creativity.

In these conditions, the organization of the class is reviewed: the independent and creative work of students, which is of a search and research nature, increases. The project form of activity is often used. The project involves independent research work of students, who in the process themselves are looking for a way to solve some complex problems. At the beginning of the lesson, students are given the main tasks, the solution of which must be presented at the end. All this stimulates interest in the perception of the studied material and expands the horizons. The world computer network - Internet offers absolutely unique opportunities for dialogue with science and culture:

- correspondence-conversation with peers from all parts of the world;
- attracting scientific and cultural information from all banks, museums, and repositories around the world;
- interactive communication, tracking events through international servers. With the help of the Internet, you can:
 - include the materials of the network in the content of the lesson (integrate them into the training program);
 - form and develop reading skills, directly using the materials of the network of different degrees of complexity;
 - form and develop listening skills based on authentic audio texts of the Internet;

- add vocabulary to the vocabulary of a modern foreign language. Thus, the unique role that ICTs play in improving the quality of education is based on their ability to effectively contribute to meeting both the necessary and sufficient conditions for ensuring the quality of education. Modern level of ICT development significantly broadens students and teachers access to educational and professional resources, improves the capability and effectiveness of governance and private institutions, and the education system as a whole, promotes the integration of national education systems into the global network facilitates access to international resources in the field of education, science and culture. Competition in the world market has caused the need for better training of specialists and their acquisition of new knowledge and skills. These problems are faced by countries with a well-developed education system and by developing countries, including those that do not even have a system of universal primary education.

In conclusion, it can be concluded that ICTs are to a large extent a powerful means of increasing interest and motivation for learning. Everything new is always attractive, and information technology tools do not stand still, change, improve and become more accessible. The use of modern information technologies contributes to the disclosure, preservation and development of personal qualities of students.

REFERENCES:

1. Shoumarov, G., & Iriskulov, A. (2005). Globalisation and the Sociolinguistic Typology of Languages. National Development, Education and Language in Central Asia and Beyond. -P.134.
2. Uzbekistan: British Council. Hasanova, D. (2010). English as a trademark of modernity and elitism. English Today, 26(01), -P.3.

UDK 81-13

COMMUNICATIVE METHODOLOGY OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE

K. Alimova, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tili o'qitishning an'anaviy usuliga qarata - qarshi kommunikativ metodika yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kommunikativ usul, noan'anaviy usul, innovatsiya, chet tili.

Аннотация. В данной статье освещаются особенности коммуникативной методики в сравнении с традиционным методом обучения иностранному языку.

Ключевые слова: коммуникативный метод, нетрадиционный метод, инновация, иностранный язык.

Abstract. In this article highlights of communicative methodology against the traditional method of teaching foreign language.

Key words: communicative method, non – traditional method, innovation, foreign language.

The teaching of foreign languages, as an integral part of the general education system, is subject to the main trends in the development of this system. This is most clearly expressed in teaching methods.

Today, there are two approaches to learning foreign languages: traditional and non-traditional. The traditional method of learning English is also called grammatical translation. It consists in the systematic study of grammatical material, phonetics (pronunciation), and forms translation and reading skills. Students compose phrases and sentences from words using their grammatical knowledge. They compose dialogues, memorize them, learn words by topic, retell texts, and perform written grammar exercises. The main features of this approach are: memorization of the material and thoroughness. Naturally, this involves a thorough study of all aspects of the language: grammar, phonetics, and vocabulary. There are two main approaches in the traditional methodology: isolated and complex. An isolated approach is when the teacher teaches first phonetics, then reading, then grammar. With this approach, all aspects of the language are studied separately and in one or another sequence. It is assumed that then it will be possible to "assemble" a live real foreign language into a single system as a model from a children's constructor. This is the most reliable way to never learn a language. This is usually taught in places where no one is seriously interested in learning a language and, therefore, learning a language is only a formality. An integrated approach is when all aspects of a language are studied in conjunction. For example, texts for reading and listening, monologues, dialogues, and grammar exercises contain specially selected vocabulary (words) and grammar according to the tasks. Students practice them in all types of speech activity, combine them with each other.

In General, the skill of a teacher working according to a traditional method is determined by the ability to "link" all aspects and components into a single effective complex. The traditional method involves systematic training for quite a long time. Currently, the so-called "communicative" method of language acquisition is widely used, designed for people who already have at least an elementary level of knowledge.

This technique was developed by the British after world war II and appeared in the mid-60s of the last century. It has since been greatly transformed and has been widely distributed throughout the world. The so-called non-traditional methods of learning foreign languages began to mature in the Soviet era, but they did not reach the masses, since the grammatical-translation method prevailed, and all state educational institutions worked only on it. A lot has been said and written about its effectiveness. With this method of training, the study of theoretical points is minimized or absent, and the main attention is paid to live communication, i.e., conversational speech. When using a communicative approach, it is very important to try to make the lessons as interesting and exciting as possible for the student, since this greatly contributes to the good consolidation of the material and allows the information received to remain in the student's memory for a long time.

Often there is a misconception that when using a communicative approach, grammar is given inexcusably little time. In fact, a lot of attention and a sufficient amount of time is paid to both vocabulary and grammar, but their development is not the main goal of learning a foreign language.

Now that the first wave of enthusiasm has passed, some of the aspects of communication training are considered more critically. With the introduction of a communicative approach to teaching a foreign language, there is a problem of training teachers, developing educational materials, testing and evaluating achievements. Among the most frequently discussed questions are:

- 1) whether communicative learning can be applied at all stages of learning;
- 2) whether it is equally suitable for teaching English as a second language and as a foreign language;
- 3) whether it requires a complete rejection of the grammatical curriculum or only its revision and adaptation;
- 4) how this approach can be evaluated; how it is suitable for teachers who are not native speakers. Speaking about the educational materials used in communicative teaching of a foreign language, it should be noted their almost unlimited variety. Proponents of the communicative campaign consider educational materials as a way to influence the quality of educational communication and language use. Educational materials thus play a primary role in stimulating the communicative use of language. Traditionally, there are three main types of training materials: text-based, communicative task-based, and reality-based.

The communicative method of teaching English is more focused on practical needs: grammar - in a very limited form as needed, vocabulary-as needed for practical tasks, practice-in the form of dialogues and life situations. The teacher directs students to perform a language task. The main place in the communicative training of a foreign language is occupied by game situations, work with a partner, tasks for finding errors, which not only allow you to increase your vocabulary, but also teach you to think analytically. Many proponents of the communicative approach support the use of authentic materials in the classroom. These can be different language realities, such as signs, magazines, advertisements, and newspapers or visual sources around which communication can be built (maps, images, symbols, graphs, tables, and so on). Representatives of the "traditional" school believe that non-traditional methods are only suitable for learning a language for a while, for example, for a tourist trip. But to read a newspaper's language or use it for work, you must first learn the grammar "base". The traditional method is used by those who need language not as a means, but as a goal. That is, philologists-linguists who are doomed to dig into the structures of the language, and those who want to master it perfectly-to write, read, translate, and communicate freely in it.

There is no method that can guarantee knowledge forever. But after the end of the course of classes where non-traditional methods were taught, forgetting often happens even faster. This is due to the fact that such lessons are mostly conversational. The most important problem of non-traditional methods is how not to lose intensively acquired practical skills, without being able to regularly apply them in real life. The most important problem of the traditional method is how to make the extensive knowledge obtained to bring it to the level of practical skills. Both problems require, in the final analysis, the solution of the same problem — to find opportunities for regular practical application of the acquired knowledge. Knowledge of a foreign language involves different types of speech activity: speaking, understanding foreign language speech by ear (listening), writing, reading, and reading comprehension. Each of these types assumes its own methods of working on them. Accordingly, the method used for teaching, for example, speaking, is unlikely to be suitable for teaching writing. Therefore, from the point of view of different tasks, any method has its own weaknesses and strengths. Each of these methods has its own positive and negative aspects. But when used correctly, they effectively help in language learning.

REFERENCES:

1. Passov E.I. Communicative method of teaching foreign language speaking. - Moscow: Enlightenment, 1991. – P.223.
2. Rakhmanina M.B. Typology of methods of teaching foreign languages. - Moscow, 1998.

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Sh. Baybabayeva, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya: *Ushbu maqolada innovatsion metodlar, xususan xorijiy tillarni o'qitishda uning dars samaradorligiga ta'siri yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *innovatsiya, xorijiy til, "aqliy hujum", "loyiha" metodi.*

Аннотация: *В данной статье освещается влияние инновационной методики, в частности, ее влияние на эффективность урока при обучении иностранным языкам.*

Ключевые слова: *инновация, иностранный язык, "мозговой штурм", метод "проект".*

Abstract: *This article highlights the impact of innovative techniques, in particular, its effect to the effectiveness of lesson in teaching foreign languages.*

Keywords: *innovation, foreign language, "smart attack", "project" method.*

Pedagogical innovation is innovations in pedagogical activity, changes in the content and technology of training and education. Pedagogical innovations are aimed at improving the effectiveness of education and upbringing: introduction to the goals, content, and organization of joint activities of the teacher and the student.

At the present stage of development of science, technology, international trade, and various types of business communication, knowledge of foreign languages is not only a necessity, but also a need for specialists. There are many traditional methods of teaching foreign languages that are quite effective. However, the modern development of society requires the search for and use of more advanced methods and technologies. Knowledge of several languages becomes the norm of life. For fast and effective teaching of foreign languages, innovative methods are needed to develop the practical skills of a qualified specialist who is able to solve professional problems at the level of foreign language communicative competence.

When teaching foreign languages to students, the most effective methods are the following: multimedia presentation, project method, testing interactive programs on-line (for example, IELTS, TOEFL), on-line modules, interactive whiteboards, multimedia programs, creating a student's language portfolio, case method (based on a situational teaching method), competency analysis (provides an assessment of game participants by competence, building professional charts by specialty), distance learning, etc. Innovative methods allow us to achieve the following goals:

- 1) accessibility of perception of educational material,
- 2) systematization of knowledge;
- 3) development of creative abilities of students;
- 4) self-education;
- 5) removal of the psychological barrier (fear of communicating, making a mistake);
- 6) understanding of educational material, analysis of learned material.

One of the modern methods of teaching foreign languages is the use of computer technology. Computer language programs bring diversity to the learning process, contribute to creating a favorable creative atmosphere and, at the same time, individualize the learning process and facilitate ongoing monitoring. Multimedia programs increase the effectiveness of learning, interest in learning foreign languages, expand the possibilities of perception and assimilation of educational material (using video, graphics, testing, etc.), and also allow you to distribute tasks in a group according to the degree of complexity. An important point in learning a foreign language is the stage of reflection. With the help of a computer, students can analyze the results of their activities. Of particular interest to students are multimedia programs "Learn to speak English", the London language course (intermediate and advanced levels), electronic encyclopedias. Multimedia programs have a number of advantages, which are expressed in the following:

- 1) use of fascinating country studies videos with text support, which can be excluded when setting high complexity;
- 2) virtual verbal contact with native speakers, the opportunity for the learner to become a participant in the events, control the quality of foreign language communication;
- 3) the opportunity for the learner to produce an audio recording of your own speech and compare the evaluation scale for the correct pronunciation;
- 4) the ability to not only hear but see the speakers, to imitate their gestures and articulation,

5) ability to consolidate the grammatical material using games. Thus, multimedia programs motivate students to learn a foreign language, give them the opportunity to effectively work out and independently control their phonetic, lexical and grammatical skills. Computer programs develop students' cognitive activity, their intellectual abilities, logical thinking, memory, attention, and imagination.

The project method is one of the most effective ways to organize independent work of students, which is used at the final stage of studying the topic, i.e. as a consolidation or in the process of repetition. The project method allows you to individualize the learning process, and allows students to plan, implement, and control their own activities. Using the project methodology, students can choose their own sources of information, forms of presentation of the material and show their full creative abilities. The project work includes several stages.

At the first stage, the content and nature of the project, sources and ways of finding information are discussed, and individual tasks or tasks for microgroups are distributed. Groups are formed according to the level of language proficiency, psychological characteristics, and creative abilities.

At the second stage, we work directly with projects, namely: collecting, summarizing and analyzing information; exchanging information; compiling an active dictionary; writing a personal project; creating slides, drawings, posters, etc.

The third stage is the presentation of the project. During the presentation, students demonstrate fluency in a foreign language, demonstrate both prepared and spontaneous speech, especially after the presentation when discussing the project. Working on the project certainly increases interest in learning foreign languages.

Motivation helps students activate their cognitive and communication abilities. It is well known that the business game is a tool for modeling problem situations in various areas of human activity, allowing you to find optimal solutions to many problems. A business game is a complex method of learning in which students first consider the decision-making process. A business game is a process of reproduction on a model that results in certain results and their consequences. The business game is aimed at developing students' ability to analyze specific practical situations and make decisions [1].

The method of "brainstorming" allows you to consider a variety of ideas: all participants discuss and prove their working hypothesis, supporting it with arguments. In the end, brainstorming is a collective solution to a problem taken from a real situation or invented. Thus, the use of "brainstorming" allows students to acquire useful managerial and organizational experience. Brainstorming works well in a team. The number of participants also plays a role. So if the team consists of a small group, then most likely some ideas will not be voiced and analyzed during the process.

Thus, innovations in education are considered as innovations that are specially designed, developed, or accidentally discovered as a pedagogical initiative. The content of innovation can be: scientific and theoretical knowledge in a certain novelty, new effective educational technologies, completed project, effective and pedagogical experience, ready for implementation. The use of a variety of innovative methods of teaching foreign languages has a number of advantages that help teach students to actively acquire new knowledge, develop their creative and organizational skills, and provide a powerful incentive to learn the language. Innovative technologies allow you to perfectly combine theory with practice, form knowledge of the subject, professional skills and abilities.

REFERENCES:

1. Фарходжонова, Н. Ф. (2016). Проблемы применения инновационных технологий в образовательном процессе на международном уровне//Инновационные тенденции, социально-экономические и правовые проблемы взаимодействия в международном пространстве (pp. 58-61).
2. Иванова Н.И. Национальные инновационные системы. - М: Наука, 2012. – С. 74.

UDK 81-13

MODERN METHODS OF TEACHING ENGLISH

L. Eshankulova, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion metodlardan foydalanish va uning dars samaradorligiga ta'siri ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: *innovatsiya, zamonaviy metodlar, ta'lim, kompetentlik.*

Аннотация. *В этой статье показано использование современных инновационных методов преподавания английского языка и его влияние на эффективность урока.*

Ключевые слова: *инновации, современные методы, образование, компетентность.*

Abstract. *This article focuses on the use of modern innovative techniques in teaching English language and its impact on the effectiveness of the lesson.*

Keywords: *innovation, modern techniques, education, competence.*

In the context of the information society, knowledge and skills become a priority in human life. To be aware of the development of world science, it is necessary to study primary sources in the language of the authors. Therefore, increasing the importance of a foreign language, its demand, has had an impact on the content, objectives and dynamics of learning. With such a target setting, cognitive universal actions are one of the leading components of the educational standard. This is due to the fact that one of the components of the child's mental development is his knowledge, which implies the formation of a scientific picture of the world, the ability to manage their intellectual activities, mastering the methodology, strategies and methods of learning, the development of representative, symbolic, logical, creative thinking, productive imagination, memory, attention, reflection. In this regard, cognitive universal actions include:

- the ability to navigate the knowledge system and realize the need for new knowledge;
- actions to extract information;
- the ability to make a preliminary selection of information sources to search for new knowledge.

Modern society needs educated, qualified specialists who are mobile, dynamic, constructive, true patriots of their homeland, who respect the culture, scientific achievements, and traditions of other countries and peoples. In this regard, the concept of humanization of social and economic relations was adopted, where the main role is given to the modernization of Russian education. Orientation to humanistic ideals implies prioritizing the interests of the individual, creating a creative atmosphere in learning and ensuring the General cultural development of students. The most important part of the educational process is the personal-oriented interaction between the teacher and the student, which requires changing the main trends and improving educational technologies. It is the study of foreign languages that can be considered as one of the most important means of humanizing and humanizing education.

There are different approaches to teaching English, the main thing is to choose methods that would suit you and your students. Each teacher chooses their own method of teaching English. The emergence of new information technologies related to the development of computer tools and telecommunications networks made it possible to create a qualitatively new information and educational environment as a basis for the development and improvement of the education system. The use of information technologies opens up new opportunities in teaching a foreign language, since modern training programs, the use of the Internet have advantages over traditional methods of training, activate the potential of knowledge, skills, and communicative competence of the student.

Students have the opportunity to take part in competitions, contests, quizzes, tests conducted on the Internet, take part in video conferences, get information about a problem of interest, news, articles from newspapers and magazines, etc. one of the most effective ways to use a computer is to use multimedia presentations. The teacher uses an interactive whiteboard during the lesson, attracting the attention of the entire group of students. Multimedia programs have unlimited possibilities, which makes it possible to present any type of activity in the form of an animation or image. At foreign language lessons, training presentations and various information objects are most often used: lexical, grammatical material, texts, and dictionaries. The most accessible way to use information technology in foreign language lessons is to use educational and training programs. Programs are most often compiled in the form of a game that lets students easily and quickly learn new material, to consolidate the previously learned. The thematic illustrated dictionary learn English euro talk Interactive has a huge potential in learning vocabulary. This program allows you to train vocabulary on nine different topics. Among the exercises, special attention is paid to practically necessary forms: perception of foreign speech by ear, speaking and memory development. The effectiveness of information and communication technologies in the field of foreign language teaching depends on the chosen methodology, methods and forms of their

application. It is very important how well the teacher knows the method of working with computer technologies, what resources are used in teaching activities.

Communicative method: to create a communicative environment in the classroom, it is important to maintain high activity of each student. Even if children are silent, they can be busy with mental work: think over their answer, comprehend the statements of the interlocutors. It is not easy to create such an environment. It is important for the teacher to gather the attention of all those present with a task to extract and use information from a dialogue or monologue of students, to comment on the response of friends. It is very important to encourage each student's responses for perseverance, ingenuity, and originality of thinking.

Project method: one of the ways to activate students in the process of learning foreign languages is the project method. A training project is a set of search, research, graphic and other types of work performed by students independently for the purpose of practical or theoretical solution of a problem. Types of projects that students can use:

- role-playing games, dramatizations (holidays, music programs, presentations);
- research (country studies, generalization of scientific knowledge, historical);
- multi-media presentations, educational projects;

- creative (essays, translation, quizzes, crosswords, etc.); Creative tasks motivate students, create a foundation for cooperation and communication of all participants in the educational process. In order to maintain students' interest in a foreign language during its study, methodological techniques are used that activate students' speech-making activities.

Each lesson - communication in a foreign language, knowledge of the life of the country and the people of the studied languages. The necessary didactic material, additional literature contributes to the formation of skills and abilities of all types of speech activity (all kinds of supports, test tasks in grammar, vocabulary, reading; texts for listening, educational games). Are interesting integrated lessons in the Tatar and English languages. By demonstrating interesting aspects of life and culture of the native land that are characteristic only for this people, attention is also drawn to the formation of a stable interest and love for their village, city, and Homeland. Participation in information and communication pedagogical activities contributes to the complex formation of all aspects of communicative competence: language, socio-cultural, cognitive, linguistic and country studies; as well as related communicative and cognitive skills of students (search and selection of relevant information, its analysis, generalization and classification). Students especially like the work of drawing up and solving crosswords on country-specific topics, design of exhibitions, stands, drawings, and abstracts. Non-traditional forms of lessons have a positive impact on the teacher-student relationship, create an atmosphere of cooperation and creativity, and contribute to the achievement of common goals.

REFERENCES:

1. Halskov N.D., Gez N.I. the Theory of teaching foreign languages. Linguodidactics and methodology. - Moscow, 2004.
2. Polat E. S. Internet in foreign language lessons // IYASH. - 2001.- No. 2. - P. 14-19.
3. Sinitina Y. Intercultural communicative competence // Foreign languages in school. – 2002.

UDK 81-13

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE CASE STUDY METHOD IN TEACHING ENGLISH FOR SPECIAL PURPOSES

S. Hodjayeva, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. *Maqolada ingliz tilini maxsus maqsadlar uchun o'qitishda "case study" metodining nazariy asoslari yoritilgan*

Kalit so'zlar: *innovatsiya, mahorat, chet tili, zamonaviy ta'lim, "case study".*

Аннотация. *В статье освещаются теоретические основы метода "case study" при обучении английскому языку для специальных целей.*

Ключевые слова: *инновация, мастерство, иностранный язык, современное образование, "case study".*

Abstract. *The article highlights the theoretical foundations of the "case study" method in teaching English for special purposes.*

Keywords: *innovation, skill, foreign language, modern education, "case study".*

In view of the dynamic course of globalization processes, the intensification of international and intercultural interaction in the professional sphere is clearly visible. The vast field of opportunities for participation in international cooperation, in turn, has a positive impact on the image of foreign language teaching in the educational paradigm. Language training as a component of the block of humanitarian disciplines contributes to the "socialization and professionalization of the specialist's personality in higher education", the formation of a multicultural personality [1]. Teaching English for special purposes (ESP) is now becoming particularly relevant due to the need for "practical language acquisition". When selecting the content of English language training for special purposes, it is necessary to follow the General principle of professionally oriented training, which is to create the students 'needs for solving practical and professional problems by bringing the educational process as close as possible to the activities related to the future profession". In this regard, it seems appropriate to use the case study method, which implies a joint search by students for optimal solutions to current professional problems, presentation and discussion of the results of the study, etc. It is assumed that the use of the case study method contributes to the formation of key skills of a modern specialist, positively affects his readiness to participate in international cooperation in the professional sphere. The theoretical basis of the case study method requires detailed coverage.

One of the key categories of the case study method is the case. There are many definitions of the concept of "case" that emphasize its essential characteristics. The analysis of literature identified the following key characteristics of the case:

- the case is dynamic nature since it is based on actual practical situation with no more than five-year history;
- the case is interdisciplinary in nature, because it is a complex economic, political and other aspects of the situation that is being analyzed;
- case usually has more than one solution, and its openness;
- the case has a communicative nature, since it is based on discussion, collective search and decision-making;
- the basis of the case in the context of teaching a foreign language specialty is authentic texts. Special attention should be paid to the disclosure of the concept of analysis in the context of the implementation of the case study method.

The main content categories of analysis within the Case study method include: problem analysis (highlighting problems), system analysis (studying the object from the point of view of the system approach), praxeological analysis (studying activity processes from the point of view of their optimization), predictive analysis (making predictions about the potential development of the situation)[2]. Of course, the case study method is considered as a specific type of research technology. Professor O.G.Smolyaninova notes the following skills developed using the case study method:

- Analytical skills: the ability to present, analyze, determine essential information, etc.;
- Practical skills: "formation in practice of skills for using economic theory, methods and principles";
- Creative skills that are of particular importance for developing alternative solutions (solutions that are difficult to obtain logically);
- Communication skills: "the ability to lead a discussion, convince others, use visual material and other media tools, cooperate in groups, defend your own point of view, convince opponents, make a short, convincing report";
- Social skills: assessment of people's behavior, the ability to listen, support in a discussion or argue an opposite opinion, control yourself, etc;
- Introspection. "Disagreement in a discussion helps to understand and analyze the opinions of others and your own. Emerging moral and ethical problems require the formation of social skills to solve them.

So, in the second half of the twentieth century, the case study method found its application in the field of teaching a foreign language for special purposes (English for Specific Purposes - ESP) due to one of the fundamental advantages of the method in teaching a specialty language - its ability to bring together, establish a relationship between the English language and the subject content of the discipline. However, at the current stage of development of pedagogical science, the case study method acquires significant relevance due to the fact that it contributes to the formation of key skills

of a modern specialist. At the same time, the study of the theoretical foundations of the case study method shows that the integration of the method into the course of teaching English for special purposes not only contributes to the development of linguistic skills - reading, speaking, listening, writing - but metalinguistic skills, including the ability to analyze, group, search, information, determine key information to present a report on the results of the conducted work/research, ability to debate, implying the expression, the argument's own opinions, listening skills etc. of course, case study method has a high potential for use in professional foreign language training.

REFERENCES:

1. Grosse, Christine Uber. The Case Study Approach to Teaching Business English // English for Specific Purposes. Vol.7. 1988. -P.131.
2. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий. - М.: Издательство ИКАР, 2009. –С. 448.

UDK 81-13

THE USE OF INNOVATIVE - COGNITIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING GRAMMAR IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS

U. Inagamova, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada chet tili darslarida grammatikani o'qitishda innovatsion-kognitiv texnologiyalardan foydalanish yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *innovatsion-kognitiv texnologiya, grammatika, chet tili, ta'lim.*

Аннотация. *В данной статье освещено использование инновационно-когнитивных технологий в обучении грамматике на уроках иностранного языка.*

Ключевые слова: *инновационно-когнитивные технологии, грамматика, иностранный язык, обучение.*

Abstract. *In this article highlights the use of innovative cognitive technologies in teaching grammar in foreign language lessons.*

Keywords: *innovative cognitive technologies, grammar, foreign language, learning.*

In modern methods of teaching a foreign language, innovative and cognitive technologies are most often used. Innovative technologies are new ways and methods of interaction between teachers and students that ensure effective achievement of the result of pedagogical activity. Innovation training (from the English. innovation — innovation) - a new approach to learning, which includes a personal approach, the fundamental nature of education, creativity, professionalism, and the use of the latest technologies. Using these technologies in the classroom has great advantages. The learning process becomes interesting for students, develops the skills to gain knowledge independently in the process of interaction and search. The quality and strength of the acquired knowledge increases. Research skills and abilities are being developed. In parallel with the learning process, the development of communicative qualities and the formation of leadership qualities of the individual is taking place.

Innovation is not a punctual activity, but a process, a long journey that stops thinking about life in classrooms, about organization and school dynamics, and about the professional culture of the teaching staff. Its goal is to change the current reality, change concepts and approaches, change materials, methods and interventions, and improve or transform, depending on the situation, the teaching and learning processes. Therefore, innovation is associated with change and has an explicit or implicit ideological, cognitive, ethical, and affective component. Because innovation appeals to the subjectivity of the subject and to the development of its individuality, as well as to the practical theory of relations inherent in the educational act. Currently, the following most characteristic innovative technologies are used in education: information and communication technologies, design and research, personality - oriented, gaming, and level differentiation.

Cognitive technologies are information technologies that are specifically focused on the development of human intellectual abilities. Cognitive technologies develop human imagination and associative thinking. The process of learning a foreign language in the context of cognitive theory is interpreted as the interaction between a person and the world reflected in the language. Using a cognitive approach in teaching a foreign language, we can not only differentiate the individual characteristics of students, but also apply different strategies for mastering a foreign language. "Cognitivism is an important and system-forming concept in the communicative and

cognitive paradigm of foreign language teaching. Cognitivism in this context provides consciousness and explicativity of foreign language phenomena being mastered".

In all foreign languages for its mastering is an integral part of the study of grammar, in the new standards, not be placed in teaching foreign languages and in general in such educational areas as philology, integrated, complex study of the theoretical foundations of the language, the deep foundations of grammar. The main focus is on teaching students to communicate in the language they are learning, and on developing communication. The main difficulty that arises when teaching grammar in foreign language lessons is to master certain facts of the language. It is possible to identify the main requirements for grammatical exercises:

- Reflect the psychophysiological and linguistic patterns of the developed types of speech activity.

- Have a communicative orientation.

- Teach actions with grammatical material.

- Arrange in order from easier to more difficult.

- To activate the mental activity of students (to set problematic tasks).

- To diversify the job. Another major difficulty that every teacher has to face in the classroom is that it is difficult for students to learn articles, prepositions, and grammatical forms of verbs. Since this is very different from their native language. But having a base on the native language with the use of cognitive approach, it is easier for the student to master a simple algorithm for choosing the correct verb form in the discourse. The proposed cognitive approach to teaching English grammar allows us to see that there are no fundamental differences in functional character between the modern forms of English and Uzbek verbs. In other words, the systems of verb forms in the two languages are arranged and function in a similar way.

There are many techniques for teaching foreign language grammar. One of the most common is the game. This method can be used both when teaching children of primary school age and older. The teacher can use existing types of games:

- language games;

- pair games;

- group games.

Such games are aimed at solving problems together and are of a competitive nature. The project method is also relevant today. This method teaches children to cooperate. In the process of work, students develop creative abilities, the ability to empathize, and help. The use of information and communication technologies remains an integral part of modern education. When teaching grammar skills, the teacher can use pre-made software products, as well as create their own. To date, all educational kits are equipped with an electronic manual application, which is an integral part of the educational process. As well as presentations, tests, and other electronic materials created by the teacher themselves contribute to the effective assimilation of grammatical material in foreign language lessons.

At the present stage of education reforms, major changes are associated with the introduction of information and cognitive technologies in the educational process. The implementation of the reform is carried out through the solution of tactical, methodological and organizational tasks. It is the use of information and cognitive technologies that makes it possible to solve the main contradiction of the modern education system - the contradiction between the rapid rate of increasing knowledge in the modern world and the limited possibilities of their assimilation by the individual.

Today, it is becoming obvious that a young specialist more than ever should be able to solve complex problems, critically analyze circumstances and make thoughtful decisions based on relevant information. The ability to think critically must be developed in a specific learning environment. The main purpose of pedagogical influence is to initiate the potential inherent in the student's ability to become a subject. In the conditions of new pedagogical technologies, the student ceases to be the object of training, he becomes the subject of educational activity. In order to develop the creative abilities of future specialists, it is planned to make extensive use of communication opportunities on a professional basis in the training process. Training of specialists at the University in modern conditions is impossible without the activation of students' cognitive activity and the use of interactive methods of teaching in English.

REFERENCES:

1. Akhmetova N. Grammatical games // English. Appendix to the newspaper "September 1", 2004. No.34. - P.6.

2. Baryshnikov V.N. Cognitive view on the technology of teaching foreign languages//Cognitive paradigm (Conf.). -Pyatigorsk: Pyatigorsk state linguistic University, 2000. - P.10.

UDK 81-13

METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE AS A SCIENCE

S.I. Irgasheva, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. Chet tilini o'qitish metodikasi tilshunoslik bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bunda metodlar, til va grammatika hamda so'z birikmalarining asosiy muammolari bilan bog'liq jarayonlar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: metodika, ta'lim maqsadlari, samarali usul, talim, tilshunoslik.

Аннотация. Методика преподавания иностранного языка наиболее тесно связана с языкознанием предложения, с проблемами, которые имеют первостепенное значение для методов, с языком и мышлением грамматики и лексики.

Ключевые слова: методика, цели обучения, эффективный способ, совокупность, лингвистика.

Abstract. Methods of teaching foreign language is most closely related to linguistics deals with issues that are of paramount importance to methods, with language and thinking, grammar and vocabulary.

Keywords: methodology, learning objectives, effective method, education, linguistics.

The methodology of teaching a foreign language is understood here as a body of scientifically proven theory about teaching foreign languages in schools and other educational institutions. The English word "method" is also used to refer to a branch of research. Methods (methodology) as a science is the science of ways or manners (methods) of teaching. Methods of teaching a foreign language is the science of methods of teaching foreign languages. It covers three (sometimes four) main issues:

- 1) the Purpose of teaching a foreign language - why learn a foreign language.
- 2) the content of the training, what to teach to achieve the goal.
- 3) teaching methods and techniques, how to learn a foreign language in order to achieve the goal in the most effective way and meet modern requirements.
- 4) who to teach. It is necessary to distinguish between general research methods (general methodology) and special methods (private methodology). By special methods, we mean the methods of teaching a foreign language, that is, the methods of teaching a foreign language. teaching a specific foreign language. The English word "method" has two meanings, respectively. It expresses the way to do something and the branch of knowledge and research where teaching methods are considered.

In the first sense, in addition to denoting a more or less complex procedure consisting of a number of interrelated acts, the English word is more often used than its Russian equivalent to denote a single educational device or a single form of training procedure. Its second meaning is the English word method, usually especially qualified, can mean a set of teaching methods of any subject of learning, a foreign language in General, any foreign language or any specific aspect of instruction in a foreign language, such as speech, reading, phonetics, grammar, etc. in the pedagogical process, the term "technique" is used in three meanings. Its first value is the subject of training, the second value is the set of all methods (methodical) instructions, and the third value is the theory of teaching a special subject.

The methodology of teaching a foreign language is closely related to other Sciences such as pedagogy, psychology, physiology, linguistics, and some others. Pedagogy is a science related to teaching and educating the younger generation. Since the methods of solving problems of education and upbringing are most closely related to pedagogy, it is necessary to know pedagogy in order to learn a foreign language. One branch of pedagogy is called didactics. Thus, it can be considered a special didactics. It consists, respectively, of two main divisions: education and educational pedagogy, of which the latter is called didactics, otherwise method or methods. In teaching a foreign language, as well as in teaching mathematics, history, and other subjects studied at school, the general principles of didactics, in turn, influence and enrich didactics. For example, the so-called "visibility principle" was first introduced in the teaching of foreign languages. Now it has become one of the fundamental principles of didactics and is used in teaching all school subjects

without exception. Programmed instruction was first applied to the teaching of mathematics. Now, through didactics, it is used in teaching many subjects, including foreign languages. It is the task of a specialist in the field of foreign language teaching methodology not only to look for the best methods of transferring knowledge and skills to students and teaching them good habits, but also to look for the best means of educating students on the topic with which they are concerned.

In teaching a foreign language, the teacher forms and develops students' pronunciation habits, lexical habits, and others. Therefore, the teacher must remember when organizing students that the teaching must be constant and accurate. This implies a correct copy, clearly presented and easy to follow, and reproductions that give motivating conditions that encourage repetitions, which will lead to mastery. Since a skill is the ability to do something well and in the language training of students the ability to use language for communication needs, the teacher must form and develop language skills such as listening, speaking, reading, and writing. We cannot effectively develop our students' language skills (listening, speaking, reading, and writing) through the method of communication with psychology if we do not know and do not take into account the psychology of habits and skills, how they are formed, the influence of previously acquired skills on the formation of new ones, and many other necessary factors that psychology can provide us with. Since the upbringing and training of children are special components of combined physical and mental activities, it is clear that psychological principles should be largely invested in the theoretical foundations of pedagogy in General and teaching methods in particular. Thus, if a teacher wants his students to speak English, he must use every opportunity and must make them speak or hear it. In addition, in order to learn a second language, acquire another way of receiving and transmitting information, and create this new code in the most effective way, you need to take into account some psychological factors. Effective learning of a foreign language depends to a large extent on the memory of students. This is why a teacher should know how they can help their students successfully memorize and retain the language material they are learning. Therefore, the important forms of human behavior, response speech in various communicative situations, so in teaching a foreign language we must keep in mind that students must master the language as a behavior, as something that helps people to communicate with each other in various real communication situations. It follows that a foreign language should be taught in such situations. Relations of methods of teaching a foreign language with linguistic is a science, language as a subject of teaching is not a science, but an action.

The methodology of teaching a foreign language is most closely related to the linguistics of a sentence, to problems that are of paramount importance for methods, to the language and thinking of grammar and vocabulary, the relationship between grammar and vocabulary, and much more. There is no doubt that all branches of linguistics: phonetics, two divisions of grammar-morphology and syntax, and two sections -lexicology and semantics-can provide useful information for teaching a foreign language. Many prominent linguists not only developed the theory of linguistics, but also tried to apply it to language teaching. Methods of teaching a foreign language, like any other science, have certain ways of investigating problems that may arise. These are:

- 1) a critical study of the ways foreign languages were taught in our country and abroad;
- 2) based on the study and generalization of the experience of the best foreign language teachers in different types of schools;
- 3) experiments to confirm or refute the working hypothesis that may arise during the investigation. Experiments with methodologists are becoming more and more popular. When experimenting, methodologists have to deal with different data, so in organizing research work, they use mathematics, statistics, and probability theory to interpret experimental results.

REFERENCES:

1. Rogova, G. V. Methods of teaching English. Moscow, 1983.
2. Фарходжонова, Н. Ф. (2016). Проблемы применения инновационных технологий в образовательном процессе на международном уровне//Инновационные тенденции, социально-экономические и правовые проблемы взаимодействия в международном пространстве (pp. 58-61).

MODERN LESSON IN THE TEACHING FOREIGN LANGUAGE

M. Ismailova, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotation. *Ushbu maqolada chet tilini o'qitishda zamonaviy dars va uning xususiyatlari, ahamiyati yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *o'qitish, zamonaviy dars, chet tili, dars shakllari.*

Аннотация. *В данной статье освещается современный урок в обучении иностранному языку и его особенности, значимость.*

Ключевые слова: *преподавание, современный урок, иностранный язык, формы урока.*

Abstract. *In this article highlights modern lesson in the teaching foreign language and its features, importance.*

Key words: *teaching, modern lesson, foreign language, forms of lesson.*

The modern world is very changeable and dynamic. These changes are reflected in scientific knowledge, technologies, as well as in the sphere of human leisure. Therefore, it became necessary to develop a new state educational standard in the context of changing educational needs, which will ensure the development of the education system in the context of changing individual and family needs, society's expectations and state requirements in the field of education. In the process of teaching foreign language teachers often face the problem of students' lack of need to use the language they are learning for communicative purposes. In order to stimulate the development of communication skills, you need to choose the forms of the lesson that will most contribute to this. To maintain the fruitful and effective activities of students, it is necessary to use non-traditional forms of conducting classes that ensure the activity of students.

Non-standard lessons are unusual approaches to teaching academic subjects that arouse interest in the lesson and motivate students to engage in active communication activities. These lessons include a wide variety of forms and methods, such as problem-based learning, search activity, inter-subject and intra-subject communication, and others. Here are a few types of non-standard lessons:

1. Lessons-games. This is the essence of the method, not the opposition of games to work, but their synthesis. These lessons create an informal environment, games develop the intellectual and emotional sphere of students. The peculiarity of these lessons is that the educational goal is set as a game task, and the lesson obeys the rules of the game, providing enthusiasm and interest in the content on the part of students.

2. Lessons-competitions, quizzes are held at a good pace and allow you to test the practical skills and theoretical knowledge of most students on the chosen topic. Games-competitions can be invented by a teacher or be an analogue of popular TV contests and competitions.

3. Business game. Lesson-court, lesson-auction, lesson-knowledge exchange, and so on. Students are assigned problem-solving tasks, given creative tasks, these lessons also play a career-oriented role, and students' initiative and artistry, as well as their unconventional thinking, are shown here.

4. Internet lessons are conducted in computer classes. Students complete all tasks directly from the computer screen.

5. An effective and productive form of training is a performance lesson. The use of artistic works of foreign literature in foreign language lessons provides for the creation of communicative, cognitive and aesthetic motivation. Preparation of a performance is a creative work that contributes to the development of students' communication skills in a foreign language and the disclosure of their individual creative abilities. This type of work activates the mental and speech activity of students, develops their interest in literature, serves to better assimilate the culture of the country of the language being studied, and also deepens their knowledge of the language.

6. Lesson-interview. This is a kind of dialogue for the exchange of information. In such a lesson, students usually master a certain number of frequency and use them automatically. The optimal combination of structural repeatability provides strength and meaningfulness of assimilation. Depending on the tasks, the lesson topic may include separate sub-topics. For example: "free time", "future plans", "Biography», etc. in all these cases, we are dealing with the exchange of meaningful information. This form of lesson requires careful preparation. Students

independently work on a task based on the country studies literature recommended by the teacher, and prepare questions that they want to get answers to. Preparing and conducting a lesson of this type encourages students to further study a foreign language, contributes to the deepening of knowledge as a result of working with various sources, and broadens their horizons.

7. Lesson-essay. A modern approach to learning a foreign language involves not only acquiring some amount of knowledge on the subject, but also the production of own position, own relation to the reading, discussion: empathy, pairing, and its author's "I". The dictionary of short literary terms treats the concept of "essay" as a kind of essay in which the main role is played not by the reproduction of a fact, but by the image of impressions, thoughts, and associations. In foreign language lessons, students analyze the chosen problem and defend their position. Students should be able to critically evaluate the read works, express their thoughts on the problem in writing, learn to defend their point of view and consciously make their own decision. This form of lesson develops students' mental functions, logical and analytical thinking, and, importantly, the ability to think in a foreign language.

8. Integrated foreign language lesson. Intersubject integration makes it possible to systematize and generalize students' knowledge in related academic subjects. Research shows that increasing the educational level of learning through intersubject integration enhances its educational functions. This is especially noticeable in the field of humanitarian subjects. The main goals of integration of a foreign language with humanitarian disciplines are: improvement of communicative and cognitive skills aimed at systematization and deepening of knowledge and exchange of this knowledge in the conditions of foreign language speech communication; further development and improvement of the aesthetic taste of students.

9. Video lesson. It is very difficult to acquire communicative competence in a foreign language without being in the country of the language being studied. Therefore, an important task of the teacher is to create real and imaginary situations of communication in a foreign language lesson using various methods of work. In these cases, authentic materials, including videos, are of great importance. Their use facilitates implementation of the most important requirements of a communicative technique - to present process of mastering by language as comprehension of live foreign-language culture. Another advantage of the video is its emotional impact on students. Therefore, attention should be directed to the formation of students' personal attitude to what they see. The use of video also helps to develop various aspects of students' mental activity, especially attention and memory.

10. In the context of the implementation the project activity of students is of particular importance. The project method is aimed at developing active independent thinking of students and teaching them not just to remember and reproduce knowledge, but to be able to apply it in practice. The project methodology assumes a high level of individual and collective responsibility for each project development task. However, whatever form the lessons take, the important final stage of each lesson should be reflexive activity.

That is, the reflexive approach helps students remember, identify and understand the main components of the activity – its meaning, types, methods, problems, ways to solve them, the results obtained, and then set a goal for further work. Based on the above, we can conclude that the transition to a new educational standard helps the teacher to encourage students to "master key competencies, methods, ways of thinking and activities based on the development of their abilities", as well as "assessment to enable the student to plan the process of achieving educational results and improve them in the process of constant self-assessment".

REFERENCES:

1. Polat E. S. Method of projects in foreign language lessons. Moscow: Foreign languages in school, 2000.
2. Polat E. S. multi-Level training. Moscow: Foreign languages in the secondary school, 2001.
3. Starina A. G. English. Competence approach in teaching. Uchitel Publishing House, Volgograd, 2011.

O'UK 81.11

EVFEMIZM, YOHUD YUMSHOQ MUOMALA FRANSUZ AYOLLARI TALQINIDA

N. Jo'rayeva, magistrant, BuxDU, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqola evfemizm tushunchasi, mazkur tushunchaning tilshunoslikdagi o'rni, gender lingvistikasi, shuningdek fransuz ayollarining evfemik birliklardan foydalanishdagi o'ziga xos xususiyatlarni yoritib beradi.

Kalit so'zlar: *evfemizm, gender lingvistikasi, disfemizm, evfemik guruh.*

Аннотация. В данной статье освещаются понятия эвфемизма, его роль в лингвистике, гендерная лингвистика и особенности использования эвфемизма французскими женщинами.

Ключевые слова: *эвфемизм, гендерная лингвистика, дисфемизм, эвфемическая группа.*

Abstract. This article is devoted to the notion of euphemism, its role in linguistics, gender linguistics, and the particularities of the use of euphemism by French women.

Key words: *euphemism, gender linguistics, dysphemism, group of euphemisms.*

Asrlar davomida lingvistika dunyoni qabul qilish va uning aks etilish xususiyatlarini o'rganib kelmoqda. Bunda olimlarning asosiy diqqat markazi jamiyatning turli rivojlanish davrlariga qaratiladi. Muloqot jarayonida inson jamiyat tomonidan "yovuz" yoki "yomon" deb qabul qilingan voqea va hodisalarni yumshatib aks ettirishga intilgan. Bular ishsizlik, ocharchilik, kasalliklar, zo'ravonlik, urushlar kabi insonga azob beruvchi holatlarda o'z ifodasini topgan. Jamiyatning ijtimoiy davrlarida inson muloqot jarayonidagi murakkab vaziyatlarni chetlab o'tishga va bu holatlarni evfemizmlar bilan yumshatib, almashtirishga urinib kelgan. Bu esa nutqni ishonarli va chiroyli ohangda chiqishiga xalaqit bermagan. Tilshunoslik adabiyotlarida evfemizm tushunchasiga oid ko'plab fikrlar mavjud. E.Tyurina evfemizmga quyidagicha ta'rif beradi: "Evfemizm bu - aytilishi noqulay bo'lgan til birliklarining, ba'zi hollarda esa qaysidir jihatdan ta'qiqlangan, odobsiz deb topilgan qo'pol, dag'al, yoqimsiz so'z va iboralarning boshqa so'z va ifodalar bilan pardali, yumshoq aks ettirilishidir" [1:28]. Olima I.Zabodkina shunday yozadi: "Evfemizm o'zida ko'plab ijobiy xislatlarni jamlaydi bular: xushmuomilalik, nazokat, muloyimlik, odob va h.k." [2:52]. S.Brunet shuni qayd etadiki evfemizm birliklarining kuchayishi, yoki o'ta xushmuomilalik, demokratik normaga zid bo'lib, ijtimoiy tengsizlikni keltirib chiqaradi [3: 235]. Bugungi kunda tilshunoslar orasida evfemizmga oid yakdil fikr mavjud emas. Evfemizmga izoh berishda uning qo'pol, dag'al, yoqimsiz, aytish noqulay bo'lgan so'z o'rni ishlatiladigan, pardali, so'z yoki ibora ekanligi aytiladi. Olima N.S. Arapova evfemizmni "Qo'pol, yoqimsiz haqiqatni yumshoq yoki obrazli ifodalamoq",- deb aytadi [4: 231]. I.R. Galperin esa evfemizm haqida "Evfemizm bu- so'z yoki gap bo'lib, yoqimsiz so'zni almashtirish, uni muqobil holatda ifodalash uchun ishlatiladi", - deb yozadi [5: 29]. L. Krisin yozadi: "Evfemistik almashuv kommunikativ konfliktlar va omadsizliklardan qochish uchun ishlatiladi yoki qo'llaniladi, bu esa suhbatdosh bilan kommunikativ noqulayliklar keltirib chiqarmaydi" [6: 65]. I.L. Vasilyevich evfemizmni ijtimoiy munosabatlarda yoqimsiz so'z va ifodalardan qochish deb xarakterlaydi [7: 242].

Maqolamizda evfemizmga yoqimsiz, qo'pol so'z va iboralarning boshqa unga sinonim bo'lgan so'z va iboralar bilan ifodalanadigan uslubiy neytral, pardalovchi birlik sifatida qaraladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ayollar nutqida evfemizmlarning ishlatilishi o'ziga xos ahamiyatga ega. Qadim zamonlardan buyon ayollar va erkaklar nutqida ayni bir tushuncha turli xil so'z va iboralar bilan ifodalanadi. Bugungi kunda gender lingvistikasi shu sohani maxsus keng miqyosda o'rganib kelmoqda. Ko'plab tilshunoslar ayollar va erkaklar nutqi bo'yicha tadqiqotlar olib borib, ular nutqidagi asosiy farq bu ayollarning nutq jarayonida xushmuomilalikka intilishi va suhbatdoshi bilan hamkorlikni kuchaytirish istagida ekanligi haqidagi xulosaga kelishdi. O. Espersen ayollar va erkaklar nutqini amaliyotda kuzatib shunday xulosaga keldi: "Ayollar va erkaklar ayni bir mavzuda turli xil fikrlashib, bu mavzuni ifodalash uchun turli xil til unsurlaridan foydalanishadi" [8: 21-23]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollar o'z nutqida evfemik birliklarni qo'llashib, erkaklardan farqli o'laroq salbiy holatlarda qo'pol, dag'al, so'kish iboralarni disfemizm shaklida qo'llashar ekan. Olim R. Lakoff o'zining "Til va Ayollar o'rni" nomli tadqiqotida ayollarning til axloqiga oid xususiyatlarini o'rganadi. Olim shuni ta'kidlaydiki, ayollar nutqidagi o'ziga xoslik barcha nutq jabhalarini, jumladan, leksik, sintaktik, ohang va boshqalarni qamrab oladi. Muallif yana shuni ta'kidlaydiki, ayollarning muloqot jarayonidagi o'ziga ishonmaslik va o'ta xushmuomilalik ijtimoiy tengsizlikning asoratidir [9: 56-62]. S. Debraning fikricha, ayollar faqatgina jamiyatga tegishli bo'lishni istabgina qolmay, balki jamiyat tomonidan o'zlarining tan olinishlari, qo'llab quvvatlanishlarini istashar va shunga harakat qilishar ekanlar. Shuning uchun ular tilga shunchaki muloqot vositasi sifatida qaramay, muloqot jarayoni davomida suhbatdoshi bilan iliq munosabatlar o'rnatishga va bu orqali hamkorlikni kuchaytirishga intilishar ekan [10:64]. A.V. Kirillina ayollarni evfemizm bo'yicha haqiqiy mutaxassislar deb ta'riflab, ayollar nutq jarayonida nazokatsiz, odobdan tashqari so'zlarni qo'llamasliklarini ta'kidlaydi [11: 55].

Fransuz ayollari nutqini mavzular bo'yicha tadqiq qilish jarayonida fransuz ayollarining o'z suhbatdoshi bilan hamkorlikni kuchaytirishini va muhokama jarayonida xushmuomilalik mezoniga amal qilgan holda evfemizlardan foydalanishini kuzatish mumkin. Bu mavzular qatoriga tashqi qiyofa, ortiqcha vazn, teridagi muammolar, yosh, onalik bilan bog'liq bir qancha savollarni kiritish mumkin.

Evfemik guruhlarini tahlil qilinganda, eng katta guruh turli xildagi jismoniy nuqsonlarni berkitadigan, niqoblab ko'rsatadigan evfemik guruhlariga to'g'ri kelar ekan. Bu holat fransuz ayollarining o'z tashqi qiyofasiga, qaddi-qomatiga, yaxshi ko'rinishni istashiga oid e'tiborining yuqori darajada ekanligi bilan izohlanadi. Hamma davrlarda ham ko'pchilik ayollarda ularning tashqi ko'rinishini muhokama qilish dolzarb masala bo'lib kelgan. O'zi haqida gapirayotib ayol o'z ko'rinishini yuqori cho'qqiga ko'targan bo'lsa, aksincha boshqa ayollar haqida gap ketganda ularning kamchiliklarini yashirin shamalar orqali bildirgan. Ortiqcha vazn muammosi fransuz ayollari nutqida juda muhim muammo hisoblanadi. Fransuzlarning ayollar uchun mo'ljallangan jurnallarida ayollarga nisbatan "semiz" so'zini qo'llashda bu so'zning turli so'z qurilmalari yoki iboralar bilan o'zgartirilgan holatda qo'llanganligini ko'rish mumkin. "Semizlik, semiz bo'lmoq" iborasini tog'ridan-to'g'ri aytish o'rniga ular bu so'zni har xil o'rindosh so'zlar orqali ifodalashadi: prendre un kilo «vazn orttirish» = engraisser «to'lishmoq», avoir quelques centimètres en trop «ortiqcha santimetrغا ega bo'lmoq» = être grosse «semiz bo'lmoq», les volumes se sont déplacés «hajmning o'zgarishi» = devenir grosse «yo'g'onlashmoq»:

- Depuis je prends un kilo tous les quinze jours (Elle, 11 juin 2007, p. 208).

- J'ai quelques centimètres en trop dont mon régime ne vient pas à bout (Marie Claire, mai 2007, p. 277).

- Les volumes se sont déplacés et les contours ne sont plus aussi nets (Marie Claire, mai 2007, p. 278).

Bu semantik guruh faol tarzda fransuz reklamalarida xaridorlarni mahsulot olish uchun jalb etish maqsadida ishlatiladi. To'lachadan kelgan ayollarni ranjitmaslik uchun muloyim evfemik ifodalarning ishlatilishini ko'rish mumkin: un corps n'est pas adapté aux vêtements «kiyimlar gavdaga mos kelmaydi» = elle est grosse «u baqaloq» yoki n'importe quelle silhouette «siluetning ahamiyatsizligi» = les grosses femmes «semiz ayollar»:

- Cessons de faire croire à la plupart des femmes que leur corps n'est pas adapté aux vêtements (Elle, 12 mars 2007, p. 10).

- Ce pantalon large convient à n'importe quelle silhouette et permet aussi bien le style marin que bohème (Marie Claire, mai 2007, p. 226).

Tahlil davomida teri nuqsonlarini ifodalash uchun qo'llaniladigan evfemik birliklarni ham uchratish mumkin. Masalan, ayol terisining so'lishini bildirish uchun bu holatni apelsin yoki mandarin po'stlog'iga qiyoslash orqali ifodalanishini kuzatamiz: une peau d'orange, une peau de mandarine «mandarin yoki apelsin terisi» = une peau qui a de la cellulite «sellyulit teri»:

- J'ai quelques centimètres en trop et une peau d'orange (Marie Claire, mai 2007, p. 277).

- A la moindre émotion ma peau ressemble à celle d'une mandarine (Marie Claire, mai 2007, p. 274).

Keyingi evfemik guruh kosmetologiya va plastik jarrohlik jarayoniga aloqador bo'lib, bu guruh oldingi sanab o'tilgan guruhlar bilan chambarchas bog'liq. Chunki ayollarning aynan yaxshi ko'rinishga, soch turmagini, qaddi-qomatini yaxshilashga intilishi ularni turli-tuman kosmetik davolash tadbirlariga borishga undaydi. Chiroyli bo'lmagan, yohud keksayotgan qiyofa va qaddi-qomatni tasvirlash uchun evfemik o'rindoshlar qo'llaniladi. Ayollarni haqorat qilmaslik maqsadida: avoir besoin d'éclat «nurga muhtoj», la peau à bout de souffle «terining oxirgi nafas olishi» = avoir besoin de l'aide de dermato «teri kasalliklari shifokoriga muhtoj bo'lmoq», un sérieux coup de jeune «yoshartirishga muhtoj», un sérieux coup de fouet «jiddiy qamchiga (tanbehga) muhtoj» = rajeunir la peau «terini yoshartirmoq»:

- Ma peau a besoin d'éclat mais j'opte pour une manière douce et naturelle (Marie Claire, mai 2007, p. 281).

- J'ai les traits fatigués, ma peau terne, fripée à bout de souffle (Marie Claire, mai 2007, p. 278).

- Pas de temps d'aller chez le dermato, pourtant ma peau a besoin d'un sérieux coup de jeune (Marie Claire, mai 2007, p. 278).

- Ma peau terne à besoin d'un sérieux coup de fouet (Marie Claire, mai 2007, p. 278).

Alohida evfemik guruhga ortiqcha vazn yo'qotish uchun har xil usullarga tayyor turadigan ayollarni xarakterlovchi evfemik birliklarni ajratib ko'rsatish mumkin. Ba'zida bu evfemizmlar kinoyali xususiyatga ega bo'lib, bu muammoga salbiy munosabat bildirishni taqozo etadi. So'nggi paytlarda, uzoq muddat mavjud bo'ladigan go'zalikka munosabat o'zgaryapti. Endilikda go'zal qomatga ega bo'lish uchun modellarning turli-tuman parhezlar orqali o'zini toliqtirishi yoki zaiflantirishi hech qanday zavqlanish uyg'otmaydi. Bu holatlarga bo'lgan salbiy munosabat disfemizm ko'rinishida o'z ifodasini topadi: les filles ont faim «och qolgan qizlar», une fille anorexique «anoreksiyaga uchragan qiz» (ishtahaning yo'qolishi, ishtahadan qolish bilan bog'liq kasallik) = les filles maigres «ozg'in qizlar», les maîtresses sado-maso «o'z-o'zini qiynaydiganlar» = les mannequins «manekenlar» (kiyimlarni namoyish qilish yoki o'lchab ko'rish uchun gavda qolipi):

- Je ne crois pas que les filles qui ont faim soient sexy, au contraire (Elle, 12 mars 2007, p. 108).

- Les maîtresses sado-maso peuplent si souvent les podiums (Elle, 12 mars 2007, p. 13).

- Pour une fois, une femme non anorexique ose montrer ses formes (Elle, 31 juillet 2007, p. 62).

Yana bir evfemik guruh onalik bilan bog'liq turli-xil savollarni yumshatib ifodalash maqsadida ishlatiladi. Bu guruh o'z ichiga «homiladorlik» va «tug'ruq jarayoni» ni qamrab oladi. Evfemizmlarning yaratilish va ishlatilish asosini umume'tirof etilgan axloqqa oid qoidalar, jumladan uyatchanlik kategoriyasi tashkil etadi. «Tug'mas xotin» ni ifodalash uchun quyidagi iboralar qo'llaniladi: ça n'a pas l'air de marcher «nimanidir muvofiq kelmasligi», rien ne marche dans le ventre «qorinda hech nima o'zgarmayapti» = elle ne peut avoir un bébé «u bola ko'ra olmaydi»:

- Je lui ai dit que le bébé ça n'avait pas l'air de marcher et que j'avais besoin de médicaments pour stimuler mon ovulation (Elle, 11 juin 2007, p. 140).

- Je lui ai expliqué que je voulais un bébé mais rien ne marchait dans mon ventre (Elle, 11 juin 2007, p. 141).

Homiladorlikni ifodalash uchun quyidagi konstruksiyalardan foydalaniladi: mon ventre a vécu une vraie petite révolution «mening qornim haqiqiy inqilobni kechirmoqda» = elle est enceinte «u og'iroyoq»:

- Les jours qui ont suivi, mon ventre a vécu une vraie petite révolution (Elle, 11 juin 2007, p. 141).

Agar ayol tug'ruqdan keyin juda to'lishgan va oldingi holatiga qayta olmasa, evfemistik ifodalar quyidagi ko'rinishda ishlatilishi mumkin: retrouver sa silhouette «oldingi holatni qaytarishga harakat qilmoq» = ne pas pouvoir maigrir «oza olmaslik, ozish imkonsiz bo'lmoq»:

- Après mon accouchement je n'arrivais pas à retrouver ma silhouette (Marie Claire, mai 2007, p. 313).

Homiladorlik davrida ayol o'zining tana vazniga e'tibor bermaydi. Ayol uchun eng ahamiyatlisi bu uning bo'lajak bolasining sog'ligi hisoblanadi. Shunga qaramay, ayollar uchun tashqi ko'rinishni ifodalash uchun yumshatish iboralarini qo'llash o'ziga xos ahamiyatlidir. Masalan «semirmoq» so'zini o'zgartirish uchun ular ishlatilishi mumkin bo'lgan barcha sinonimlarni qo'llashadi (o'ylab topishadi), masalan «vazn to'plamoq», (prendre un kilo = engraisser):

- Voici le meilleur moment pour prendre un kilo sans regretter (Elle, 12 mars 2007, p. 208).

Keyingi dolzarb muammo bu ayollarning yosh muammosidir. Ular yoshlarini har qanday yo'llar, jumladan kosmetik vositalar, yohud jismoniy mashqlar yordamida berkitishga harakat qilishadi. «Qarimoq» fe'lining o'rniga ular «40 yosh chegarasidan o'tmoq» konstruksiyasidan foydalanishdi. (passer les 40 ans = devenir vieille = être âgée):

- Si vous avez passé les 40 ans et si vos cheveux sont fins... (Elle, 12 mars 2007, p. 191).

Birgina salbiy bo'yoqdorlikka ega «qarilik alomatlari» degan tushunchani ayollar nutqida uning yumshatilgan shakli, «yoshga oid ilk alomatlar» ko'rinishida ifodalanishini kuzatish mumkin. Masalan, nafaqa yoshida bo'lgan, lekin yaxshi ko'rinishga ega bo'lgan ayollarga ta'rif berish uchun quyidagi evfemik iboralar ishlatiladi: troisième âge «uchinchi davr» = vieille «qari»:

- Miami, comme toutes les villes ensoleillées de bord de mer, mène ma vie dure aux coquettes du troisième âge (Marie Claire, mai 2007, p. 18).

O'z yoshini aniq aytmaslik uchun ayollar quyidagi evfemizmlardan foydalanishadi: les premiers signes de l'âge «yoshning ilk belgilari» = les premiers signes de la vieillesse «qarilikning ilk alomatlari», passer la quarantaine «umrning qirqinchi bahori» = devenir vieille «qari bo'lmoq»:

- Jour après jour, votre peau est plus ferme, elle est efficacement protégée contre les premiers signes de l'âge (Elle, 12 mars 2007, p. 81).

- J'ai passé la quarantaine et je vois bien que les contours de mon visage ne sont plus aussi nets (Elle, 12 mars 2007, p. 277).

Yuqoridagi misollarda ayollar nutqida ularning yosh jarayoni bilan bog'liq so'zlarda ular tomonidan o'ziga xos evfemik ifodalarning jozibador, yumshatilgan holda tus berilishini ko'rish mumkin. Shunday qilib evfemizmi ayollar nutqida o'rganish ahamiyatli bo'lib, ayniqsa ayol zoti nutqni yumshatishga va o'zining hamkorlikdagi faoliyatida evfemistik birliklarni ishlatishga harakat qilgan ekan.

Ayollarning tabiat in'om etgan nazokatini til rivojiga ta'sir qilib, aynan ular nutqida evfemik ifodalar o'zining jozibador ko'rinishini olgan ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Тюрина Е. Е. Семантический статус эвфемизмов и их место в системе номинативных средств языка. Н. Новгород, 1998. 127 с.
2. Заботкина В.И. Новая лексика в современном английском языке. - М.: Высшая школа, 1999.- 137 с.
3. Brunet S. Les mots de la fin du siècle. Paris: Edition BÉLIN, 1996. 254 p.
4. Арапова Н.С., Эвфемизмы //Лингвистический энциклопедический словарь –М Просвещение, 1990. - 248 с.
5. Гальперин И.Р. Текст, как объект лингвистического исследования. - М.: КомКнига, 2005. - 144 с.
6. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). - М.: Языки русской культуры, 1996. - С. 64-72.
7. Василевич Е.М. Словарь социолингвистических терминов. - М., 2006. - 312 с.
8. Есперсен О. Язык: его суть, происхождение и развитие. М.: Наука, 1990. 254 с.
9. Лакофф Р. Язык и место женщины. СПб.: Алетейя, 2001. 184 с.
10. Debras S. Des journaux et des femmes // Communication et langage. 1999. № 122. P. 58-71.
11. Кириллина А. В. Развитие гендерных исследований в лингвистике // Филологические науки. 1998. № 2. С. 51-58.

UDC 81-11

LEXICOGRAPHIC ANALYSIS OF PHONETIC TERMS "MONOPHTHONGS, DIPHTHONGS AND TRIPHONGS" IN THE UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

D.I. Khodjayeva, PhD, BuxDU, Buxoro.

M.U. Khusenova, magistrant, BuxDU, Buxoro

Annotatsiya. Bu maqolada terminologiyaning lingvistikadagi roli, fonetik terminlarning leksikografik tahlili va xorijiy tillarni o'rganishda atamalar tahlilining ahamiyati yoritilgan.

Tayanch so'zlar: lingvistika, leksikografiya, fonetika, atamalar, monoftonglar, diftonglar, trifftonglar, unli tovushlar.

Аннотация. В статье исследуются роль терминологии в лингвистике, лексикографический анализ фонетических терминов и важность анализа терминов в изучении иностранных языков.

Ключевые слова: лингвистика, лексикография, фонетика, термины, монофтонги, дифтонги, гласные звуки.

Abstract. This article discusses the role of terminology in linguistic, lexicographic analysis of phonetic terms, and the importance of analyzing terms in learning a foreign language.

Keywords: Linguistics, lexicographic, Phonetics, terms, monophthongs, diphthongs, triphthongs, vowel sounds.

I. INTRODUCTION

This article sets out to show similarity and differences of English and Uzbek phonetic terms these are monophthongs, diphthongs, triphthongs, . The work considers phonetic branches of linguistics. It devoted to the analyses of phonetic terms in two non-related languages:

- 1) English phonetic terms and their meanings in the explanatory dictionaries;
- 2) Uzbek phonetic terms and their meanings in the explanatory dictionaries;
- 3) English and Uzbek phonetic terms and their differentiation and similarities in two non-related languages.

The study of phonetics and phonetics as a branch of linguistic has always been one of the most interesting, disputable and important problems of theoretical phonetics of modern English. Phonetics is a field in linguistics that specializes in studying single sounds within language. Phonetics concerns itself with how the sounds are produced, how they sound to other listeners and how the brain perceives the sounds. Like all linguistic fields, phonetics studies all languages.

Consequently, phonetics is important in the study of language. An understanding it is a prerequisite to any adequate understanding of the structure of working of language. No kind of linguistic study can be made with but consonant consideration of the material on the expression level. Only meaningful sound sequences are regarded as speech.

II. MATERIALS AND METHODS

Such methods of investigation, as comparative-typological, semantic, distributional and the elements of the quantitative analysis are used in this article. We used explainer dictionaries in both English and Uzbek languages (Mostly “Oxford Advanced learner’s dictionary (English explanatory dictionaries)”, and “O`zbek tili izohli lug`ati (Uzbek explanatory dictionaries)”).

III. DISCUSSION

The term “terms” comes from the Greek word *terminus* which means a check, a border. The term terminology and the field that studies terms is Terminology. In Explanatory dictionary terms can be given and explain their lexical meaning and lexicographic analysis which are based on the structure, articulation of that language. In the following we try to give lexicographic analysis of the phonetic terms monophthong, diphthong and triphthong in the Uzbek and English languages.

Vowel sounds are an especially tricky part of English pronunciation because of how flexible and malleable they can be. While consonant sounds are fairly uniform throughout various dialects, vowel sounds can have slight variations in pronunciation from one region to another. Another aspect of vowel sounds that can be confusing is when multiple vowel sounds blend together within a single syllable. Because there are no clear divisions between the sounds like there are for consonants, these blended vowel sounds can be difficult to pronounce correctly. According to the stability of articulation all English vowels are divided into 3 groups:

1. Pure vowels or monophthongs (12)
2. Diphthongs (8)
3. Diphthongoids (2)
4. Triphthongs (2)

In this section, we’ll look at the three ranges of vowel sounds: monophthongs (single vowel sounds within a syllable), diphthongs (two vowels sounds combined within a syllable), and triphthongs (three vowels sounds combined within a syllable). Monophthongs. The most basic vowel sound is known as a monophthong (pronounced /'mɑnəf θɑŋ/). As the prefix “mono-” suggests, a monophthong is a single sound (to which the root “-phthong” refers) within a single syllable. Most of these are short vowels, though there are some long vowel monophthongs as well. Short vowel monophthongs

Monophthongs are vowels the articulation of which is almost unchanging. The quality of such vowels is relatively pure. The English monophthongs are [i, e, æ, ɑ:, ɒ, ɔ:, ʌ, ɜ:, ə, ʊ].

Most of the monophthongs in English are commonly known as “short vowels,” which are usually produced when a vowel is followed by one or more consonants in a syllable. Most vowel letters have a specific short-vowel sound, though U can create two types of short-vowel sounds. The semi-vowel Y can also create a short vowel sound, but it is the same as the letter I.

Long vowel monophthongs. Most of the traditional “long vowels” (vowel sounds that approximate the name of their corresponding vowel letters) are diphthongs, so we’ll look at those further on. One traditional long vowel that is a monophthong, though, is “long E,” represented in IPA by /i/. This sound is usually produced by the letter E, but it can also be formed by the letter Y, as well as a number of vowel digraphs. For example: me (/it/) concrete (/kankrit/)

There are also a few other long vowels besides those that sound like the names of vowel letters. Most of these occur in various vowel digraphs, though some can be produced by single letters, while others occur when a vowel is combined with the consonant R. Example: /u/: exclude (/ik'sklud/) prove (/pruv/)

Diphthongs. In the pronunciation of diphthongs, the organs of speech glide from one vowel position to another within one syllable. The starting point, the nucleus, is strong and distinct. The glide which shows the direction of the quality change is weak. The English diphthongs are [ei, ai, oi, aʊ, iə, eə, ʊə]. In the pronunciation of diphthongoids, the articulation is slightly changing but the

difference between the starting point and the end is not distinct as it is in the case of diphthongs. English diphthongoids are [i:, u:]

A diphthong (pronounced /'dɪfθəŋ/) is a single-syllable vowel sound in which the beginning of the sound glides to another, slightly different vowel sound. For this reason, diphthongs are often referred to as gliding vowels.

There are eight vowel sounds in American English that are generally agreed upon as being diphthongs. Four of these are the "traditional" long vowels (vowel sounds that are pronounced the same way as the names of the letters), but there are also a few others that occur with certain vowel digraphs or in combination with the letter R. We'll briefly go over the different diphthongs here, but you can continue on to the full section on Diphthongs to learn more.

Other diphthongs

/ɔɪ/- this diphthong is pronounced "au-ee," and it occurs in in the vowel digraphs OY and OI. For example: boy (/bɔɪ/), annoy (/ə'noɪ/), foil (/fɔɪl/)

/aʊ/ - this diphthong is pronounced "ah-oo," and it occurs with the digraphs OU and OW. For example: found (/faʊnd/), pout (/paʊt/), stout (/staʊt/)

/ɪə/ - depending on dialect, the schwa (/ə/) that forms the second part of this diphthong is often not pronounced. When this diphthong is articulated fully, it is pronounced "ih-uh," and it usually occurs with the digraphs EE, EA, and IE when they are followed by an R. For example: deer (/diər/), sheer (/ʃiər/), steer (/stiər/)

/eə/ - like /ɪə/, the schwa of /eə/ is often left out. When it is articulated fully, /eə/ is pronounced "eh-uh," and it usually occurs with the letter combinations ARE, AIR, and occasionally EAR. For example: flare (/fleər/), care (/keər/), stare (/steər/), stairs (/steərz/), bear (/beər/),

Triphthongs. Very rarely, a single syllable may contain three vowel sounds that quickly glide together; this compound vowel sound is known as a triphthong (pronounced /'trɪf θəŋ/). There are three triphthongs that are generally agreed upon in American English: /aʊə/ ("ah-oo-uh"), /aɪə/ ("ah-ih-uh"), and /jʊə/ ("ee-oo-uh"). We'll briefly look at each here, but you can find out more about them in the full section on Triphthongs. 1) /aʊə/ - this triphthong is pronounced "ah-oo-uh," and it occurs when the digraph OU is followed by an R. For example: 1) our (/aʊər/) - hour (/aʊər/; H is silent), flour (/flaʊər/), sour (/saʊər/) 2) /aɪə/ - this triphthong is pronounced "ah-ih-uh," and it occurs with the letter combination IRE. For example: fire (/faɪər/), dire (/daɪər/), inspire (/ɪn'spaɪər/), Ireland (/ˈaɪərlənd/); 3) /jʊə/ - this triphthong is pronounced "ee-oo-uh," and it sometimes occurs when the combination UR comes after a hard consonant and is followed by an E, Y, or I. For example: cure (/kjʊər/), pure (/pjʊər/), fury (/ˈfjʊəri/), curious (/ˈkjʊər.iəs/)

Traditional long vowels. With the exception of long E (/i/), all of the traditional long vowel sounds are diphthongs. These most predictably occur when the vowel letter is followed by a single consonant and a silent "e":

Vowel Letter	Vowel Sound (IPA Symbol)	How to pronounce it	Example word
A	/eɪ/	eh-ee	Tape (/teɪp/)
I	/aɪ/	ah-ee	Ice (/aɪs/)
O	/oʊ/	oh-oo	Rope (/roʊp/)
U	/ju/	ee-oo	Cube (/kjub/)

David Crystal writes as following: "Monophthong (n.) A term used in the phonetic classification of vowel sounds on the basis of their manner of articulation it refers to a vowel (a pure vowel) where there is no detectable change in quality during a syllable, as in English cart, cut, cot. Vowel which change in quality are knowing as diphthongs (or triphthongs). In some dialectand diachronic studies are process of monophthongization can be found, i.e a change in vowel quality from a diphthong to a monophthong." [147, 311] Phonetic alphabets isolate the discreet speech sounds of languages and represent speech sounds with combinations of letters, numbers, and characters which are known as "phones". The three terms are connected with phones. If we compare the classification of sounds of speech in the both languages, we can see huge difference in them. There are 26 letters in an English alphabet (6 vowels, 20 consonants), but there are 44 phones/sounds (20 vowels, 24 consonants) in it. There are 29 letters in an Uzbek alphabet (6 vowels, 23

consonants), there are 30 sounds (6 vowels, 24 consonants). It shows that the quantity of phones are caused to being appeared of monophthongs, diphthongs, triphthongs or vice versa. In English the numbers of letters and speech of sounds are different from each other that means that sometimes one graph (letter) can express more than one sound, or graph combinations make a combination of two or three sounds in one syllable. In Uzbek it is nearly the same. Just only the graph Jj expresses two kinds of phones as: 1)[j] – jang, jazirama; 2)[j̣] - jurnal, jirafa (mostly in loan words).

Oxford Advanced Learner's Dictionary, 2010	Longman English dictionary Macromedia Inc. 1997	Uzbek explanatory dictionaries
<i>Monophthong</i> [mon·oph·θɒŋ] – (n) a speech sound that consists of only one vowel sound compare with. DIPHTHONG, TRIPHTHONG [3.950]	<i>Monophthong</i> [mon·oph·θɒŋ] - a simple vowel sound during the utterance of which the vocal organs remain in a relatively unchanging position, as (a e, i) [5, 905]	<i>Monoftong</i> – [yun. mono- bir +photongs ovoz, tovush] lingv. Diftong va triftonglardan farqli o'laroq bir tovushni hosil qiluvchi unli. [2; 46]
<i>Diphthong</i> [' dɪf.θɒŋ/' dɪp.θɒŋ] – (n) a combination of two vowel sounds or vowel letters for example in <i>pipe</i> [paɪp] or the letters ou in <i>doubt</i> – compare with . MONOPHTHONG, TRIPHTHONG [3, 410]	<i>Diphthong</i> [dɪf-thɒŋ] - a component vowel sound made by pronouncing two vowels quickly one after the other. For example, the vowel sound in “my” is a diphthong. [5, 379]	Diftong [yun. diphthongos – ikki unlili] lingv. – tovush tizimida ikki unlining bir bo'g'inda birikishidan hosil bo'lgan yaxlit murakkab birlik [2; 32]
<i>Triphthong</i> – (n) a combination of three vowel sounds or vowel letters, for example the sound [aɪə] <i>fire</i> . [4, 1581]	<i>Triphthong</i> – (n) a single syllable may contain three vowel sounds that quickly glide together; a combination of two vowel sound. [5,1617]	<i>Triftong</i> – [yun..triphthongs - uch unlili] lingv. Til tovush tizimida uch unlining bir bo'g'inda birikishidan hosil bo'lgan yaxlit murakkab birlik;

IV. CONCLUSION/RESULT

Based on the given information, we come to the following conclusion:

1. Phonetics is concerned with the human noises. Phonetics studies the sound system of the language that is segmental phonemes, word stress, syllabic structure and intonation. The scientific study of a language involves an explanation of a mass of notions in terms of a rigorously organized and highly patterned system - the link between the units.
2. The English and Uzbek phonetic terms have similarities and differences as we showed at the table above. We can see that not all terms have their adequate pairs in both languages. Their articulation also differ from each other.
3. If there is the event in the language, there can be that term which reflects, describes it, and clarifies clearly (for example, because of not being had the event as diphthong and triphthong, there is no lexicographical analysis of those term;)
4. In both languages there are monophthongs. (6 monophthongs in Uzbek, 12 ones in English) and nearly the same definitions in explanatory dictionaries;
5. There are no any diphthongs and triphthongs in Uzbek, there are 8 diphthongs, 3 (in some resources 4) triphthongs in English.

REFERENCES:

1. Crystal D. A dictionary of linguistics and phonetics. - Oxford, N.Y, 1985. – 391 p.
2. Xodjayeva D.I. Tilshunoslik terminlarining leksikografik tahlili (ingliz, rus va o'zbek tillari izohli lug'atlari materiallari misolida). Ph.Diss. Toshkent- 2018
3. Oxford Advanced Learner's Dictionary, Oxford university, 2010
4. O'zbek tili izohli lug'ati. T. -
5. Longman. Macromedia Inc. 1997.

**THE PROBLEM OF ALTERNATIVE CHOICE OF DIFFERENT METHODS IN THE
PROCESS OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING**

M. Mirvohidova, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitish jarayonida turli o'qitish usullarni muqobil tanlash muammosi yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *innovatsion metodlar, ingliz tili, o'qitish, o'rganish.*

Аннотация. *В данной статье освещается проблема альтернативного выбора различных методов в процессе обучения английскому языку.*

Ключевые слова: *инновационные методы, английский язык, преподавание, обучение.*

Abstract. *In this article highlights the problem of alternative choice of different methods in the teaching process of English language.*

Key words: *innovation methods, English language, teaching, learning.*

In the modern world, just owning it is not enough, so more and more attention is paid to the deep study of it from the initial stage of training. In General, a foreign language is a mandatory discipline in many curricula. it is studied throughout the course of education, and characteristically requires a special methodology and professional presentation. Of course, a lot of effort is required from the student himself, but a large role is often assigned to the mentor and his teaching method used. To achieve a positive or desired result in mastering a foreign language, you must also have a positive command of the methodology or methods of teaching. And also, in order to interest students, and to achieve the most optimal level of assimilation of educational material, the teacher should use more often non-traditional and non-standard forms of classes, homework, practical work, thereby supporting this process with new methods and means of training.

Teachers at all levels should always be aware of a wide range of methods and tools and know their real purpose. Targeted and correct use of various methods and tools in the classroom can lead to the expected result not in the near future. But the important fact is that the work on teaching English is going along the planned path, again in terms of methodology. That is, in our analysis, just the same means and methods of training. Teaching English is often carried out using the old-fashioned method of using teaching tools - basic and auxiliary. Experts divided these categories into three groups: only for teacher, only for pupils, only for teacher and for pupils. Text books, books, and methodological instruction are also considered to be auxiliary sources. In general, they are additional sources for a mentor to conduct a class. All learning is a process of transferring the social skills and experience of the outgoing generation to the young. This is equivalent to the fact that no training is possible without the accumulation of knowledge about the environment - about natural and social values. And it was appropriate to note that a foreign language is also part of some social value. By learning a different language, we transmit all information about another society, about another culture. Thus putting not only historical, but also fresh information in the course of the lesson. And as a General result, the student has historical or modern data about the country whose language he is studying. Through constant communication, not so many learning goals are achieved.

Well-known western models of communicative competence consider the socio-cultural component as an auxiliary of sociolinguistic competence. So, knowledge of norms of behavior, values, rules of communication is necessary for choosing the correct speech register. That is, the function of culture is reduced only to the correct choice of the register of utterance, depending on the role of the interlocutor, his status, place and purpose of communication. Modern teacher is given a wide choice in the use of technical training tools, among which the most common are video and audio materials of multimedia options. However, there are also mixed types of funds in one set. It is important to recognize that the introduction of technical support to the training procedure updates the nature and methods of the lesson.

There are traditional methods of lesson planning, when the topic and direction of the lesson is developed by the teacher in accordance with the linguistic content of the course goal. These classes allow assessment, control, written, test, and final types of work with students. An important stage is the distribution of homework assignments of a collective or individual nature. In such educational processes, it is easier to evaluate students' personal achievements in learning a foreign language

together with the team, which will help stimulate others. Creating a foreign language environment artificially in the process of teaching a foreign language is an integral part of the modernized methodology. This structure can include whole and small educational complexes, types of mass education, the use of the same means of communication, automated training systems and electronic materials: textbooks, files, network, on-line, tel-net, Internet, etc.

The current stage of technology development is characterized by the transition to the creation of multifunctional educational complexes and on the basis of computers. In addition, information and communication technologies (ICTs) are wide range of digital technologies that only benefit teachers in their work. Identification of interest in the foreign language being studied depends on the technologies and methods used by the teacher in the classroom. In our opinion, the use of psychological materials, possibly electronic, is also necessary for the creative realization of the student and for achieving high efficiency. These include puzzles, logical problems, illustrations with complex or "double" meanings, crosswords, etc. This method of organizing the educational process allows you to help solve problems of memorizing individual or difficult words, expressions, phrases, etc. in an exciting and creative way. The use of materials of this kind creates a favorable, open or "soulful" picture of communication, facilitates relationships in the team, reveals the capable features of students and prepares the teacher for further actions, strengthens his efforts in the methodological search.

Some individual methods of learning English can show the final result in different angles. For example, a sequential or complex lesson structure for students. When explaining tasks sequentially, this is based on the principle: "step by step", when difficult, students themselves need to find answers, the content of the topic, the purpose of the task, the lesson, etc. on the subject: "find out meaning". Naturally, the second option of training will be a little difficult and it will take some time, although this has its rational sides. When students learn how to compare and analyze subjects in English lessons, it is necessary to offer this work option: teaching the language through cultural attractions, which can improve and speed up the procedure of simple communication. You can also use an example to describe the food, types of dishes, and preparation of family holiday tables in America or England, while comparing them with our national cuisine, which strengthens the understanding of complex modern, household, or generally accepted food terms for a particular region.

Methodologists suggest considering the regional component in teaching a foreign language as an in-depth linguo-regional work and using local language material not only in foreign language lessons, but also for extracurricular work. Another alternative form of class is the type of subject situational lesson. To do this, the lesson must create certain conditions for the occurrence of a theatrical performance or an obstacle on the road, in a cafe, theater, etc.

But, whatever form the lessons take, the important final stage of each lesson should be reflexive activity. That is, the reflexive approach helps students remember, identify and understand the main components of the activity – its meaning, types, methods, problems, ways to solve them, the results obtained, and then set a goal for further work. Thus, it will be possible to really evaluate the criteria for mastering simple speech skills. At this stage, the task of the teacher is to create conditions for practical mastery of the language of each student, while the ability to choose such teaching methods that would help the manifestation of active and creative qualities of the student. And a great variety of modern technologies, techniques, communications, resources, projects, and tools actually allow you to do this for small and simplified learning purposes.

REFERENCES:

1. Barmenkov, O.I. Effective techniques for the teaching of English. - Penza, 1997.
2. Bim I.L., Markova T.V. On one of the possible approaches to programming in foreign languages // IYASH, 1992.

UDC 81-13

METHODS OF PROJECT WORK IN ENGLISH LESSONS

S. Nuritdinova, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tili darslarida loyihalash metodi va uning o'ziga hos xususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: loyiha metodi, chet tili, o'quv loyihasi, modellashtirish.

Аннотация. В этой статье описан метод проектирования на уроках английского языка и его особенности.

Ключевые слова: метод проекта, иностранный язык, учебный проект, моделирование.

Abstract. This article highlights the project method and its features in English language lessons.

Keywords: project method, foreign language, educational project, modeling.

In the XXI century, the intensification and modernization of education requires the introduction of such innovative technologies that are aimed at the creative education of the individual in the intellectual and emotional dimension. Such innovative technologies are: developmental learning, design, problem-based learning, level differentiation, test system, game-based learning, immersion in a foreign language culture, learning in collaboration, self-education and autonomy, integration, as well as health - saving, research, information and communication and personality - oriented technologies. The technology of problem-based learning involves independent solution of cognitive and creative tasks through critical rethinking and multiplication of knowledge and skills; and allows you to implement the conditions for the formation of students' cognitive universal actions: creating an atmosphere of co-creation in communication, including the emotional sphere of the child, personal interest of the student, joint search for truth, self-evaluation, self-correction, self-sufficiency. One of the ways to activate students in the process of learning foreign languages is design (project method), when the student independently plans, creates, and protects his project, i.e., is actively involved in the process of communication activities. An educational project is a set of search, research, calculation, graphic and other types of work performed by students on their own for the purpose of practical or theoretical solution of a significant problem. The main goals of the project methodology are:

1) self-expression and self-improvement of students, increase of learning motivation, formation of cognitive interest;

2) implementation of acquired skills, development of speech, ability to present the studied material competently and argumentatively, conduct debatable polemics;

3) demonstrate the level of culture, education, and social maturity.

Types of projects:

1) role-playing games, dramatizations, dramatizations (fairy tales, TV shows, holidays, musical performances, etc.)

2) research (country studies, generalization of scientific knowledge, historical, environmental, etc.)

3) creative (essays, translation, scripts, wall Newspapers, etc.)

4) multimedia presentations. In the end, it is expected to achieve communicative competence, a certain level of language, country studies, socio-cultural knowledge, communication skills and speech skills that allow for foreign language communication. The implementation of project and research methods in practice leads to a change in the position of the teacher. From a carrier of ready-made knowledge, it turns into an organizer of cognitive activity, as shown in the diagram. From an authoritative source of information, the teacher becomes a participant in the research, creative cognitive process, a mentor, consultant, and organizer of students' independent activities.

The project methodology requires the teacher's thorough training, professional skills, and erudition. One of the main conditions for the effectiveness of educational activities is an atmosphere of goodwill, mutual understanding, trust, creativity, and encouragement of students' cognitive activity. In the modern sense, a training project is an integrated didactic means of development, training and education that allows you to develop and develop specific skills:

1) problem,

2) planning,

3) introspection and reflection,

4) presentation,

5) research work. The use of the project methodology is one of the components of the humanization of the educational process, since students with different levels of language training participate in the work in accordance with their capabilities.

Such lessons relieve stress and fatigue of students, dramatically increase cognitive interest, develop students' imagination, thinking, speech, memory, and can be conducted on almost any topic within the program material.

Thus, the project method makes it possible to implement not only educational tasks, but also socio-cultural, educational, humanization and humanization tasks of the educational process. The results are obvious: this method makes it possible to study the topic more deeply, develop the creative abilities of students, teaches communication, the ability to use grammatical structures, and eliminates the fear of conducting a conversation in a foreign language.

In addition, project technology is effective and exciting for teachers, as it helps to open up as a creative person who participates in research work on a par with their students. Of course, the project is not a panacea for all problems, but it is a step forward in teaching a foreign language. Information and communication technologies are a powerful tool for teaching, monitoring and managing the educational process, as they are the most important parameter of the modern socio-cultural system. Internet resources are a familiar and convenient means of getting acquainted with the culture of other countries and peoples, communicating, getting information, and an inexhaustible source of the educational process.

The pedagogical relevance of the system of language knowledge and skills formed in the information and training environment consists in the fact that the learner should be offered to learn exactly such a system of knowledge that is necessary for him at this stage of his development, subsequently giving the opportunity to solve problems of increasing complexity. Tasks for learning a foreign language:

- providing conditions for the creative development of writing, as well as speech skills;
- integration of various forms and strategies aimed at developing independent cognitive learning activities in the process of individual and group work of students;
- increasing the motivational saturation of the educational process - organization of cognitive communication activities with native speakers and members of the network community learning a foreign language;
- formation of a modern information culture based on language knowledge that allows working in a computer and telecommunications environment. This innovative technology is based on principles that reflect the specifics of the subject and the learning environment itself: openness, integrativity, consistency and consistency, interactivity, visual presentation of the material, multi-aspect and redundancy of all components of the environment.

The environment is in constant development, which is due to the dynamics of including new forms and pedagogical technologies for teaching a foreign language, as well as the development of the participants themselves. Modeling a real authentic environment through the use of Internet resources serves not only to better master the language, but also allows you to understand the deep law of unity and diversity of culture. Thus, the innovative technologies that we have reviewed today significantly enrich and diversify the teaching of foreign languages. Instead of monotonous work comes intellectual creative search, in the process of which a new type of personality is formed, active and purposeful, focused on constant self-education and development.

REFERENCES:

1. BIM I.L. Personal-oriented approach -the main strategy for updating the school /I.L.BIM // Foreign languages in school. - 2002-no. 2. -p.11-15.
2. Kopylova.B. Methods of project work in English lessons. -M: Globus, 2007. P. 170.
3. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: продвинутый курс. - М. -2010. -С 25

UDK 81-13

INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE

Sh. Nusratullaeva, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annatsiya. Ushbu maqolada innovatsiya va uning ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni, xorijiy tilni o'qitishda qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, xorijiy til, pedagogik texnologiya, ta'lim.

Аннотация. В этой статье освещена инновация и ее роль в повышении качества образования, педагогические технологии, применяемые в преподавании иностранного языка.

Ключевые слова: инновация, иностранный язык, образовательные технологии, образование.

Abstract. This article covers innovation and its role in improving the quality of education, pedagogical technologies used in teaching foreign languages.

Keywords: innovation, foreign language, pedagogical technology, education.

With the rapid development of computer technologies and the improvement of the value of the information society, it is undergoing fundamental changes in the acquisition of knowledge. These dramatic changes brought about by information and communication technologies have brought a new paradigm to education. Currently, multimedia technology, network technology and satellite technology transfer, as a representative of information technology is developing very quickly.

Modern educational technologies based on information technologies play an important role in promoting the modernization of education. Modern education technologies will have a significant impact on the ideas, forms, process, methods of teaching and management of education. The use of modern education technologies to teach English will be the driving force behind innovation in continuing education. Using the modern theory of education and modern information technologies will allow you to achieve effective development of foreign language teaching. New educational innovations have already arrived in Uzbekistan. For example, computer technology has allowed teachers to make their lessons more interactive and therefore more interesting and useful; this method has also been shown to improve student performance, as lessons are more memorable, and so students are able to save information more effectively. Teachers as students can also find a range of resources on the Internet that can provide inspiration and tips for classes; teachers can also recommend good resources for students and further encourage and encourage their learning. In addition to computers, many schools and colleges use new methods of technology to enhance the learning experience; these include digital television channels, DVDs, digital radio, and sophisticated forms of communication technology. Digital radio and television allow students to access a huge variety of channels that cover the time range of various subjects, including languages, science, history, and geography, to name just a few. Students got used to the new technology as they grew up with it; Therefore, it is undoubtedly beneficial that they have the opportunity to use it to improve their ability to learn and defend their interests. Programmers and educational podcasts are now widely available for download to your computer or MP3 player; this makes education more modern and multi-faceted. With the invention of new technologies, students can be exposed to more English text in a multimedia language environment.

In the rapidly developing 21st century, various innovative technologies are being introduced to teach English in classrooms. The knowledge base quickly doubles and triples in such a short time. In order to cope with this trend, we must use modern technologies to teach English to students in Uzbekistan. Students should update their knowledge using modern technologies. Otherwise, they will be lowered in the labor market. The number of readings on any topic and in many languages is now available on the Internet, and the opportunity to participate in discussions with people from all walks of life is a motivation for many students. More than the process of communication, trade and transactions, today the technology is widely used in the educational sectors. Although the technology can't play vital teacher words, it can be used as an additional tool to enhance classroom teaching methods. As the usual chalk and way of speaking seems monotonous and boring for students, teachers focus on the latest technology for teaching subjects. Various types of software and modern technologies are being implemented to allow students to access using their subjects easily. Every day, people get access to some new technologies that connect the hand with teaching English. As traditional teaching methods such as the chalk and talk method seem outdated, these technologies can be used as a supplement to the classroom teaching methodology to have a lively atmosphere in the classroom. This need of the hour is to integrate modern technologies to increase the level of English language teaching. Modern technologies relax the mind of students to get into this topic with full participation, rather than calm difficult to do.

New technologies in language learning with multiple intelligence and mixed abilities are replaced by advanced learning methods. In a multi-cultural community, four basic skills are instilled in learning with diversity and novelty. Consequently, they are enthusiastic about learning the language. Language can be imitated by others. Thus, it is necessary to hear more sense to

develop listening skills. Naturally, they try to speak in empty styles as we are learning our native language. The use of the Internet has brought huge changes in the field of teaching and improving the teaching of English. This competition believes that people to forget about everything for three days after they hear. The use of new technologies. Transporters of language and literature are always involved in technology, as far back in time as music, masks and performance materials, supplemented by oral narration and early drama. Of course, the print press, books, and libraries are technologies of huge influence that we now accept as givens for teaching English.

In 2007, using computers in English language courses for word processing was more than a generation of practice and research. In the past year, dramatic advances in computers, in digital memory in Internet resources, in audio and visual transmission in virtual visualization, and in wireless communication have created intriguing new opportunities for using technology in teaching English. Web Publishing, digital archives, digital video, e-conferences, blogs, wikis, podcasting, channels, online games, virtual reality worlds are potential new tools for teaching and learning English. Listening is defined as the process of identifying and understanding the speakers' speech. It involved understanding the speaker's accent or pronunciation, the speaker's grammar and vocabulary, and understanding the meaning. The listener should be able to do these four things in empty time. Thus, listening is very important in the process of second language education. Listening is considered as the main language of mastery. Through listening, people can acquire most of their education, their information, their ideas, and their understanding of the world. As an input skill, listening plays a vital role in the development of a student's language.

Using computers in listening to problems gives students visual and voice inputs that can enhance their information and ideas, develop their listening skills. Computer-based listening tests are very important in strengthening the understanding of the listener's skills. And finally, Internet voice chatting using the second language may also aid the communication capabilities of the student. Listening to radio programs in the language of television is another technical way to develop the ability to understand. However, listening students should be careful in choosing specific programs that are suitable for its needs. Modern trends in teaching foreign languages are associated with a radical change in the methodological paradigm, as well as with the technical and technological renewal of the learning process, which is reflected in the massive onset of new learning tools, primarily multimedia computer programs. With the development of computer technologies and the Internet, new ways and opportunities for obtaining knowledge have opened up. The latest achievements in the field of high technologies open wide opportunities for teachers of a foreign language to further improve the educational process and its translation to a qualitatively new basis.

REFERENCES:

1. Block, C. C. Presley. M., ed. Instruction Comprehension: best practice based on research. New York, Guilford Press, 2002.
2. Фарходжоновна, Н. Ф. (2016). Проблемы применения инновационных технологий в образовательном процессе на международном уровне//*Инновационные тенденции, социально-экономические и правовые проблемы взаимодействия в международном пространстве* (pp. 58-61).

UDK 808.3

THE PHENOMENON OF POLYSEMY IN THE ENGLISH LANGUAGE

N. Odinayeva, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. *Ushbu maqolada polisemiya fenomeni va u bilan bog'liq leksikologik muammolar ko'rsatib o'tilgan. Bunda kontekst ko'p ma'noli so'zlarni tarjima qilish va tushunishda muhim rol o'ynaydi.*

Kalit so'zlar: *polisemiya, ko'p ma'noli, to'g'ridan-to'g'ri va portativ ma'nolarni aniqlash, tushuncha, so'zlar.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается феномен полисемии и связанные с ним лексикологические трудности. Контекст играет важную роль в переводе и понимании многозначных слов.*

Ключевые слова: *полисемия, многозначность, определение прямого и переносного значения, понимание, слова.*

Abstract. *This article examines the phenomenon of polysemy and the lexicological difficulties associated with it. Context plays an important role in translating and understanding polysemantic words.*

Key words: *polysemy, many meanings, a definition of direct and figurative meaning, notion, words.*

The polysemantic meaning of a word is an actual linguistic problem, since it is difficult to understand a text that is full of polysemantic words.

The term "polysemy" is translated as polysemy (from the Greek. poly-a lot, sema - a sign). Polysemy of a word means that it can be used in different meanings "V.V.Eliseeva believes that "polysemy of a word is the presence of more than one meaning in a language unit, provided that there is a semantic connection between them or the transfer of common or related features or functions from one denotation to another". V.N.Nemchenko explains this phenomenon by "the presence of more than one meaning in a language unit - two or more".

A polysemic word has several meanings-a denotative (reproducible) meaning and its derived meanings (contextual). These values form a certain semantic structure and at the same time can be connected in different ways, so many linguists distinguish the following types of connections of meanings of polysemantic words: radial, chain and mixed or radial-chain.

For example, consider the meaning of the English word-picture:

1) a picture consisting of lines and shapes, depicting some object or scene that can be presented to a person;

2) photo;

3) the image displayed on the TV screen;

4) film;

5) in the British version of English, the word "picture" refers to a movie that is provided for viewing in a movie theater. The American word "movies";

6) the idea of something in the mind will also be indicated by the word "picture". It should be noted that the chain connection of polysemantic words in its pure form is quite rare in the language, as a rule, in combination with the radial one.

"A mixed or radial-chain connection is a polysemy connection when both types of connection are combined in a word." In practice, radial and mixed lexical connections of polysemantic words are more common, while chain connections are extremely rare. Example of a polysemantic word in English Meaning of this word type of lexical connection of this polysemantic word

1. broken. 1) damaged physically; 2) not working; 3) extremely sad; 4) not as promised/hoped; 5) not continuous; 6) without hope. All subsequent meanings of the word are related to the main one, so the radial lexical connection dominates.

2. silent. 1) a silent person or group of people does not talk, laugh, or make any noise; 2) a silent place is very quiet; 3) if something such as a disease or problem is silent; 4) there are no noticeable signs that it exists; 5) a silent letter is a letter in a word that has no sound when you say the word but that must be used when the word is spelled or written.

3. work. 1) activity needing effort; 2) job someone is paid to do; 3) place someone does their job; 4) something made/done in job; 5) repair etc operation; 6) in science.

4. school. 1) where children learn; 2) where subject is taught; 3) college/university; 4) people sharing ideas; 5) large group of fish etc.

5. golden. 1) bright yellow in colour; 2) made of gold; 3) very happy or successful; 4) excellent; completely reliable [34].

The complexity of translating polysemy lies in the fact that polysemy words have a direct and figurative meaning in accordance with the names of objects of objective reality. Many linguists attribute such tropes as metaphor, metonymy, and others to the phenomenon of polysemy. "Metaphor is a transfer of meaning based on the external similarity of objects or phenomena. Gold hair (hair color and shine resemble gold), the wind howled (the sound resembles the howl of a living creature).

Metonymy is the transfer of meaning based on the adjacency of objects, phenomena in space or time. Boil a teapot (i.e., the water in the teapot - we transfer the name of the vessel to its contents), read Pushkin (works written by A. S. Pushkin), walk in gold (in gold products). A special type of metonymy is synecdoche-transferring the name of a part of an object or phenomenon to a

whole or a whole to a part: It is the head! (about an intelligent person), a pear (not only a "tree", but also a "fruit of this tree"), a Christmas tree crumbled (not the tree itself, but the needles,). When translating, keep in mind that portable values must contain an associative component. Many words in metaphorical or metonymic figurative meanings are emotionally colored: they predetermine irony, ridicule, neglect, disapproval, and so on.

The contextual meaning of the word entails a question about the concept of "context". As a rule, in speech, the word is used in connection with other words, and not isolated. Context is the environment of a word. A single sentence in which a word is used is often not a context, since the meaning becomes clear only in connection with the previous or subsequent sentence or sentences. The context not only reveals this meaning of the word, but also clarifies and concretizes it, creates a certain circle of associations around it. In the following two examples, the word melon, used in different contexts, evokes different associations:

1. a melon makes a good breakfast;

2. a melon makes a good missile. In the first case, the word melon is associated with the idea of a juicy, sweet and delicious fruit. In the second case, there is an idea of its hardness and rounded shape. In both cases, the word melon is translated by the word "melon", the context does not change the meaning of the word itself, but only reveals different sides of the same subject.

Example of a metaphor in English:

1. Nowadays a broken heart will run to many editions. In our time, a broken heart can withstand any number of publications V.Chukhno selects one of the meanings of the polysemical word broken and passes the metaphor "a broken heart" as "broken heart".

Examples of metonymy in English:

1. The scarlet would pass away from his lips and the gold steal from his hair. The scarlet color will pass from his lips, and the gold from his hair. This example of the metonymy "scarlet and gold come down" evokes more vivid associations in the reader.

The authors analyze in detail polysemics that have both direct and figurative meanings, as well as tropes - metaphor and metonymy as a means of manifesting polysemy. Context plays an important role in translating and understanding polysemantic words. The paper focuses on the need for a comprehensive approach to the study of the phenomenon of polysemy.

Almost identical, but still different offers. Polysemantic English words should not frighten you. Of course, English dictionaries offer a wide variety of translation options for a single word. Don't try to remember everything at once. So you just make a mess in your head. Select the translation that is relevant at the time of need, otherwise you risk not learning any of them.

REFERENCES:

1. Budanova E.A. Methods of teaching translation based on linguistic and cognitive models. - Moscow: MGLU, 2001, -P.206.
2. Komissarov V.N. Linguistics of translation. - Moscow: 1980. –P.166.

O'UK 811.111

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SINTAKTIK STILISTIK VOSITALARNING QIYOSIY TAHLILI

I. K. O'sarov, f.f.n., O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent
N. Sh. Sanoqulova, magistrant, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada ingliz tili sintaktik stilistik vositalari va o'zbek tili sintaktik figuralarining o'zaro farqli va o'xshash jihatlar o'rganilgan. Ikki til lingvistlarining mazkur muammoga doir qarash va ta'limotlari tahlil qilingan

Kalit so'zlar: sintaktik stilistik vosita, sintaktik til normasi, sintaktik stilistik usul, sintaktik stilistik ta'sir, ellipsis, takror, inversiya, sanoq, gradasiya, sintaktik figuralar

Аннотация. В статье исследуются различия между синтаксическими английскими средствами выразительности и синтаксическими фигурами узбекского языка. Приводится анализ взглядов и учений двуязычных лингвистов касательно данной проблемы.

Ключевые слова: синтаксические средства художественной выразительности, синтаксическая языковая норма, синтаксический стилистический метод, синтаксический стилистический эффект, эллипсис, повторение, инверсия, подсчет, градация, синтаксические фигуры

Abstract. *The article investigates the similarities and differences of English syntactic stylistic devices and Uzbek syntactic figures. The analysis of views and doctrines of English and Uzbek linguists concerning this problem has been provided.*

Key words: *syntactic stylistic devices, syntactic language norm, syntactic stylistic method, syntactic stylistic effect, ellipsis, repetition, inversion, enumeration, gradation, syntactic figures*

Kirish

Har bir xalqning o'z tarixiy taraqqiyotidagi eng noyob va mukammal boyligi uning tilidir. Keyingi o'n yilliklarda jahon tilshunosligida, shuningdek, Vatanimiz tilshunosligida ham tilning betakror ijtimoiy hodisa sifatida qo'llanilishi sezilarli darajada kuchayib bormoqda. Bunday tadqiqotlar esa tilning ijtimoiy tabiatini yanada to'laroq ochib berishga xizmat qiladi. Shunday qilib, tilning kishilar orasidagi muhim muloqot vositasi ekanligiga va uning muloqotdagi betakror vositachilik vazifasiga, qolaversa, uning muloqot ehtiyojidan kelib chiquvchi bir qator jihatlari va qirralarini o'rganishga olimlar tomonidan bo'lgan qiziqish kundan kunga tobora oshib bormoqda desak, mubolag'a bo'lmaydi. Kishilik taraqqiyotida til qanchalik zarur bo'lsa, nutqning ekspressiv ta'sirini ta'minlaydigan maxsus lingvistik vositalar shu darajada ahamiyatlidir. Ayniqsa, ushbu stilistik vositalarning qiyosiy tilshunoslik doirasida o'rganish va tadqiq etish ahamiyati nihoyatda oshib bormoqda. Stilistik vositalar nutqda hissiy yoki mantiqiy urg'uni yanada kuchaytirish uchun yordam beradi. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida sintaktik stilistik vositalarning qiyosiy tahlili yoritiladi.

Asosiy qism

Gap qurilishidagi o'ziga xos maxsus qo'llanilishlarga, alohida gap shakllarini yuzaga keltiruvchi emotsiya ifodalash uchun xizmat qiluvchi vositalarga, *sintaktik stilistik vosita* deyiladi [1;175]. Bu vositalar yordamida maxsus ifodalar yaratilib, ular betaraf sintaktik birliklardan tubdan farq qiladi. Sintaktik stilistik vositalarning tabiatini tushunish uchun sintaktik til normasi nima ekanligini anglab olmoq kerak.

Sintaktik stilistik usul deganda mavjud morfologik, sintaktik va stilistik qoidalardan chekinish tushuniladi, ammo bu chekinish xato deb qaralmaydi, balki o'z shaxsiy mulozimasining yuzaga kelishi deb tushuniladi. Sintaktik stilistik qurilishlar tilning umumiy sintaktik turi sifatida o'rganilishi mumkin. *Norma* muayyan bir xil rivojning turli tarixiy davrlarda, nutqdagi fonetik, morfologik, sintaktik, stilistik qoidalarning qo'llanilishidir.

Barchamizga ma'lumki, ingliz tilidagi darak gap qat'iy so'z tarkibiga ega: ega+kesim+to'ldiruvchi va h.z. bu so'z tartibining o'zgarishi gap mazmunining o'zgarishiga olib keladi. Ingliz tilini o'rganayotgan kishi berilgan gapdagi qo'shimcha xabarni anglab olmag'i kerak:

Away fly the sentences...(A.B)

Affection was what she craved. (Th.D)

1-gapda so'z tartibini o'zgartirish natijasida lirik, romantik tuyg'u paydo bo'lgan. 2-gapda ham so'z tartibini o'zgartirish hisobiga "affection" so'ziga qo'shimcha xabar hosil qilinmoqda. Ya'ni ushbu so'zlarni aytgan shaxsning kayfiyati ifodalangan. An'anaviy betaraf darak gap bilan solishtiramiz: The sentences fly away. What she craved was affection. 2-gapni quyidagicha talqin qilish mumkin: Asar qahramoni bo'lmish ayolda hamma narsa bor, faqat unga "mehr, sevgi, e'tibor" zarur. Agar gapni an'anaviy so'z tarkibiga ko'ra o'zgartirsak, stilistik ifoda yo'qoladi. Gapning asosiy ma'noli qismlari gap boshida va oxirida bo'lganligi tufayli, yuqorida ko'rsatilgan emfaza vujudga kelgan.

Biz to'xtalib o'tmoqchi bo'lgan yana bir narsa bu *sintaktik stilistik ta'sir vositalari* bo'lib, ular o'z tub mohiyatiga ko'ra og'zaki nutq xususiyatlariga yaqin turadi. Ta'sirchanlikning vujudga kelishida so'zlovchining hayajonlangan holati ham muhim omil bo'lishi mumkin. Bunday holatlarda so'zlovchi gapning ayrim qismlarini tashlab ketadi. Natijada *ellipsis* ishlatiladi, ba'zan bir so'zning o'zi qayta-qayta takrorlanadi ((tavtologiya) *takror* ishlatiladi). So'zlovchi ifodalayotgan fikrning asosiy mazmunini o'zgartirmagan holda, gapda so'z tartibini o'zgartirish mumkin (*inversiya*). Ba'zi hollarda so'zlovchi biron kimsaga bo'lib o'tgan voqeaning paydo bo'lishini sabab va oqibatlarini birma-bir sanab, tasvirlab beradi, bu hollarda *sanoq* va *gradasiya* ishlatiladi.

Og'zaki nutqda ritorik so'roq gaplar, zid ma'noli so'zlar va boshqalar ko'p qo'llaniladi. Ana shunday gaplar tuzilishidagi o'zgarishlar natijasi sifatida qo'shimcha ma'no paydo bo'ladi.

Sintaktik stilistik usullardan yana biri ko'p bog'lovchili (polisindeton). Ko'p bog'lovchili ham tasviriy vosita sifatida keng qo'llaniladi. Bularning hammasi og'zaki nutqda emfaza (kuchaytirish), emotsionallik hamda ta'sirchanlikni vujudga keltiradi.

Ammo bu sintaktik ta'sir vositalarining hammasi og'zaki nutq ko'rinishidan yozma nutq ko'rinishiga o'tganda asosan badiiy nasr uslubida umumlashadi, jipslashadi, ma'lum bir vazifani bajaradi hamda stilistik vosita holatini egallaydi.

Gap sintaktik stilistika haqida borganda, biz sintaktik sath bilan uzviy bogliq bo'lgan til birliklari, jumladan, gaplar, xususan qo'shma gaplar bilan ish ko'rilishini nazarda tutamiz. Bu sathda qo'shma gaplar o'ziga xos struktural-semantik va kommunikativ-pragmatik jihatlarni namoyish etadiki, bunday holatda tahlil ularning muloqot paytida qanday maqsadlarni ko'zlab qo'llanilayotganligini aniqlashga yo'naltirilgan bo'lib, muloqotdan kutilgan pirovard natijani aniqlab, uning ta'sirchanlik kuchini tavsiflashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Shunday qilib ingliz tilidagi hamma sintaktik stilistik vositalarni 3ta katta guruhga bo'lish mumkin: [2;93]

1. Nutq og'zaki shakli xususiyatiga asoslangan sintaktik stilistik vositalar.

2. Bog'lovchilar ishlatilishiga asoslangan sintaktik stilistik vositalar.

3. Strukturali ma'nolarining o'zaro munosabatiga asoslangan sintaktik stilistik vositalar.

1-guruhga inversiya (stylistic inversion), ajratilgan tuzilmalar (detached construction), parallel qurilmalar (parallel construction), xiazm (Chiasmus (Reversed Parallel Construction), takror (repetition), ellipsis, sanoq (enumeration), gradasiya (Climax (Gradation), antiteza (Antithesis)lar kiradi.

2-guruhga ko'p bog'lovchilik (polysyndeton), retardatsiya (suspense)

3-guruhga ritorik so'roq, litota

O'zbek tili stilistikasiga oid adabiyotlarda sintaktik figuralarga tasviriylikning turli usullari kiritiladi. Bular dastlab poeziya doirasida, keyinchalik proza doirasida qarala boshlandi. Keyingi yillarda nashr qilingan adabiyotlarda esa sintaktik figuralar boshqa uslublar doirasida ham o'rganilayapti.

Sintaktik figuralar musiqa va takrorlanuvchi musiqiy frazalar kabi nutqni ohangdor, ta'sirchan va jozibador qilish, shu yo'l bilan uning tinglovchi tomonidan osonlik bilan qabul qilinishida muhim stilistik vositadir. Mana shuning uchun ham sintaktik figuralarni ma'lum darajada nutq musiqasi deb atash mumkin.

Sintaktik figuralar nutqni ohangdor, ta'sirchan va jozibali qilish uchun islatiladi. Asosan, tinglovchining tushunishiga yengillik yaratadi. Shu jihatdan ular nutq musiqasi deb yuritiladi. Ular quyidagi nomlar bilan ma'lum: *anafora*, *epifora*, *kompozitsion bog'lanish*, *takror*, *sintaktik parallelizm*, *antiteza (tazod)*, *gradatsiya (kuchaytirish)*, *ritorik so'roq*, *ritorik xitob*, *ritorik murojaat*, *oksimoron* [3;228]

Ko'rib turganingizdek, ingliz tilidagi sintaktik stilistik vositalar o'zbek tilidagi sintaktik figuralardan tubdan farq qiladi, ya'ni nafaqat ularga berilgan ta'rifi, balki ba'zi stilistik vositalarning o'zbek tilida ekvivalentining yo'qligi nomutanosiblikka sabab bo'ladi. O'zbek tili sintaktik figuralarining ingliz tili sintaktik figuralaridan asosiy farqi bu ularning klassifikatsiya qilinmaganligidadir.

Ingliz tilidagi takror, gradasiya (climax, anticlimax), antiteza, ritorik so'roq sintaktik stilistik vositalari o'zbek tili takror, antiteza (tazod), gradatsiya (kuchaytirish), ritorik so'roq sintaktik figuralari orasida hech qanday farq mavjud emas, ya'ni ikki tilda ham ular stilistika doirasida o'rganiladi. Inversiya (Stylistic Inversion), ajratilgan tuzilma (Detached Construction), parallel qurilmalar (Parallel Construction), xiazm (Chiasmus / Reversed Parallel Construction), ellipsis (ellipsis), sanoq (enumeration), ko'p bog'lovchilik (polysyndeton), retardatsiya (suspense) kabi sintaktik stilistik vositalarning o'zbek tilida o'rnini bosuvchi stilistik vosita mavjud emas, ammo ular o'zbek tilshunosligining boshqa sohalarida o'rganiladi. Ajratilgan tuzilma bu o'zbek tilidagi kiritma, retardatsiya (suspense) o'zbek tilida kirish so'z bo'lib bu ikkalasi sintaksis doirasida o'rganiladi. Xiazm sintaktik stilistik vosita esa o'zbek tilida tardi aks atamasi bilan yuritiladi va bu adabiyotshunoslik termini hisoblanadi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, ingliz tilida litota sintaktik stilistik vositaga, o'zbek tili uchun esa u troplar guruhiga kiritilgan. O'zbek tili sintaktik figuralaridagi anafora, epifora, sintaktik parallelizm, shuningdek, ritorik xitob, ritorik murojaat kabilarning ingliz tilidagi sintaktik stilistik vositalari tarkibida o'rnini bosuvchi stilistik

vosita mavjud emas. O'zbek tilidagi oksimoron sintaktik figura sifatida, ingliz tili stilistikasida esa u leksik stilistik vosita sifatida izohlanadi.

Xulosa

Bulardan xulosa qilish mumkinki, ingliz tili sintaktik stilistik vositalari va o'zbek tili sintaktik figuralari o'rtasida nomutanosibliklar talaygina. O'zbek tili stilistikasi haqida adabiyotlarda ancha sayozliklar mavjud va bu o'zbek tilining aynan stilistik vositalar sohasida hali talaygina o'z yechimini kutib turgan vazifalar borligidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. И. П. Гальперин, “Стилистика английского языка” Москва «Высшая школа» 1981
2. L. T. Boboxonova “Ingliz tili stilistikasi” Toshkent “O'qituvchi” 1995
3. A. Shomaqsudov, I. Rasulov, R. Qo'ng'urov, X. Rustamov. “O'zbek tili stilistikasi” Toshkent “O'qituvchi” 1983

UDK 81-13

MODERN METHODS AND TECHNOLOGIES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION

Z. Pardayeva, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada xorijiy tilni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari, innovatsion metodlar va zamonaviy texnologiyalar yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *innovatsion metodlar, xorijiy til, zamonaviy texnologiya, ta'lim.*

Аннотация. *В статье освещаются особенности преподавания иностранных языках, инновационные методы и современные технологии.*

Ключевые слова: *инновационные методики, иностранный язык, современные технологии, образование.*

Abstract. *This article highlights the features of foreign language in teaching, innovative methods and modern technologies.*

Keywords: *innovative methods, foreign language, modern technology, education.*

The needs of our state for highly qualified specialists capable of establishing business contacts and business cooperation with foreign partners, specialists who speak a foreign language at a professional level, are reflected in the working curricula of the country's universities.

Today is the reforming of the educational process in the universities of Uzbekistan in accordance with European requirements for quality of education: informatization of educational space, integration processes in modern education, establishing universities in cooperation with European training institutions in the field of educational and scientific activities, international student exchanges, the possibility of obtaining second higher education and master's studies programs abroad. In the context of higher education reform, educational technologies for teaching foreign languages must also change. So, in my opinion, in a modern University there should be no place for such processes as memorization, thoughtless memorization of texts in a foreign language that have no practical value for the future life of students. Students should be prepared on the basis of high-quality modern authentic educational material for the conscious use of a foreign language in later life and work. After all, a good knowledge of foreign languages is now and will continue to be one of the leading requirements of employers in the future. In this regard, it is the universities responsibility to ensure quality students with complex language knowledge, and skills it requires, above all, from the institution systematically to create conditions for the professional development of its teaching staff, to ensure the establishment of appropriate material-technical base. High-quality language training of students is impossible without the use of modern educational technologies.

Active teaching methods provide solutions to educational problems in various aspects: the formation of positive educational motivation; increase of cognitive activity of students; active involvement of students in the educational process; stimulation of independent activity; development of cognitive processes - speech, memory, thinking; effective assimilation of a large amount of educational information; development of creative abilities and non-standard thinking; development of the communicative and emotional sphere of the student's personality; disclosure of personal and individual capabilities of each student and determination of conditions for their manifestation and development; development of skills of independent intellectual work; development of universal skills.

Project-based learning. The organization of the lesson as work on the project. Features of the project method:

- action Orientation
- Teamwork
- self
- Organization of students
- Situational orientation, correlation with real life
- Interdisciplinarity (intersubject projects)
- Integrity - the project is considered as a whole-product orientation, result. Traditionally there

are the following main project phases:

- Initiation - the invention of the idea to project
- Start project implementation
- Presentation of project results
- Assessment (reflection) project
- Method of teaching stations. A learning technique in which students work on learning

material that is ordered in the form of stations (students receive work plans with mandatory and selective tasks). When learning by station, students have the option of choosing the time distribution, task sequence, and social form used (individual work, pair work, and group work). Thus, students using this method learn to plan their time, learn self-assessment, analysis of their own educational success, planning and conducting work stages. Work on stations allows you to differentiate according to the abilities, interests of students, and the degree of complexity of the task.

Simulation method. Especially in teaching a foreign language to students of economic specialties of higher education institutions, you can successfully use the simulation method. In Cybernetics, this term is used to model and simulate reality. In training, we are talking about various simulation business games that give students the opportunity to practice their skills, apply knowledge in order to solve a particular problem in a so-called "safe environment" that simulates real situations, for example, in business, in work in a company. The simulation provides an opportunity for students to try themselves in a certain role-the head, the head of the company, gives the opportunity to explore the system of operation of this enterprise. The participants of the game have certain tasks - to achieve profit growth of the company, to conclude a contract, to sell shares of the company profitably, and so on. Simulations are characterized by a high degree of interest of participants, they completely immerse themselves in the game, embody their role, support the result of work, because the overall result of the game depends on the team spirit and the speed of decision-making. Thanks to the simulation, the students' strategic planning skills are formed, the ability to work in a team, conduct negotiations, and convince a business partner is developed. Simulations organize students' knowledge and prepare them for the need to make quick and motivated business decisions in their future activities. There are computer simulations where participants work with a computer program, manage an imaginary company, and desktop simulations where participants, companies, and businesses "exist" in the form of chips and cards.

Role-playing method. Role-playing is an active method of learning, a means of developing the student's communicative abilities. Role-playing is related to the interests of students, is a means of emotional interest, motivation of educational activities. Role-playing is an active way of teaching practical knowledge of a foreign language. Role-playing helps students overcome language barriers and significantly increases the volume of their speech practice. This is learning in action. There are a large number of forms and types of role-playing games in foreign language lessons. For example, you can use the role-playing game "at the interview", where students take on the role of employer and employee. In addition, even active teaching methods are sometimes not able to overcome the student's reluctance to participate in the learning process. For some students, active methods appear to be something that destroys their usual idea of the learning process, which accordingly creates some internal discomfort. If the teacher does not know enough about interactive methods, the learning process can turn into a normal anarchy.

Thus, active teaching of a foreign language is aimed at dominating the activity of students in the educational process. In parallel with training and education, the use of ACT in the educational process ensures the formation and development of students' so-called soft or universal skills, which include communication skills. Today, these skills - the ability to make decisions and solve

problems, communication skills and qualities, the ability to clearly formulate messages and clearly set tasks, the ability to listen - play a key role both for achieving success in professional and social activities, and for ensuring harmony in personal life.

REFERENCES:

1. Shchukin, A.N. Teaching foreign languages. – M: Filomatis, 2004. - P. 191.
2. Asimov E. G. "Internet in English lessons. // Foreign languages in school, 2001, No.1, -Pp. 45-50.

UDK 808.3

MOTIVATION IN LEARNING FOREIGN LANGUAGE D.R. Radjabova, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tilini o'rganish jarayonida motivatsiyaning muhimligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: motivatsiya, kompetensiya, chet tili, ta'lim.

Аннотация. В данной статье акцентируется внимание на мотивацию, чрезвычайно важной в процессе изучения иностранного языка.

Ключевые слова: мотивация, компетентность, иностранный язык, образование.

Abstract. In this article highlights of motivation is extremely important in the process of learning foreign language.

Key words: motivation, competence, foreign language, education.

In the modern world, the role of foreign languages is increasing. The restructuring of the educational and the significant increase in international relations create certain prerequisites for improving the teaching of foreign languages. After all, knowledge of a foreign language is evidence of the level of culture and education. The scope of its application for modern people is significantly expanding with the increase in international relations, as well as the possibility of using foreign literature in their work.

Motivation has a special significance for all human activities, including knowledge. Motivation is one of the fundamental problems of both domestic and foreign psychology. The complexity and multidimensional nature of the problem of motivation leads to a multiplicity of approaches to understanding its essence, nature, and structure, as well as to methods for studying it. In psychological science, to date, there is no common opinion in understanding the essence of motivation and its role in the regulation of behavior, nor in understanding the relationship between motivation and motive. Psychologists, studying the nature of motivational forces and how they are regulated in the teaching, have established the diversity of the motivational sphere of a person. First, it can be influenced by social motives determined by the needs of society; they constitute external motivation. There are two types of external motivation: broad social motivation and narrow personal motivation. The second type of external motivation is narrow - minded. It defines the attitude to mastering a foreign language as a way of self-affirmation, and sometimes as a path to personal well-being. Here a fairly wide range of moral motives is possible: from civil motives to narrowly egoistic ones. For example: "I Want to be a translator: this is prestigious" (but also "this is a useful activity that promotes mutual understanding"). "I want to work in a representative office of a foreign company: this is a well-paid job." But there may also be a negative motivation: "I do not like a foreign language, but my family believes that it will be useful to me; they themselves regret that they did not master it well, and would not want me to repeat their mistakes." External motivation, as a rule, is a distant, or distant, motivation designed to achieve the final result of the teaching.

However, its stimulating effect on the learning process can be quite strong. It is at the very beginning, and sometimes even before learning a foreign language, aims students at a "super task". Secondly, the motivational and motivational sphere of a person can also be affected by the nature of the activity as such. This is the so-called internal motivation. It is often called procedural motivation. This motivation is close and relevant. Therefore, the entire learning process should be built in such a way that students at each level experience the joy of meeting the needs specific to the subject "foreign language". The communicative type of internal motivation can be called the main one, since communication is the first and natural need of students studying a foreign language. That is, communication in a foreign language in the classroom is mostly conditional, and this brings it closer to stage communication, so it is important to appeal to the imagination of students, to their

imagination, to the game. The teacher should constantly encourage students to reincarnate. The starting point for motivation is to familiarize students with the tasks of the lesson and accept them by students. The very wording of the lesson tasks should impress the children, open up a clear speech perspective for them. The formulation of the problem depends on the level of training, age and psychological characteristics. For example, when students begin to learn English, you should use words such as "play", "build", "fantasize", "solve riddles", which suggest game moments in the lesson. The content of the lesson, as well as its tasks, must also be accepted by students. This can be achieved by enhancing personal orientation. The desire to learn is very closely related to the emotional side of our personality.

An important point that contributes to the challenge and preservation of communicative motivation is the organization of the lesson. I would like to focus on some interesting aspects of the lesson organization that contribute to the development of communicative activity. Game exercises allow you to organize targeted speech practice in foreign language lessons, training and activation of skills and abilities of monological and dialogic speech, various types of interaction between partners in communication, formation and formulation of various types of statements (descriptions, messages, information, evidence, expression of opinion, consent, etc.). Usually the lesson begins with a speech warm-up, game exercises that can be used to activate foreign language communication.

Game exercises at the very beginning of the lesson set up children for further, active speech activity. Psychotechnical games are interesting in this regard. Their main functions in teaching a foreign language are: creating internal visibility for students, which is necessary for presenting a certain situation at the training session; intensive training in the use of the studied lexical and grammatical material.

However, in order to learn successfully, the teacher must determine the main parameters: how students perceive information better (by ear, visually, when solving specific tasks, etc.); how they remember new information (through repetition, impression, Association, building connections, taking notes, grouping data, etc.); it is important to teach students to use different intellectual operations. Under intellectual operation, we will understand conscious mental actions related to the knowledge and resolution of tasks facing the individual. The most typical perceptual techniques for school age: associations, grouping by visual features, grouping by semantic features, selection of a reference point, recoding, completion, structuring, schematization, ordered scanning, serialization of the material; innovation methods of information processing: grouping, reference points, classification, analogies, etc.; in thinking: comparison, comparison, analysis, synthesis, generalization, clarification of functional meaning, etc. Unconscious repetition and rote learning can not only extinguish motivation, but also finally instill an aversion to learning.

Therefore, always try to take into account the larger context of the topic you are considering. Learn new words in a thematic cluster, as well as in the context of sentences. When reviewing the material, try to find meaning. It is important to see the logical sequence and the regularities characteristic of the rule. While reading the text, try to follow the main idea. Even if some words are not clear, try to determine the possible meaning of the word based on the context of the passage. Check whether the students have formed an overall picture. Each task should be clear to the student. There is no point in the task - there is no point in its execution. The formation of motivation for teaching students in the process of learning English can be carried out under the following conditions:

- active inclusion of each student in the process of joint educational activities in English classes;
- creating a favorable psychological climate in relationships with peers and the teacher;
- integration of game and educational activities, which involves their interpenetration in the process of building and organizing the plot of the game and game action, when the main structural components are filled with elements of educational activity;
- providing a meaningful plan of foreign language speech activity that meets the personal characteristics of students;
- creating emotional and meaningful support that helps to include in the overall work of the class and reduce anxiety.

REFERENCES:

1. Zimmaya I.A. Psychological aspects of learning to speak a foreign language. - M. Education, 1998.
2. The use of video in teaching foreign language./M.I.Matov. Foreign languages in school, No.4, 2006.

MODERN METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION

M. Rahimjonova, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oliy o'quv yurtlarida xorijiy tilni o'qitishning zamonaviy metod va texnologiyalari yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *zamonaviy metodlar, xorijiy til, pedagogik texnologiya, ta'lim.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются современные методы и технологии обучения иностранным языкам в высших учебных заведениях.*

Ключевые слова: *современные методы, иностранный язык, педагогическая технология, образование.*

Abstract. *This article covers modern methods and technologies of teaching foreign languages in higher education.*

Keywords: *modern methods, foreign language, pedagogical technology, education.*

Today, a foreign language is not just a part of the culture of a certain nation, but it is also a guarantee of success and future successful careers of students. Achieving a high level of foreign language proficiency is impossible without fundamental language training in higher education. In most universities in the country, students learn at least two foreign languages. It is important for the teacher to know the latest methods of teaching a foreign language, special teaching techniques and technologies in order to optimally select a particular method of teaching in accordance with the level of knowledge, needs and interests of students. After all, teaching methods are not simple "algorithmic units", their rational and motivated use in foreign language lessons requires a creative approach on the part of the teacher, because "pedagogy is a science and art at the same time, so the approach to teaching methods should be based on the creativity of the teacher". The purpose of this article is to review current trends in the development of methods of teaching foreign languages in higher education. What do scientists put into the concept of "method"? Teaching methods are "ordered ways of activity of teachers and students aimed at effective development of their educational tasks". The teaching method acts as a "tool of the teacher's activity for performing the guiding function-training". The implementation of the training method is carried out through the use of a number of training techniques, different approaches and working techniques.

"Training techniques — a set of specific training situations that contribute to achieving the intermediate (auxiliary) goal of a particular method." Unfortunately, in teaching practice, foreign language teachers often use time-tested standard teaching methods. Sometimes the process of teaching a language, unfortunately, continues to be a "somewhat modernized version" of the grammatical-translation method. The requirements for a foreign language lesson change over time, and new teaching methods are being developed. At the present stage of development of science in Uzbekistan, we can definitely say that the times when the ability to translate adapted, inauthentic texts from a foreign language and vice versa was a sufficient proof of language acquisition have already passed.

Language education itself is also gradually being modernized through the introduction of a modular rating system for teaching foreign languages. interdisciplinary integration, democratization and economization of education brings to life new components of teaching foreign languages. All this sets new requirements for teaching a foreign language in higher education institutions. The purpose of teaching a foreign language in higher education at the present stage is to master students' communicative competencies that will allow them to implement their knowledge, skills and abilities to solve specific communicative tasks in real life situations. A foreign language acts as a means of communication with representatives of other nations, so that education continues to develop in the future a cultural or intercultural approach to learning within the framework of the concept of "dialogue of cultures", in order to form a polymer literacy of students.

Modern technologies in education - these are professionally-oriented foreign language training, employment in training, application of information and telecommunication technologies, work with educational computer programs in foreign languages (multimedia system), remote technologies in teaching foreign languages, creating presentations in the PowerPoint program, using Internet resources, teaching a foreign language in a computer environment (forums, blogs, e-mail),

the latest test technologies (creating a bank of diagnostic materials for the course of "Foreign language" for computer testing in order to control of students).

At this stage of development of methodological science, the main methods of teaching foreign languages are communicative and constructive methods.

The communicative method. Educational goal: the acquisition of communicative competence. Educational content: texts should show conflicts that encourage students to express their own opinions. Learning management is not carried out through grammar, but is guided by communicative intentions. The student finds himself in the center of learning. Language plane: the dominance of language development over language correctness, correctness, errors are allowed. Language becomes a means of communication. Exercises: exercises of the communicative direction. Students learn "communication in the process of communication itself. Therefore, all exercises and tasks must be communicatively justified by a lack of information, choice, and reaction." Advantages of the method: students improve their oral speech skills, overcome the fear of mistakes. Disadvantages of the method: due attention is not given to the quality of the language, the communicative competence reaches its limits quite quickly.

The constructive method. Educational goal: the method is based on the actual active training of students. The task of the teacher is not to teach, but to contribute to the educational process. The lesson is action-oriented. Educational content: proximity to reality of students, students are encouraged to construct their own knowledge (for example, within the framework of project activities). Language plane: as wide as possible. Exercises: language production is at the center of learning. Advantages of the method: preparing students for real life, real life situations. Disadvantages of the method: at the present stage, they have not yet appeared clearly enough.

The methodology distinguishes between traditional and alternative teaching methods. Under the concept of alternative methods, a number of different approaches, techniques, and methods of language transfer are grouped. There are alternative methods such as the total physical response method, the suggestive method, the dramatic-pedagogical method, the silent method, and the group method.

Innovative learning methods include: computer-assisted learning, the story line method, the simulation method, the carousel method, the station-based learning method, the group puzzle method, the role-playing method, and the Case study method (working on problem situations, students review the problem, analyze the situation, and present their ideas and solutions to the problem during the discussion).

Story line method. This method is based on a combination of planned educational meanings - for example, stores-goods-sales-with the interests and ideas of students. By receiving "impulses" from the teacher (so-called key questions), students contribute to the creation of the story. This method dispenses with text textbooks. We are talking about creative planning, hypothesis selection, experiences, systematization and presentation of the work. The designed story also contains elements from the drama and role-playing game. The teacher sets only the scope of the action and presents individual episodes. Students pose their own questions and find their own answers.

The use of new information technologies in teaching foreign languages undoubtedly carries a huge pedagogical potential, being one of the tools that turn learning a foreign language into a living creative process. From all the above, it should be concluded that today it is important for a teacher to constantly improve their knowledge of methods teaching foreign languages, to introduce the latest educational concepts into their teaching practice, and to keep up with the times.

REFERENCES:

1. Halskov N.D. Modern methods of teaching foreign languages. - MOSCOW: ARKTI, 2011. –P.96.
2. Polat E.S. Method of projects at foreign language lessons // Foreign. language in school. - 2000. No.2. –P.37.

UDC 81-26

HOW TO IMPROVE PRONUNCIATION OF ENGLISH LANGUAGE?

M.B.Sherjanova, teacher, secondary school number 9, Khazarasp district, Khorezm region

Аннотация. Ушбу мақоладаги маълумотлар инглиз тилида талаффузни қандай қилиб кучайтириши, эшитиши ва сўзлар билан машқ қилишни ўз ичига олади.

Kalit so'zlar: инглиз, талаффуз, яхшиламоқ, амалиёт, ўрганмоқ, сўз

Аннотация. В этой статье рассказывается, как улучшить свое английское произношение, слышать и практиковать слова.

Ключевые слова: английский, произношение, совершенствование, практика, обучение, слово

Abstract. The article provides some tips for English learning about how to improve their pronunciation, including listening and practicing with words.

Key words: English, pronunciation, improve, practice, learning, word

Learning to pronounce English words correctly can be one of the hardest parts of learning English. Even if your vocabulary and English grammar are perfect, it can still be difficult for people to understand you because of your pronunciation. The English language has some sounds that your native language might not, so you will have to learn how to make completely new sounds.

Now, I am going to give you some information how to talk like a native.

First off all you should learn to listen before, you learn have to speak, you will need how to listen. If you can hear the difference between letters and sounds, it will be easier to speak the difference. And next step to correcting your mouth shape is to notice it and pay attention. For example, you may use a mirror, it is the simplest way to tell what your mouth is doing while you talk. You can also find great videos showing how to properly from the mouth and lip shapes when you are speaking.

There is another essential thing is to improve your English pronunciation is to check what your tongue is doing. Some difficult sounds for non-native speakers to make are the letters “L” and “R” and the sound “th”.

English is a stressed language. That means some words and sounds are more important than others. Sometimes where you put the stress can change the word’s meaning. Say this word out loud. “Present”. If you said “PREsent” you are talking about a noun that means either “right this moment” or “gift”. If you said “present” you are talking about a verb that means “to give or show”. The best way to improve of English pronunciation is also listening and practicing. Remember that most native English speakers don’t know the rules either. They just say what sounds right. With the help of practicing, you can get what sounds right too.

Keep practicing by reading out loud, having conversation and listening; watching videos. Choosing your dialect of English is one of the big decisions to make on your English journey. There is a most common two types of English for ESL students are probably American English and British English.

The sounds of British English and American English differ from each other. For instance, if you want to learn American English, you wouldn’t want a British language exchange partner, would you? You are going to emulate the sounds you hear, so you want to find people and resources that will feed you the right accent.

Watching movies and TV shows are fantastic ways to learn English and pick up accents. I particularly love watching TV series, it affects your English. As you can see your choice of dialect will affect every other decision you make regarding English pronunciation. One way to tell if all your practice is working is to record yourself with a camera, use a camera and don’t just a sound recorder because it’s important to see how you speak, not only hear it. And then compare your recording to someone else saying the same words or sounds.

At the end my article, I’m going to tell you one thing, remember practice makes perfect and promise yourself that you are going to speak English fluently.

UDK 81-13

METHODS OF PROJECT WORK IN ENGLISH LESSONS

D. Tursunova, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tili darslarida loyiha metodi interfaol texnologiyalar asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: loyiha metodi, interfaol texnologiyalar, kommunikativ yondashuv, Internet.

Аннотация. В данной статье рассматривается проектный метод на уроках иностранного языка на основе интерактивных технологий.

Ключевые слова: проектный метод, интерактивные технологии, коммуникативный подход, интернет.

Abstract. *This article highlights the project method in foreign language lessons on the basis of interactive technologies.*

Keywords: *project method, interactive technologies, communicative approach, Internet.*

A foreign language, as an academic discipline, has great opportunities for creating conditions for the cultural and personal development of students. The project method is a set of techniques and actions of students in their specific sequence to achieve the goal-to solve a specific problem that is significant for students and is designed as a certain final product. The main goal of the project method is to provide students with the opportunity to independently acquire knowledge in the process of solving practical problems or problems that require the integration of knowledge from different subject areas. If we talk about the method of projects as a pedagogical technology, this technology assumes a set of research, search, problem methods, creative in nature. The teacher is assigned the role of a developer, coordinator, expert, and consultant within the project. The teacher can suggest sources of information, or can simply direct the students' thoughts in the right direction for independent search. But as a result, students must solve the problem independently and in joint efforts, applying the necessary knowledge sometimes from different areas, to get a real and tangible result.

All work on the problem thus acquires the contours of project activity. Of course, over time, the idea of the project method has undergone some evolution. Born from the idea of free education, it is now becoming an integrated component of a fully developed and structured education system. But the essence of it remains the same-to stimulate students' interest in certain problems, involving the possession of the necessary amount of knowledge and through project activities, providing for the solution of these problems, the ability to practically apply the knowledge obtained, the development of reflex and critical thinking.

The project method becomes an "integrated" component of a fully developed and structured education system. The popularity of the project method is provided by the possibility of combining theoretical knowledge and their practical application to solve specific problems. In addition, the project method supports the development of new approaches to the organization of pedagogical management, and is one of the effective means of building a person-oriented pedagogical system. We see the implementation of the project method as the most effective with the help of multimedia tools and on the basis of interactive learning aimed at activating the mental processes of students, ensuring the understanding of information, bringing the student to the position of the subject of learning, and achieving two-way communication when exchanging information between students.

An integral part of interactive technology is the use of multimedia as a source for independent search and exchange of information. At English lessons, you can use the Internet to solve a number of didactic tasks:

- to develop reading skills and abilities using the materials of the global network;
- to improve the writing skills of students;

• to replenish the vocabulary of students; to form a stable motivation to learn English. In addition, the teacher should monitor and study the possibilities of Internet technologies and use them to expand the horizons of students, establish and maintain business ties and contacts with their peers in foreign countries. Students can take part in tests, quizzes, contests, competitions held on the Internet, correspond with peers from other countries, participate in chats, video conferences, etc. Students can get information about the problem they are currently working on within the project. This can be a joint work of Russian students and their foreign peers from one or more countries.

The main goal of learning a foreign language is the formation of communicative competence, all other goals (educational, educational, developmental) are implemented in the process of implementing this main goal. The communicative approach involves learning to communicate and developing the ability to inter-cultural interaction, which is the basis for the functioning of the Internet. Outside of communication, the Internet does not make sense - it is an international multinational, cross-cultural society, whose life activity is based on the electronic communication of millions of people around the world speaking at the same time - the most gigantic in size and number of participants conversation that has ever occurred. By including it in a foreign language lesson, we create a model of real communication. Communicating in a true language environment provided by the Internet, students find themselves in real life situations. Involved in solving a wide range of significant, realistic, interesting and achievable tasks, students learn to respond

spontaneously and adequately to them, which encourages the creation of original statements, rather than the template manipulation of language formulas.

As one of the options for the project task, you can ask students to work in twos or threes, and research articles that cover all aspects of life: editorials, sports, weather, and culture. The advantage of this work is the full involvement of the entire group, combined with the differentiation of tasks: some students with a higher level of knowledge can study more difficult articles from the field of politics and Economics, while the weaker ones can be assigned a report on weather conditions or news from the field of culture and sports. The result of this work can be the creation of your own page dedicated to one specific event, where you need to try to give a neutral vision of the problem, based on the analysis of information from various news agencies. You must also specify hyperlinks to sources here. For the development of intercultural competence research articles on a specific topic, only one of the news agencies for a long period of time also has its advantages: having studied the problem, students will be able not only to determine the position of this country to the problem under study, but also to identify reasons for this view and, accordingly, can predict the development of events. After the work done, a discussion or teleconference is needed, where the work of each student or group will be a separate sector of the overall problem.

Thus, by sharing the results of their work and putting them together, students will get a multi-faceted picture of the event, which will allow them to understand the reasons for what is happening and, most likely, will focus them on finding the optimal solution. As part of the work on the "Travelling" theme, students can be invited to travel as tourists or guides. They will be able to pack their own luggage and recommend the necessary items to their customers, call the contact phone number of airlines and hotels to get information about the availability of tickets and free seats, fill out forms for obtaining a visa and a foreign passport...As a report on the work done, you can invite students to create a photo album or diary of their travels. Metro Link website <http://www.subwavnavigator.com> it allows you to travel around the world's largest cities by metro, explore their routes and find out how to get there from certain parts of the city. The necessary instructions are available in English and German.

The development of education in our days is organically connected with the increase in the level of its information potential. This characteristic feature largely determines the direction of the evolution of education itself, as well as the future of the entire society. A skillful combination of interactive and information technologies helps students master communicative and intercultural competencies and allow them to achieve the desired results in learning foreign languages.

REFERENCES:

1. Elizarova, E. A. the Use of projects in teaching a foreign language in higher education. - Orsk, 2009. – P.28.
2. Polat E.S. Method of projects in foreign language lessons// Foreign languages in school. - 2000. - No. 2.

UDC 81-13

CASE-STUDY METHOD AS A MODERN TECHNOLOGY OF PROFESSIONALLY-ORIENTED TRAINING OF STUDENTS

M. Yunusova, teacher, UzSWLU, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada case-study metodi professional yo'naltirilgan talabalarni o'qitishning zamonaviy texnologiyasi sifatida yoritilgan.

Kalit so'zlar: *innovatsiya, texnika, chet tili, zamonaviy texnologiyalar, case-study.*

Аннотация. *В статье освещаются метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения студентов.*

Ключевые слова: *инновация, методика, иностранный язык, современные технологии, case-study.*

Abstract. *The article highlights the case-study method as a modern technology of professional-oriented training of students.*

Keywords: *innovation, methodology, foreign language, modern technologies, case-study.*

One of the most effective methods of teaching English to the profession is the case study method. The essence of the case study method is the independent foreign language activity of students in an artificially created professional environment, which makes it possible to combine theoretical training and practical skills necessary for creative activity in the professional sphere. The case method allows you to take into account the professional training of students, interests,

developed style of thinking and behavior, which makes it possible to widely use it for teaching a foreign language profession. It is considered that the case method technique was developed in the early 20s of the last century at Harvard business school. However, the basics of this technique lie in ancient times. One of the first caseologist was Socrates, who many centuries ago realized that knowledge received by a person in a ready-made form is less valuable for him and therefore not as durable as the product of his own thinking. [1]. So what is the case and the case study method? The case study method is not just a methodological innovation – it is a method of active learning based on real situations. We can say that this method is aimed not so much at mastering specific knowledge or skills, but developing the general intellectual and communicative potential of students and teachers. A case is a small literary work that allows not only to get information, but also to immerse yourself in the atmosphere of what is happening. This helps students imagine themselves in a real-life situation, rather than just solving a complex problem. The problem of implementing the case method in the practice of higher professional education is currently very relevant, which is due to two trends:

- the first follows from the general direction of education development, its orientation is not so much on obtaining specific knowledge, but on the formation of professional competence, skills and mental activity, the development of personal abilities, among which special attention is paid to the ability to learn, change the paradigm of thinking, the ability to process huge amounts of information;

- the second follows from the development of requirements for the quality of a specialist, who, in addition to meeting the requirements of the first trend, must also have the ability to optimally behave in various situations, differ in system and efficiency of actions in a crisis. This method has strengths that can be attributed to:

- the ability to work in groups on a single problem field;
- the use of brief information that reduces the degree of uncertainty in the conditions of the time limit;

- using the principles of problem-based learning;

- the ability to get students not only knowledge, but also a deep understanding of theoretical concepts;

- the ability to create new models of activity;

- develop skills for the simplest generalization of information[2]. The case method requires students to be prepared and have skills for independent work. Unprepared students, lack of development of their motivation can lead to a superficial discussion of the case, so the case method in English classes is recommended for senior courses, because you need a certain amount of knowledge in the specialty and a sufficient level of English language proficiency. In addition, being a complex and effective method of teaching, the case method is not universal and is used especially successfully only in combination with other methods of teaching foreign languages, since it does not itself lay down a mandatory normative knowledge of the language. Allows you to fully solve individual and group independent work of students. By analyzing the case, students actually get their hands on a ready-made solution that can be applied in similar circumstances. The process of creating a case is a complex pedagogical system and is carried out in several stages: Formation of didactic goals. At this stage, the place of the case in the structure of the training course is determined, the identification of knowledge, skills, and the formation of social competencies of students. The methodological goal can be an illustration of the theory and a purely practical situation, or a combination of them. The goal must be significant in order to interest students. This will be facilitated by the intensity of the situation, conflict or drama, which will allow you to make a quick, timely and correct decision. The case should be written in a language that is clear to the student, without unnecessary terminology; Building a program map of the case. The map consists of certain theses that are embodied in the text. It's like a framework that grows with information and details to solve the problem[3]. The scheme of the case is drawn up:

- a) the action, actors, and their characteristics are indicated;
- b) the situation (symptoms) is described;
- c) the elements of the environment (external factors);
- d) social system for the case. Here we can include an organization or institution that is directly related to the thesis;
- e) collecting information in the selected system:

- The information is given objective, sufficient and reliable for making theses;
- Building a model of the situation. The situation reflects the activity of the system presented in the case as much as possible;
- The choice of the case genre. The teacher who composes the case chooses the type of case;
- Writing the text of the case. This is the most difficult part, because it is necessary to adequately reflect the collected and analyzed information, while keeping in mind the audience for which the case was compiled;
- Diagnostics of the correctness and effectiveness of the case. An educational and methodological experiment is conducted, built according to a certain scheme, to find out the effectiveness of the case;
- The introduction of the case into the practice of training. Thus, we come to the conclusion that the student considers the case given in the case, delves into it, can predict and demonstrate his decision, which is submitted for discussion. It is recommended to Solve cases in 5 stages:
 - the First stage-familiarity with the situation and its features;
 - the Second stage-identification of the main problem(main problems), identification of factors and personalities that can actually affect;
 - the Third stage-offering concepts or topics for "brainstorming";
 - the Fourth stage-analysis of the consequences of making a decision;
 - the Fifth stage - solving the case-offering one or more options (sequence of actions), indicating the possible occurrence of problems, mechanisms for their prevention and solution. As an interactive teaching method, it gains a positive attitude from students who see it as an opportunity to take initiative, feel independent in mastering theoretical positions and mastering practical skills. It is also important that the analysis of situations has a strong impact on the professionalization of students, contributes to their growing up, forms interest and positive motivation to study.

REFERENCES:

1. Goncharova M.V. Case-method in teaching foreign language communication to managers // Student and educational process: foreign languages in higher education. Collection of scientific articles. - Moscow: Center for the study of interaction of cultures of the Moscow state University. M. V. Lomonosova, 2004.
2. Kozina, I. Case study: some methodological problems // Rubezh. - 1997. - No. 10-11. - P.177.
3. Mikhailova E.A. Case and case method: General concepts // Marketing. 1999. No.1. –P.109.

УДК 81-13

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

А.И. Бурибаева, преподаватель, Гулистанский государственный университет, Гулистан

Аннотация. Ушбу мақола бўлажак хорижий тил мутахассисларининг бўлгуси фаолиятларида ижодий ёндашувни аниқлашга бағишланган бўлиб, унда ижодкорлик тушунчасининг назарий изоҳи келтириб ўтилган ҳамда ўқитувчи қўллаши мумкин бўлган ижодий ёндашувни таъминлайди.

Калит сўзлар: ижодкорлик, ёндашув, тилни ўқитиш, вазиятлар, ечимлар, ишонч, тақлид.

Аннотация. Данная статья посвящена определению дальнейших действий по развитию творческой активности будущих специалистов при обучении иностранным языкам. Статья дает теоретическую основу термина «творчество» и предоставляет творческие подходы, которым должен следовать преподаватель.

Ключевые слова: творчество, подход, преподавание языка, ситуации, решения, уверенность, подражание.

Abstract. The following article is dedicated to determine further actions to develop creative activity of future specialists while teaching foreign languages. The article gives a theoretical base of the term creativity and provides creative approaches into which teacher should follow.

Keywords: creativity, approach, language teaching, situations, decisions, confidence, imitation.

Творчество — это сложная область, которая изучается и обсуждается с разных точек зрения. Это одна из причин, по которой нет общепринятого определения, и мы всегда должны осознавать точку зрения, которую, мы используем при определении креативности.

Творческий подход к преподаванию языка - это подход, который представляет творчество как одно из многих наших врожденных навыков, талант, который есть у каждого человека и каждого изучающего язык. Этот подход фокусируется на идее, что мы все можем обладать потенциалом для творчества в определенных условиях; что мы все изобилуем, различными формами и уровнями творчества и что задача учителя состоит в том, чтобы стимулировать творческий потенциал учащихся.

У преподавателей языка есть три преимущества, которые могут помочь стимулировать творческий подход у студентов.

Во-первых, язык является творческим по своей природе. Мы можем выразить или передать одну идею разными способами. Кроме того, каждая высказанная или сообщенная идея может вызвать много разных реакций. Каждое отдельное предложение, фраза или слово, которое мы говорим или пишем, создается в уникальный момент общения и может быть воссоздано, переформулировано, перефразировано или изменено в соответствии с целями говорящего или автора.

Во-вторых, языковые занятия не ограничиваются каким-либо специализированным предметом или знаниями. Поэтому преподаватели языка могут строить свои уроки по темам, связанным со спортом, менеджментом, юриспруденцией или философией, и все же сосредоточиться на языке. Вот почему может быть легче создать среду практического сообщества, где студенты и преподаватели делятся своими индивидуальными знаниями.

И, в-третьих, языковые занятия могут легко вовлечь учащихся в творческие ситуации. Под творческими ситуациями мы подразумеваем ситуации, близкие к реальности, в которых учащиеся не используют хорошо известные и практические шаги, которые можно применять почти автоматически для достижения одного правильного решения проблемы. В творческих ситуациях студенты должны дать один или несколько ответов на ряд взаимосвязанных проблем. Они не знают, какие шаги могут быть использованы для решения проблемы, они могут быть не уверены, есть ли у проблемы одно решение, широкий спектр возможных решений или если оно вообще имеет какое-либо решение. Студенты просто не сталкиваются с четкими ситуациями, которые могут привести только к «удачно-неудачно» или «правильно-неправильно» решениям, скорее, они сталкиваются с неясными ситуациями с неясными и пробными решениями. Иногда даже установка ситуации или инструкций может потребовать определенного уровня интерпретации. Поскольку использование языка представляет собой форму общения, которая может использоваться практически в любой ситуации, аутентичность или ситуации, близкие к реальности, могут быть созданы легче, чем, например, на уроках химии или истории. *«Прежде всего, я предложу некоторые способы, которыми мы можем заложить основы для творческого климата. Это важно, потому что творчество в обучении не просто происходит в вакууме. Мы должны создать для него благоприятные условия».*

Создайте непринужденную, непредвзятую атмосферу, в которой студенты чувствуют себя достаточно уверенно, чтобы отпустить и не беспокоиться о том, что каждый их шаг изучается на предмет ошибок. Это означает уделять внимание тому, что они пытаются выразить, а не концентрироваться на несовершенном способе, которым они могут выразить это.

Кадрируйте действия, создавая ограничения. Как это ни парадоксально, ограничения также действуют как поддерживающие леса для студентов. Таким образом, объем контента и требуемого языка ограничены. Например, ограничивая то, что им предлагается писать, студенты освобождаются от необходимости писать обо всем.

Убедитесь, что работа учеников каким-то образом «опубликована». Это можно сделать, просто сохранив большую доску объявлений для демонстрации работы студентов. Другие способы могут включать предоставление студентам проекта для публикации работ в простом переплетном кольце или как часть классного журнала. Почти наверняка найдутся студенты, способные и желающие создать классный сайт, на котором можно публиковать работы. Влияние на уверенность учащихся в том, что они обнаружат написанное, имеет неочевидное значение.

Предложите студентам обсудить их совместную работу откровенно, но дружелюбно. Мы получаем хорошие идеи, отсеивая их от других людей [3]. Помогите им создать

атмосферу, в которой критика возможна без оскорблений. Это подразумевает создание «легендарного класса» [4] - кооперативного учебного сообщества.

Регулярно объясняйте, насколько важно точное наблюдение, и поощряйте «замечать» вещи. Поощряйте их собирать данные, которые могут быть использованы позже: картинки, игры, DVD-диски, видео, веб-сайты, книги и журналы.... Студентов также нужно поощрять проявлять любопытство и следить за «исследованиями» - искать дополнительную информацию, будь то в книгах, в Интернете или спрашивая других людей.

Не пытайтесь делать слишком много. Не принимайте это близко к сердцу. И будьте добры к себе [3]. Попробуйте внести небольшие изменения в течение определенного периода времени. И выделите время для занятий и разговоров о них. Джонсон [1] среди многих других говорит о необходимости медленного сжигания догадок и идей. Дайте понять, что они делают в классе, - это только верхушка айсберга. Чтобы получить реальную выгоду от этих занятий, им нужно много работать вне часов занятий. Большую часть того, что мы изучаем, мы не учим в классе.

Регулярно делайте упражнения, чтобы получить наилучшие результаты. Может быть, раз в неделю это разумная частота. Если вы оставляете слишком долго между сессиями, вы должны продолжать возвращаться на круги своя. Это пустая трата времени и энергии.

Быть образцом для подражания. Это означает работать со студентами, а не просто говорить им, что-то делать. Это особенно верно для чтения и письма. Если они увидят, что вы читаете или пишете, они с большей вероятностью сами будут участвовать в этих мероприятиях. Никогда не стоит недооценивать своих учеников. Их способность к творчеству поразит вас, если вы сможете помочь им открыть его.

Убедитесь, что вы предлагаете разнообразную диету - входов, процессов и продуктов [2]. Это разнообразие помогает создать атмосферу «ожидания» (интересно, что будет сегодня?), А не ощущение «ожидания».

В качестве учителя примените четыре золотых принципа: признание, слушание, вызов, поддержка. Признайте индивидуальность учащихся, составляющих группу, показав, что вы цените то, что они приносят в группу. Научитесь слушать внимательно и без предварительных суждений о том, что они говорят или пытаются сказать. Убедитесь, что вы предоставляете правильный уровень вызова в том, что вы просите их сделать. И предложите им поддержку, пока они пытаются справиться с этой задачей.

Подводя итог, можно сказать, что креативный подход к преподаванию языка, основанный на идее, что любой учащийся может быть креативным, когда он занят в творческих ситуациях, показывает студентам сложность языка, подвергая их воздействию ситуаций, близких к реальной жизни. В безопасной, гибкой и динамичной среде с помощью класса учащихся, образованного как сообщество практиков.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Johnson, S. (2010) *Where Good Ideas Come From*. London: Allen Lane/Penguin.
2. Carter, Ronald. (2004) *Language and creativity: the art of common talk*. London: Routledge.
3. Csikszentmihalyi. M. (1997) *Creativity: Flow and the psychology of discovery and invention*. New York: Harper Perennial.
4. Cook, Guy (2000) *Language Play: Language Learning*. Oxford: Oxford University Press.
5. Craik, F.I.M and R.S Lockhart (1972) 'Levels of processing: a framework for memory research' *Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour*. 11. 671-685.
6. Crystal, David (1998) *Language Play*. London: Penguin.
7. Dornyei, Zoltan (2001) *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Guilford, J.P. (1950) *Creativity*, *American Psychologist*, Volume 5, Issue 9, 444-454.

ЎУК 1751

ХАТТОТ-ШОИР АБДУРРАҲИМ ХОРАЗМИЙНИНГ ҲАЁТИ ВА ИЖОДИ

Р.М. Джабборов, мустақил тадқиқотчи, Самарқанд давлат университети, Самарқанд

Аннотация. Ушбу мақолада аслида Хоразмдан бўлган ва Табризда яшаган шоир ва хаттот Абдуллаҳим Хоразмий ҳаёти ва ижоди ҳақида сўз боради. 1471 йилда Алишер Навоийнинг илк девонларидан бири туркий тилнинг ўзгача лаҳжасида (Оққўюнли давлати тилида) кўчирилган. Ушбу девон Оққўюнлилар давлати шаҳзодаси Султон Халил буйруғига кўра, хаттот Абдуллаҳим Хоразмий (Анисий) томонидан кўчирилган. Мақолада шунингдек,

Оққўюнлилар давридаги (1453-1501) ижодий муҳит ва Алишер Навоийнинг бу муҳитга таъсири ҳақида ҳам ҳикоя қилинади.

Калим сўзлар: *Хоразмий, Анисий, “Оққўюнли мухлислар девони”, Шероз, Табриз, Оққўюнлилар, Султон Халил, котиб, адабий муҳит, темурийлар.*

Аннотация. *Эта статья посвящена жизни и творчеству Абдуррахима Хорезми, поэта и каллиграфа, который был родом из Хорезма и жил в Тебризе. В 1471 году один из первых девонов Алишера Навои был скопирован на огузском диалекте тюркского языка (на языке государства Ак-Коюнлу). Этот девон был скопирован каллиграфом Абдуррахимом Хорезми (Анисии) по заказу султана Халила, принца государства Ак-Коюнлу. В статье также рассказывается о творческой среде периода Аккоюнли (1453-1501) и влиянии Алишера Навои на эту среду.*

Ключевые слова: *Хорезмий, Анисии, «Девон сторонников Ак-Коюнли», Шероз, Тебриз, Ак-Коюнли, Султан Халил, секретарь, литературная среда, темуриды.*

Abstract. *In this article, the author writes about Abdurrahim Anisi, who, originally from Khorezm, lived and worked in Tabriz as a calligrapher and poet. In 1471, in Shiraz, one of Alisher Navoi's early divans was rewritten in the Oguz dialect of the Türkic language (in the language of the state Ak-Koyunlu). This divan was rewritten according order of the Prince of the dynasty Ak-Koyunlu Sultan Khalil, by calligrapher Abdurrahim Anisi. The article provides an opportunity to study the creative sphere of the state Ak-Koyunlu (1453-1501) and the influence of Alisher Navoi's works on this field, about the life and work of one of the Persian poets of this era.*

Keywords: *Khorezmian, Anisi, "Devon of the Horned Fans", Sheroz, Tabriz, Horses, Sultan Khalil, Secretary, Literary Environment, Temurids.*

Алишер Навоий ижодини ўрганиш, унинг ҳаёти ва ижоди билан боғлиқ янги-янги маълумотларни излаш ҳар доим адабиётшунослар учун долзарб аҳамият касб этиб келган. Бу мақолада фаолияти бевосита Алишер Навоийга бориб тақаладиган яна бир ватандошимиз, асли Хоразм фарзанди бўлган котиб ва шоир Абдуррахим Хоразмий – Анисий ҳақида сўз юритилади. Мақоладаги маълумотлар Хоразмдан етишиб чиқан, жаҳон илм-фани, маданияти, адабиётига ҳисса қўшган хоразмлик аждодларимиз ҳаётини тадқиқ этиш нуқтаи назаридан алоҳида аҳамиятга эга.

Маълумки, Алишер Навоий ҳаётлик чоғидаёқ мусулмон шарқида катта довруғ таратган, унинг шеърлари ўзининг таъбири билан айтганда Хитойдан Хуросонгача, Шерозу Табризгача етиб борганди [1].

Навоий “Фарход ва Ширин” достонида Шероз ва Табриз шаҳарларини бежиз алоҳида таъкидлаб кўрсатмаган кўринади. Чунки, Эроннинг бу икки қадимий шаҳрида азалдан туркийзабон адабиёт тараққий этган, жумладан, Оққўюнлилар ҳукмронлиги даврида (1378–1508) Навоийнинг асарлари бу шаҳарларда қайта кўчирилган. Бунда албатта котиблар, хаттотларнинг хизмати катта бўлган.

Буюк шоир асарларини маҳорат билан кўчириб, ўша даврдаги ўқувчиларга ва асрлар оша бугунги кунимизга етиб келишига катта ҳисса қўшган хаттотлардан бири, асли Хоразмдан бўлган машҳур хаттот ва шоир Абдурахим Хоразмий – Анисийдир.

Анисий ҳақида бизгача жуда кам маълумотлар етиб келган. Туркия Диёнат вақфи томонидан чоп этилган “Ислом энциклопедияси”да ёзилишича, Анисий Шерозда, хоразмлик хаттот Абдуррахмон Хоразмий оиласида туғилган, даставвал Шерозда, Оққўюнли ҳукмдори Узун Ҳасаннинг ўғли, Султон Халил саройида, кейинчалик Табризда, ҳукмдор Султон Яъқуб саройида яшаб ижод қилган. Абдурахим Хоразмийнинг туғилган ва вафот этган йиллари маълум эмас. Яъқубий, Султоний, Анисий, Рустамий сингари тахаллуслардан фойдаланган. Ўз шеърлари жамланган девонни ўз кўли билан 899/1494 йилда кўчириб, Оққўюнли сулоласи вакиллари билан бўлган Амир Муҳаммадга туҳфа қилган. Анисий томонидан кўчирилган бир қатор кўлёмалар – “Мунтахаботи ғазалиёт” (Аё София, Сулаймония кутубхонаси, №3946), “Мунтахаботи ашъори форсий” (Истанбул университети кутубхонаси), Низомийнинг “Ҳамса”си (Тўпқопи саройи кутубхонаси №762) бизгача етиб келган. Шунингдек, мазкур энциклопедияда Анисийнинг Эрон, Миср ва Венада ҳам қатор кўлёмалари сақланаётгани ҳақида маълумот берилган [2].

Ушбу сулоланинг энг катта вакили – Абдуррахмон Хоразмий томонидан кўчирилган кўлёмалар 1436–1462 йиллар оралиғига тўғри келиши ҳақида маълумотлар мавжуд [3].

Чамаси Абдурахмон Хоразмий XV асрнинг бошида Хоразмда туғилган, ёшлик йилларида Шерозга кўчиб келган ва шу ерда яшаб қолган. Унинг икки ўғли Абдулкарим ва Абдурахим ҳам ота касбини давом эттириб, котиблик билан шуғулланишган, настаълик хатида маҳорат билан ёзишда довуғ қозонишган. Абдулкарим ҳам акаси ва отаси сингари котиблик қилиш билан бирга “Подшоҳ” тахаллуси билан шеърлар битгани маълум [4].

2012 йилда филология фанлари доктори Афтондил Эркинов томонидан топилиб, “Оққўюнли мухлислар девони” номли шартли ном билан фанга олиб кирилган ноёб қўлёзма ҳам бевосита Анисий томонидан кўчирилган бўлиб, унда Алишер Навоийнинг илк ғазаллари ва бош шеърлари девон кўринишига келтирилган.

Настаълик хатида битилган ушбу қўлёзма 67 варақдан иборат. Ушбу қўлёзма ҳақида илк маълумотлар 1935 йилда нашр этилган Қоҳира кутубхонасидаги расмли қўлёзмалар каталогига (Lit. Turc. 69) учрайди [3.бс.]. Қўлёзманинг қандай Мисрга бориб қолгани ҳақида аниқ маълумотлар йўқ. Девон хотимасидаги маълумотларга эътибор қаратсак, у 876 йили ражаб ойининг 12-куни, (1471 йили 24 декабрда) кўчирилган. Бу пайтда Навоий ҳали 30 ёшли йигит эди [5].

Сафавийлар сулоласининг вакили Сом Мирзо (1517–1576) ўзининг «Тухфаи Сомий» тазкирасида мазкур қўлёзма котиби Абдурахим Хоразмийни Мавлоно Анисий номли шоир сифатида таништириб, унинг 30 йилдан кўпроқ Оққўюнлилар саройида хизмат қилганини қайд этган. Навоий девонидан ташқари Абдурахим Хоразмий – Анисий Абдурахмон Жомий шеърларини ҳам кўчиргани тахмин қилинади [6].

Девоннинг ўзига хос хусусияти унинг тили билан боғлиқ. Қўлёзмада Навоий шеърлари имкон қадар Оққўюнлилар давлати адабий тили – ўғуз туркчасига мослаштирилган. Масалан:

Ҳаво хуш эдию алимда бир қадаҳ майи ноб.

Удар эдим вале гамдин қадаҳ-қадаҳ хуноб [7].

Хўш, Навоий билан бир пайтда яшаган хаттот Анисий улуғ шоирнинг ўзи билан учрашган бўлиши мумкинми? Юқоридаги манбаларни ўрганиб тахмин қиладиган бўлсак, Анисий Навоий билан кўришмаган. Чунки, Навоий ўзи ўқиган, эшитган, билган, таниган шоирлар, муаллифлар, котиблар ҳақида, хатто уларнинг шахсияти ва ижоди у қадар мақтовга арзимаса-да, имкон қадар маълумот бериб ўтишга ҳаракат қилган. Навоий “Мажолисун-нафоис” тазкирасининг иккинчи мажлисида Мавлоно Анисий номли шоир ҳақида тўхталиб ўтади:

“Мавлоно Анисий — кам бизоат шоир эрди ва муттаҳам анга эрдиким, элнинг шеърини ўзига боғлар. Бу матлаъни дер эрдиким, мен айтибмен:

Гарчи межўяд дилам доим висоли ёрро,

Ёр межўяд ба рағми ман дили ағёрро.

(маъноси: Гарчи менинг дилим ҳар доим ёр висолини изласа-да, ёр менга қаршилиқ қилиб, ағёр дилини кидиради).

Бу матлаъ ҳар кишининг бўлса, маҳалли музояка эмас. Қабри Ҳирийдадур[8]”.

Навоийнинг фикрича, бу ўринда тилга олинган Анисий фақирроқ киши бўлган, уни бошқаларнинг шеърини ўзлаштиришда айблашган. Юқорида Анисий ўзиники деб даъво қилан байтни Навоий унчалик ачинишга арзигулик байт эмас деб ҳисоблайди.

Мавлоно Анисий ҳақидаги маълумотлар Абдурахим Хоразмийнинг таржимаи ҳолига мос келмайди. Биринчидан, Алишер Навоий Мавлоно Анисийни марҳум шоирлар қаторида тилга олади. Аммо, юқоридаги манбалардан биламизки, Абдурахим Хоразмий 1494 йилгача Оққўюнлилар саройида хизмат қилган. “Мажолисун-нафоис” эса, 1491 йилда ёзилган эди. Қолаверса, Навоий Мавлоно Анисийнинг қабрини Ҳиротда деб билади. Бирок, Абдурахим Хоразмий умрининг охирида Ҳиротда яшагани ҳақида маълумотларга дуч келмадик.

Фикримизча, Навоий бу ўринда айнан Абдурахим Хоразмий ҳақида эслатган бўлур эди.

“Мажолисун-нафоис”нинг Ҳакимшоҳ Муҳаммад Қазвиний (1559 йилда вафот этган) томонидан 1522 йилда форсчага қилинган эркин таржимасида, Навоийга кўшимча равишда Оққўюнлилар саройида фаолият кўрсатган бир қатор шоирлар ва котиб ҳақида маълумот бераркан, 349-ўринда Мавлоно Анисий – Абдурахим Хоразмий ҳақида ҳам маълумот бериб ўтади:

“Мавлоно Анисий дар хатти насх таълик ба тарзи худ устои оламиён аст. Ва касе мисли ӯ нанавишта, магар бародараш. Мавлоно бисёр жомеи фазойилу камолоти инсония буд, ва касе назари ӯ набуд, Ва ин матлаъ аз ӯст:

Дил бақуйи ту, жавон омаду, акнун пир аст,

Ваҳки хоқи сари куйи ту чи домангир аст.

Ва лаху айзан:

Сари зулфи мохрӯён чи хуш аст боз кардан?

Гилагои рузи ҳижрон ба шаб дароз кардан [9].

(Таржимаси: Мавлоно Анисий настиглиқ хатида ӯз услуби бӯйича олам аҳлининг устодидир. Укасида бошқа ҳеч ким унингдек ёза олмаган. Мавлоно инсоний камолот ва фазилатларни ӯзида мужассам этган эди. Беназир инсон эди. Мана бу матлаъ уникидир:

Дил сенинг кӯйинга ёш келган эрди, кексайди.

Бас, кӯчанг тупроғи ундан яна не истайди?

Яна бир байт уники:

Юзи ой каби гӯзаллар сочин очса не гӯзалдир,

Кечалар томон фироқ кундузи бӯйлаган маҳалдир)

Яна бир эътиборли томони, Қазвиний ӯз таржимасида, 44-45 саҳифаларда аслиятдаги Мавлоно Анисий ҳақидаги маълумотларнинг таржимасини айнан келтириб ўтади. Шу мисолнинг ӯзи гап Мавлоно Анисий номи билан танилган икки мустақил шахс ҳақида кетаётганини кўрсатади.

Хуллас, ӯзи яшаган замон ва маконда, шоир ҳамда котиб сифатида доврӯғ таратган ҳамюртимиз Абдурраҳмон Хоразмий буюк шоир Мир Алишер Навоий ижодидан яхши хабардор бўлган, унинг шеърларини ўғуз лаҳжасида кўчирган бўлса-да, фикримизча у шахсан Алишер Навоий билан юзма-юз келмаган. Аммо, Анисий шахси ўзбек халқининг ва адабиётининг бир вакили, Навоий билан бир пайтда яшаган ватандошимиз сифатида эъзоз ва эҳтиромга лойиқ. Унинг ҳаёти ва ижодини тадқиқ этиш бугунги кун ворислари, адабиётшунослари олдидаги муҳим вазифалардан саналади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. http://navoi.natlib.uz:8101/uzb/xamsa_farhod_va_shirin_sakkizinchi_tom/41_54/
2. İslam ansiklopedisi. TDV. Ankara, 1988. 1 cild, 290-291 s.
3. Bayānī, Ahwāl va āthār-e khūshnavīsān. Jeld-e 1-2. Tehrān: Elmi. 1363 [1985] p. 378-380;
4. Mustaqīm-zāde, Silsilat al-khattatāin. Manuscript. BnF. Supplement turc. f. 19b.
5. Алишер Навоий. Оққуюнли мухлислар девони (1471 йил). Нашрга тайёловчи А.Эркинов. Tokyo: Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa, 2015. 8 б.
6. Ҷша манба, 9 б.
7. Алишер Навоий. Оққуюнли мухлислар девони. (1471). Қўлёзма. Миср миллий кутубхонаси. Turc Lib 68. 11b.
8. http://navoi.natlib.uz:8101/uzb/majolis_un_nafais_un_uchinchi_tom/ikkinchi_majlis/
9. Mīr Nizām al-Dīn ‘Alī Shīr Navā’ī, Majalis an-Nafais. Tehran. 1363 [1984], 301 б.

ЎУК: 801.6

ҲОЖИ МУҲАММАД ШАҲДИЙНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИДА ЁЗИЛГАН ҒАЗАЛЛАРИ ВА УНИНГ МОҲИЯТИ

К. Жамаҳматов, ўқитувчи, ТерДУ, Термиз

С. Бобоҳужаев, ўқитувчи, ТерДУ, Термиз

Аннотация. Ушбу мақолада Ҳожи Муҳаммад Шаҳдий девон қўлёзма нусхаларида жой олган ўзбекча ғазаллари мавзу мундарижаси, ботиний ва зоҳирий маънолари, бадий санъатлар мавқеи, адабий маҳорати, лисоний жиҳати, услубий баёни ва уларнинг адади ҳақида мухтасар баҳс юритилади. Шоир ижодидаги ғазаллар мавқеида унинг ирфоний-ахлоқий хусусиятлари эътиборга молик. Ўзбек тилидаги ғазаллар мавзу мундарижаси ҳам мумтоз шарқ шеърятини анъаналарига мувофиқлиги ва ҳамоҳанглиги билан ажралиб туради. Мазкур мақолада Шаҳдий ижоди маҳсули бўлган-қўлёзма нусхаларда жой олган, ҳанузгача таъдил ва тадқиқ қилинмаган ишлардан намуна келтирилди.

Калит сўзлар: ўзбекча ғазаллар, илоҳий ишқ, ирфон, мутасаввиф шоирлар, Ҳофиз Шерозий, маънавий устоз, бадий санъатлар, вирд, ҳиссий таъсир, маънавий жасорат, девон нусхалари

Аннотация. В статье рассматривается содержание узбекских газельных тем в диванских рукописях хаджи Мухаммеда Шахди, их материальные и духовные значения,

состояние буквальных значений, филологическая сторона, методологическое выражение и их числа. Газели на узбекском языке более соответствуют их классическим восточным традициям. В статье также рассматриваются образцы газелей Шахди из неизученных рукописей.

Ключевые слова: газели (стихи) на узбекском языке, божественная любовь, знания, суфийские поэты, Хафез Ширази, духовный учитель, буквальные значения, ежедневные воспоминания, чувственное влияние, духовное мужество, копии Дивана

Abstract. The article deals with the content of Uzbek ghazal topics in the Diwan manuscripts of Haji Muhammad Shahdi, their material and spiritual meanings, the state of literal meanings, philological side, methodological expression and their numbers. Ghazals in Uzbek language are bolded with their concordance to the classical eastern traditions. The article also deals with the patterns of Shahdi's ghazals from the manuscripts that are not converted to the current writing and researched by anyone.

Key words: ghazals (poems) in Uzbek language, divine love, gnosis, Sufi poets, Hafez Shirazi, spiritual master, literal meanings, daily remembrances, sensual influence, spiritual courage, copies of Diwan

Ҳожи Муҳаммад Шахдий (1762-1839) форс тожик зуллисонайн шоири. Ҳожи Муҳаммад Шахдий 1762 йил Тожикистон Республикасининг Истаравшан Ўр-теппа Суғд вилоятида Сўфий Кўчак ҳалвогар (ширинлик пиширадиган) оиласида дунёга келган. У бошланғич таълимни маҳалласидаги мактабда олган бўлиб, кейинчалик иккинчи босқич таълимни Истаравшаннинг Кўкгунбаз мадрасасида давом этирди. Ёшлик чоғиданоқ билимга чанқоклиги ва илмга бўлган муҳаббати у кишини мумтоз шоирларнинг ижодини ўрганишга ундади.

Шахдийнинг ўзбек тилида ёзилган ғазаллари бевосита ўзбек мумтоз ва мутасаввиф шоирлари ижоди билан ҳамоҳангдир. Илоҳий ишқ, ирфон, ахлоқ, комил инсон қарашлари, зикр ва тазарруъ унинг шеърларида асосий ўринни эгаллайди. Шахдийнинг ижоди Шайх Аттор, Ҳаким Санойи, Жалолиддин Румий, Саъдий Шерозий, Камол Хужандий, Ҳофиз Шерозий, Абдурахмон Жомий, Мавлоно Лутфий, Алишер Навоий, Бобораҳим Машраб, Суфи Аллоҳёр ва бошқа форсийзабон ва туркийзабон шоирлардан илҳом олганлиги навбатдаги ғазалларида маълум. Жуда кўп ўринларда Шахдий ғазалларида Ҳофиз Шерозий исмини зикр қилгани бундан далолат берадики, Шахдий Ҳофиз издоши ва маънавий шогирди ҳисобланган. Ушбу фикримизнинг қўйидаги ғазал парчалари ифодалайди.

Хуми ваҳдат ба чўш омад зи ҳар майхонаи дилҳо,

“Ало ё айюҳассоқӣ, адир қаъсан ва новилҳо”.

Зи май осон нашуд қорам, ки ҳам накшуд аз ў мушкил,

Вале аз ишқи ҳайратзо дигар афтод мушкилҳо...

Ту чашми жону дил бикшо, аз ин хоби гарон барҳез,

Ҳама рафтанд манзилҳою барбастанд маҳмилҳо.

Баҳори ишқ бигзашту накардӣ қор, эй Шахдӣ,

Ба чуз рӯи сияҳ бар каф надорӣ ҳеч ҳосилҳо[1,49].

Ҳофиз вафотидан кейин келган барча машҳур форсийзабон ва туркийзабон шоирлар Ҳофиз ғазалларига маъно ва мазмун жиҳатидан татаббуъ қилганлар. Мисол учун Шахдий қўлёзма девонининг биринчи варақида Ҳофизнинг ушбу машҳур ғазали ёзилгани фикримизнинг ёрқин исботидир.

“Ало ё айюҳассоқӣ, адир қаъсан ва новилҳо”,

Ки ишқ осон намуд аввал вале афтод мушкилҳо...

...Ҳузуре гар ҳаме хоҳӣ аз ў ғоиб машав Ҳофиз,

Мато мо талқа ман таҳвий даиддунё ва аҳмилҳо[2,1].

Мавзудан узоқлашмаган ҳолда таъкидлаш лозимки, Шахдий икки тилда (тожик ва ўзбек) чиройли, жозибадор, халқона, орифона ва қалбга сурур бағишлайдиган шеърлар ёзган. Унинг шеърларини Хўжанд, Ўротеппа, Самарқанд, Бухоро ва Ҳисори Шодмонда замзама (халқ ўртасида кўшиқ шаклида кўйлаш, шеърларини ўқиш) қилиши тарихда маълумдир. Чунки, “Шахдийхонлик” маҳфили (бадий кеча) Ўротеппа халқи ўртасида XIX асрда анъанага айланган. Адабиётшунос олим Султон Сайидумар Кавкабий Эшон Шахдий ҳақида қўйидагиларни баён қилади. “Ашъори Шахдиरो дар Самарқанду Бухоро, Хужанду Хўканд

хулоса дар ҳама жо меҳондаанд. Як нусхаи дастнависи девони ўро мо дар китобхонаи хусусии марди ховалингие дидем. Китобро чунон даст ба даст бурда мутолиа, кардаанд, ки он фарсуда шудааст” (*Шаҳдӣ ашъорини Самарқанд, Бухоро, Уротеппа, Хужанд, Қўқанд, Ҳисори Шодмон ва ҳамма жойларда ўқир эдилар. Қўлзма девонини биз ховалинглик кишининг шахсий кутубхонасида кўрдик. Китоб шунча мутолаа қилганки, унинг муқоваси эскирган*) [1,49]. Ўзбекча ёзилган ғазаллари бизнинг қўлимиздаги девон шахсий қўлзма нусхасида адади 13-та бўлиб, улар асосан ахлоқий, ирфоний, фалсафий ва бадиий тасвирларга бой. Лекин биз тадқиқот жараёнида Ўзбекистон Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги шарқшунослик институти қўлзмалар фондида яна қўйидаги рақамларда сақланадиган №6333, №10483, №381, №3651, №4702, №4842, №143, №144, №9124, №990, №1039, №3555, №9229 каталогда бошқа ўзбек тилида ёзилган ғазалларини гувоҳи бўлдик. Чунки ушбу қўлзма нусхаларда мавжуд ғазаллар ҳам қўйида келтирилган ғазаллар мавзуси билан чамбарчас боғлиқ. Эътиборли жиҳати шундаки, маърифат, ҳақиқат ва садоқат мавзулари алоҳида ўрин эгаллайди:

**Ёшим тўкиб сани ишқингда, ман фиғон қилсам,
Хар эртаю кеч юрагимни қон қилсам[2,136в].**

Қўлимиздаги қўлзма нусхасининг котиби икки котиб томонидан кўчирилган бўлиб, уларнинг исми Абдуллоҳхон ва Ақобирхожа ибни Мирхожадир. Қўлзма охирида шундай сатрлар мавжуд. “Ин китоб дар миёни тоқайни Абдуллоҳхон ба дасти Ақобирхожа ибни Мирхожа ба тамом ёфт” [3,305] (Шахсий қўлзма). (*Бу китоб Абдуллоҳхон тоқайни ўртасида Ақобирхожа ибни Мирхожа қўли билан ниҳоясига етди*). Биз навбатдаги ўзбекча ғазалларини шoirнинг шахсий қўлзма нусхасидан намуна келтирамыз:

**Нола қилур ох ўриб шому сахар дойимо,
Кўз ёшидин қон тўкиб шому сахар дойимо.
Кимки, бу жондин кечар ўзига ўзи урар,
Ишқ йўлида ҳам куяр, шому сахар дойимо.
Ошиқ иши йиғлашур тавбаларга бўлур шўр,
Ҳақга мудом йиғлашур, шому сахар дойимо.
Йиғлашур икки кўзим бўлди саринг гулюзим,
Эй ки ғариб бир ўзим шому сахар дойимо.
Нола қилур хар қаён наъра қилур хар замон,
Чарх уриб сўфиён, шому сахар дойимо.
Кунда юриб дарбадар ишқингда эй дўстлар,
Маст бўлиб беҳабар шому сахар дойимо.
Олгил қўлим ё Расул, қилма кўнглимни малул,
Айла дуойим қабул, шому сахар дойимо.
Раҳматидин, эй ҳабиб қўйма мени бенасиб,
Остонингга мен ғариб, шому сахар дойимо.
Жумъа кунни суҳбати зикри Худо роҳати,
Ёғди анинг раҳмати, шому сахар дойимо.
Бахтим қаро билмадим, пир этаги тутмадим,
Пирим ҳалол юрмадим шому сахар дойимо.
Раҳматига олгайму, Роббим қулим дегайму,
Раҳми келиб сўргайму, шому сахар дойимо.
Суҳбатига борайин хизматига бўлайин,
Жоним фидо қилайин, шому сахар дойимо.
Ох, ки бўлдим хароб, бўлди бу жоним кабоб,
Айлади кўзим пуроб, шому сахар дойимо.
Шаҳдӣ қулинг беқарор хаставу ҳам дилфиғор,
Нола қилур зор-зор шому сахар дойимо[3,20-21].**

Юқоридаги ғазал 13 байтдан иборат бўлиб, шоир “шому сахар дойимо” радифи билан ғазални ҳиссий жозибадорлик ва зоҳирий оҳангдорлик билан куйлаган. Ғазал услубий жиҳатдан содда, халқчил, сўзлари халқ шеваидан олинган бўлиб, ўқувчига маънавий томонидан ахлоқий озуқа бериб, ботиний оламга ҳиссий таъсир ўтказди. “Шому сахар дойимо” иборасида содиқлик, самимийлик, қатъият, ваъдага вафо, муҳаббат, илоҳий илҳом, вурд, хавф ражо, тавба тазарруъ, иштиёқу истиғроқ ва жазаба иффор таратган. Бу ғазал

шоир девонида бошланғич варақида келиб “Аллоҳнинг маърифати”, ва “Аллоҳнинг муҳаббати”га ишора қилинган. Бу ерда пир этагини маҳкам ушлаш, унга байъат қилиш, қўл бериш, ал-Мисокда берган ваъдага вафо қилиш, нафсни поклаш, ибодат ва итоатда собитқадам бўлишлик ҳолатлари кузатилади.

**Дойимо ишқинг мени ҳайрон қилиб,
Бехабар Мажнуни саргардон қилиб.
Оҳ уриб чиқсам ман ул тоғлар аро.
Ҳар замон ул кўзларим гирён қилиб,
Телбаю девона бўлмай найлайн.
Ошиқингни бесару сомон қилиб,
Кўзларинг пайкон эрур ул ўқлари,
Еткурур бағрим юраглар қон қилиб.
Дойимо ул Шаҳдидилхастани,
Ишқ ўтига куйдуриб бирён қилиб**[3,35].

Бу ғазал 5 байтдан иборат бўлиб, шоир қисқа сатрлари билан илоҳий ишқни тараннум этган. “Дойимо ишқинг мени ҳайрон қилиб” мисраси билан бошланган ушбу ғазал, шоирнинг нидоси, ички интуицияси ва қалб сирларини ошкор қилган. Шоир ўзини “Мажнуни саргардон”, “кўзлари гирён”, “телбаю девона”, “бесару сомон”, “юраглари қон”, “дилхаставу бирён” деган форсча иборалар билан безагани ғазалнинг ҳуснига ҳусн бахш этган. Чунки бу ерда ошиқнинг изтироблари, қалбидаги муҳаббат олови, йўлидаги машаққат водийси ва асосийси шоирнинг безавол ишқи намоён бўлган. Кейинги ғазал шоир ҳаётидаги жабҳалари, умри давомида бошидан ўтказган изтиробли дамлар ҳамда танқидий назари яққол намоён бўлган.

**Ишларим бари исён зарра манга тоат йўқ,
На намозу на руза, хайр йўқ саховат йўқ.
Қилмадим Худойимга бандалиғ, аё дўстлар,
Кечалар ётиб ҳар он кундузи тиловат йўқ.
Туғно ул қиёматга қози ул бўлиб сурса,
Найлайн мани осий манга ҳеч ибодат йўқ.
Ҳақга қилмадим хизмат ишларим бача меҳнат,
Онки, тортмадим меҳнат дойимо риёзат йўқ.
Зарра меҳр йўқ манга, баҳра топмадим анда,
Жаҳд қилмадим ҳаргиз олдинга давомат йўқ.
Қарилик босиб келди ёқамни ажал тутди,
Санга ҳеч эй гофил оҳ йўқ надомат йўқ.
Кийганинг ҳама мурдор, еганинг ҳама макрўҳ,
Зарра санга ҳаргиз тарси ул қиёмат йўқ.
Кўнглимиз ҳама вайрон, луқмамиз пароканда,
Бўлмади дуоларга ҳаргизам ижобат йўқ.
Нафс учун юриб сарсон, умринг ўтди Шаҳдиде,
Дойимо эшикларга юрдингу, қаноат йўқ** [3,35].

“Ишларим бари исён газали” 9 байтдан иборат бўлиб, шоир ҳар бир мисрасида илоҳий ишққа муносабатини изҳор этиб, шариат низомлари остида танқидий қарашлар билан қўйидаги иборалар “кечалар ётиб ҳайвон”, “мани осий”, “зарра меҳр йўқ манга”, “эй гофил”, “мурдор”, “макрўҳ”, “эшикларга юрдинг”, “намозу рўза” “қиёмат” “вайрон”, “пароканда”, “сарсон” “қаноат” “ижобат” “давомат”, “меҳнат” ва бошқа сўзларни маҳорат ва зукколик билан ишлатиб, асл иддаосини баён қилиб шариат қонунларига кўпроқ урғу берган. Шаҳдий тожикча ва ўзбекча ғазалларида “Эй”, “Ё”, “Ай”, “Оҳ” ундалмалардан ишлатиб, замондошлари ва ворисларига мурожаат қилиб, уларни ҳақиқат йўлига ва маърифат бўстонида чорлаган. Ушбу ғазалдаги “эй гофил” иборасини шоир ўзига нисбатан хоксорлик учун ишлатган. Шаҳдийнинг ўзбекчада ёзилган ғазаллари форсий иборалар билан тўла. Масалан: “ҳаргиз” ҳеч “он ки” “меҳр”, “оҳ”, “мурдор”, “вайрон”, “тарс”, “пароканда”, “сарсон”, “на”, “баҳра” “ҳама” ва бошқаларни айтиш мумкин. Шоирнинг бошқа ўзбекча ғазалларида ҳам табиий равишда форсча-арабча сўзлар учраб туради. Бундан ташқари арабча сўзлар икки тилда ёзилган ғазалларида ҳам учрайди. Арабча ишлатилган сўзлари кўпроқ орифона моҳиятга эга. Лекин, таъкидлаш керакки, Шаҳдийнинг ишлатган

арабча-форсча ёки туркча сўзлари содда ва халқонадир. Зеро унинг шеърятдаги услуби жуда содда, равон, оҳанги ёқимли, мисралари қисқа ва ўқувчи тезда маъносини илғаб оладиган тилда ёзгани шоирнинг муваффақиятидан дарак беради. Орифона ва ошиқона ғазаллари мавзу жиҳатидан муножот ва наътларга бойдир. Навбатдаги ғазал шоирнинг Тангри таолога қилган муножоти ва сифати Зоти ҳақида баён этилган:

**Ё Илоҳи Сен қулингман, ё Жалил,
Ё Афуву, ё Шакуру, ё Вакил.
Сен учун девона бўлмай найлайин,
Бирлиги курубон бўлдим васил.
Кундасен бир йўл мани ҳам ўлдируб,
Эртароқ жонимни олғил қўймағил.
Йўл аро учраб гар сўрсанг мани,
Жон недур берсам мани, қоним сабил.
Келтуруб сол бошима кўп зарбалар,
Шум бошим олғил сан дуру асил.
Ул ибодуллоҳ хожани отлари,
Бош қўйиб эшикларга эмди раҳил.
Остониға юзимни суртаман,
Юрдим хизматларига неча йил.
Етиб борсам улар авродиға.
Бир назар топсанг сахарлар анда кел,
Қуб сахарлар ёронма йўл боролайин,
Йиғлабон олғил яқонғни, тавба қил.
Юрма Шаҳдий кел пиринг этаги тўт,
Қўл бериб пирни аёғига йиқил. [1, 184].**

Баъзида Шаҳдий ғазаллари турли хил ғояларни ифодалаб, мажозни ҳақиқатга, ҳақиқатни илоҳий ишқга боғлаб туради. Юқорида келган биринчи ва иккинчи сатрларда ё Илоҳий, Жалий, Вакил, Афув, Шакур исмлари муборак “Асма ул-ҳусна” дир. Ва бу ғазалдаги иборалар дуо ва талаб қилишдир. Шаҳдий ғазалларида “*хавф -ражо*” мавзулар кўпроқ жой олган. Унинг ғазаллари ҳаётини қарашлар амалдаги инсон бажарадиган амаллар ва ҳаётини тажрибалар акс этган. Бу ғазал матлаби муножот шаклида келиб “*Ё Илоҳий Сен қулингман, ё Жалил*”, билан бошлангани бу Аллоҳ кудрати, ваҳдати, муҳаббати, ҳикмати ва сифати олдида таслим бўлганини намоён қилади. Яна бир нарсанга алоҳида урғу бериш керакки “*пир*” “*ё пир*” “*саги пир*”, “*пирим*” “*пир этаги*”, “*пир авродиға*” “*пир хизмати*”, “*пир остонаси*” иборалари ўз пири вафодори “*Хожа Убайдуллоҳи Солик*” ни зикр қилган. Ўзбек тилида битилган ғазаллари ҳам шубҳасиз Румий ирфони, Саъдий ғазаллари ва Ҳофиз лирикаси билан мужасамлашган. Шаҳдийнинг ушбу форсча байти шоирнинг мумтоз шоирларга бўлган муҳаббати намунасидир.

**Дилу жонам фидои Шайх Саъдӣ,
Сари ман хоки пой Шамси Табрэзӣ.
Туроби Мавлавиро тавф созам,
Ба коми ман кунад шаҳду шакаррез. [4,246].**

Байтнинг насрий таржимаси: *Мени жоним Шайх Садийга фидодир, бошимни Шамси Табрэзий оёғига қўяман, Жалолиддин Румий тўпругини тавоф қиламан, Оғзимни эса бу амал, (муҳаббат) шаҳду шакари билан тўлдиради.*

Ё бошқа жойда Ҳофизни шеърят мулкида пири муршид ва ўзини мурид деб билади:

**Шаҳдиё, ёби агар ту бахрае,
Рав муриди Ҳофиз Шероз бош[1,20].**

(*Эй Шаҳдий сен агар, қалб хузурини топишни истасанг, Ҳофиз Шерозийга мурид бўлгин*).

Аслида шоир ғазалларида ирфон ва илоҳий муҳаббат бошқа мавзуларга қараганда устунлик қилади. Султон Саидумар Кавкабий Шаҳдий ижоди ва шахсияти ҳақида куйидаги изоҳни беради. “Шаҳдий шоири аҳли ирфон буда асосан дар пайравии шеърҳои ирфоний ва лирикии Ҷалолиддин Румӣ ғазалсарой кардааст”[1,22]. (*Яъни Шаҳдий ирфон аҳли шоирлардан бўлиб, асосан шеърларини Жалолиддин Румий ирфоний лирикаси таъсирида ёзган*).

Хулоса. Шаҳдий ижод маҳсули доираси кенг қамровли бўлиб, унда халқнинг дарди, инсон фарзандининг асл фитрати, ишқ ва ирфон мавзулари содда тил билан баён этилган. Адабий томонидан эса, бадий санъатлар, лирик жанрлар, муножот, ҳамд, наът, тавсиф, тажнис, киноя, истиора, ташбеҳ, такрор, тазод, талмеҳ, тахаллус, ташреҳ, ийҳом, такрор, тақлид ва саҳли мумтанеъ ўз ўрнида ишлатилган. Унинг девон кўлэзма нусхалирида ўрин олган ўзбекча ғазалларини табдил ва тадқиқ қилиш бугунги ўзбек адабиётшуносликда муҳим аҳамиятга моликдир. Шаҳдий ижодида маънавий ва маърифий жасорат ўрни бекиёсдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Саидумари Султон. Рўзгор ва осори Шаҳдий.- Душанбе: Ирфон, 1998.-177 С.
2. Ҳожимуҳаммад Шаҳдий. Кўлэзма нусхаси (шаҳсий). -Девон, 1880.-305 С.
3. Шаҳдий девони. Кўлэзма нусхаси. №6333. Ўзбекистон ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунсолик институти кўлэзмалар фондида.
4. Шаҳдий девони. Кўлэзма нусхаси. №10483. Ўзбекистон ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунсолик институти кўлэзмалар фондида.
5. Шаҳдий девони. Кўлэзма нусхаси. №144. Ўзбекистон ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунсолик институти кўлэзмалар фондида.
6. Шаҳдий девони. Кўлэзма нусхаси. №4702. Ўзбекистон ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунсолик институти кўлэзмалар фондида.

ЎУК 821.512.133 (092)

МАТНАЗАР АБДУЛҲАКИМ ШЕЪРИЯТИ ПЛЕОНАЗМ БАДИЙ ВОСИТА СИФАТИДА

Ж.К. Матназаров, ўқитувчи, Урганч давлат университети, Урганч

Аннотация. Мақолада Матназар Абдулҳаким шеърияти тилида ишлатилган плеоназмларнинг бадий матн яратишидаги ўрни ҳақида маълумотлар берилиб, дистант ва контакт позицияда қўлланган лексик ва лексик-аффиксал плеоназмлар воситасида матн бутунлиги ҳосил қилишидаги маҳорати билан боғлиқ адибнинг индивидуал услуги намоён бўлиши мисоллар асосида далиллашга ҳаракат қилинган.

Калим сўзлар: плеоназм, дистант позиция, контакт позиция, лексик плеоназм, лексик-аффиксал плеоназм, лисоний ортиқчалик, матн бутунлиги.

Аннотация. В статье даны сведения о роли плеоназмов, использованных на стихотворном языке Матназара Абдулхакима, в создании художественного текста, а также показаны на примерах индивидуальный стиль писателя, связанный с мастерством в создании целостности текста с помощью лексических и лексико-аффиксальных плеоназмов, использованных в дистанционной и контактной позиции.

Ключевые слова: плеоназм, дистанционная позиция, контактная позиция, лексический плеоназм, лексико-аффиксальный плеоназм, целостность текста, углублённое изучение языка.

Abstract. The article provides information on the role of the poetry of poetry in the Matnazar Abdulhakim in creating artistic texts, and has been attempted to prove the individual style of the writer related to his ability to work with textual integrity through lexical and lexic-afflictional speech synthesis.

Key words: pleonasm, distant position, konaakt position, lexical pleonasm, lexical-physical pleonasm, linguistic surplus, text integrity.

Бадий асарлар нутқнинг бир кўриниши бўлар экан лисоний ортиқчалик назмий асарларда ҳам учраши табиий. “Албатта, тилдаги ортиқчалик тилдаги ортиқча юк эмас, балки тил тараққиёти учун хизмат қиладиган зарурий омиллардан”[1.6]. Шеъриятда рамзийлик ва мавҳумлик етакчилик қилганлиги сабабли плеоназм бадий матннинг қурилиш материали сифатида қўлланади. Масалан, Хоразм шеvasида ёзилган қуйидаги “*Иш ишладинг ишларингга берилиб, Сал ўнг галса, ишинг, қотти гарилиб*”[2.226], кўшмисранинг биринчи қароридидаги “*Иш ишладинг*”да лисоний ортиқчалик сезилса ҳам ўзига хос фонопоэтик эффект юзага келган. *Иш-ишла-ишлар* сўзларида “*и*” такрори натижасида аллетерация ҳосил бўлган бўлса, “*и*” товуши билан бирга “*э*”, “*а*” тил олди ундошларининг такрори натижасида ассонанс(айнан ёки яқин унлиларнинг такрорланиши натижасида оҳангдошлик) юзага келган, натижада плеоназм асар бадиятини оширган.

Илмий манбаларда плеоназмга бир хил ёндашув мавжуд эмас. Шундан унга тилшунослигимизда бадий восита сифатида ёндашув кенг оммалашмаган, баъзан плеоназмга бадиятга зид ҳодиса сифатида қараш ҳам кузатилади. Шуларнинг ичида диққатлиси плеоназмга поэтик восита сифатида қараш ва тадқиқ қилишдир. «Шеърый асарларда бирор фикрни таъкидлаш, таъсирчан ифодалаш мақсадида плеоназмга мурожаат этилади»[3.234]. Юқоридагилар асосида айтиш мумкинки, плеоназм ўзбек тилшунослигида бадий восита сифатида чуқур тадқиқ қилиниши керак. Айниқса, уни маълум бир ижодкор асарлари мисолида ўрганиш муаллиф индивидуал услубини аниқлашда қўл келади.

Атоқли шоир Матназар Абдулҳаким шеърятти тилида плеоназмларнинг турли бадий мақсадларда қўлланганлигини кузатиш мумкин. Шоир маънони кучайтириш, фикрни таъкидлаш, диққатни асосий нуқтага тортиш, шубҳа-қўрқув, ҳаяжон семаларини матн таркибига сингдириш учун плеоназмлардан маҳорат билан фойдаланган.

Илмий адабиётларда (1)дистант ҳолатдаги, (2)контакт ҳолатдаги плеоназмлар фарқланади. Дистант ҳолатда ишлатилган такрор тўлиқсиз феъл бадий восита сифатида юзага чиққан ажойиб намунага мисол сифатида куйидаги мисраларни келтирамиз:

Мен соғиниб эканман сизни,

Сиз соғиниб эканмикансиз?[4.4]

Бу ердаги “соғиниб эканмикансиз” сўзи таркибидаги “эканмикансиз” қисм морфемик таркиби аниқланганда *экан-ми-экан-сиз* тарзида тўртта морфемага ажралишини кўрамиз ва ойдинлашадикки, “экан” тўлиқсиз феъли икки маротаба қўлланган - сўроқ юкламасидан олдин ва ундан кейин фонетик ўзгаришга учраб “экан/кан” тарзида, натижасида плеонастик қўлланиш юзага келган бўлса ҳам семантик-структурал ғализлик сезилмайди. Аксинча, “экан” қисмини такрор қўллаш оқибатида маъно кучайтирилиб сўроқ оҳанги бўрттирилган ва сўроқдаги ҳадик ва шубҳа маънолари сўз зиммасига юклатилишига ҳамда шу билан лисоний ортиқчаликдай туйилган сўзда шаклий сиқиклик воситасида семантик кўламдорлик юзага келган. Бундан ташқари бу сўз “тикансиз” сўзи билан хушоҳангликни юзага келтирганлиги ҳам муаллифнинг сўз қўллаш маҳорати юқорилигига далолатдир.

Шоир ижодига мансуб шеърлар орасида баъзан ноодатий, ўхшамагандай туйиладиган жумлалар ҳам кўзга ташланиб қолади. Бу жумлалар бир қарашда ғалати туюлса ҳам тасодифий ҳодиса эмаслигига лисоний таҳлил асосида изоҳ топиши ва жуда усталик билан ўз ўрнида заргарона қўлланганлигига гувоҳ бўлиш мумкин. Шоир бир шеърда:

Бизсиз керак эмас ўзига ватан,

Ватансиз не керак ўзимизга биз [4.170], дея таъсирчан мисралар битади.

Нутқда “мен ўзим” тарзида таъкидий бирикмалар учраб туради. Шеърда қўлланган “ўзимиз” сўзидаги *-имиз* эгалик аффикси кўпликдаги биринчи шахсни яъни “*биз*”ни англатиши бир семани дистант лексик-аффиксал плеоназмни юзага келтирган. Юқорида айтилганидек бу бирикув контекстга маънони таъкидлаш асосида “Ватансиз одамда ўзлик бўлмас” тушунчасини сингдирган. Бу ўз-ўзидан фикрни мисрага маъдан каби жамлашга имкон берган. “Сен, жоним, мана шу боғларникисан” туркумидаги бир шеърда ҳам шунга ўхшаш шаклий ифодани кўриш мумкин:

Аста-секин қош ҳам қорайди,

Ҳамроҳдирман ёлғиз менга ман[4. 31.].

Бироқ сурат(менга) ва сийрат(ман) бирлиги бу жойда шаклан плеоназм, мазмунан окказионаллик касб этгани ойдинлашади. Шу билан бирга талқин назариясига кўра, бу шеърга бошқача ёндашиш ҳам мумкин. “*Менга ман*” дейилиш билан ҳаддан ташқари ёлғизлик семасини бўрттириб кўрсатган, шу билан бирга биринчи мисрадаги табиатда бўлаётган айни жараён - “*Аста-секин қош ҳам қорайди*”, ёлғизлик “руҳга кўчган оғир дард” эканлигини тасвирламоқда.

Плеоназмлар ҳақида гапирилганда одатда икки бир хил тушунчани англатувчи тил бирликлари ҳақида гап боради. Уч, тўрт ҳатто беш хил ҳодиса асосида плеоназм қўллаш кузатиладиган ўринлар ҳам мавжуд. А. Ғуломов ва Р. Кўнғуровлар беш асосли плеонастик қўллашга мисол келтиришган “*жажжи-гина-қўзи-чоқ-ча*”.

Матназар Абдулҳакимнинг уста сўз санъаткори эканлиги шундаки, адиб бир ўринда уч асосдан шаклланган плеоназмга мисол келтиради:

Ҳам куйлаб ўлмаслик бахтин тилайман,

Сизнинг ёлғизгина бир ўзингизга[4.42].

Бу мисрада танҳолик уч марта таъкидланиб, маъно бўрттирилганлиги кўринади. *Ёлғиз* – сифат, *бир* – сон, *-гина* – айирув-чегаралов юкламаси. Натижада ифода аралаш(дистант позициядаги лексик *ёлғиз* - *бир*, контакт позициядаги лексик-аффиксал *ёлғиз-гина*, ёки *-гина/ - бир*) плеонастик қўллаш воқе бўлган. Буларнинг барчаси тилакни бир кишига йўналтирилганлигини кўрсатиш билан бирга тилакнинг адресатига чин юракдан, самимий, яқин кишиси сифатида айтилаётганлигидан далолат беради.

Феъл туркумига доир лисоний бирликлар ортиқчалиги ҳам бадий восита сифатида матн бутунлигига катта ҳисса қўшган ҳолда қўлланиши Матназар Абдулҳакм шеърларида учрайди:

*Тонг ёриша бошлаган сайин,
Сирлар шундай фошлана бошлар
Ахир яна бота бошлар тун,
Сирлар тагин бошлана бошлар*[2. 123].

Бу тўрт қаторда беш жойда “*бошламоқ*” феъли қўлланган, бироқ ғализлик сезилмайди, аксинча, муסיқий оҳангдорлик юзага келади. Сўнгги мисрада “*бошлана бошлар*” тарзда нутқий-услубий ортиқчаликда кузатилса ҳам бу жойда ноодатий сўз қўллаш окказионаллик ҳам касб этган ва шеърни янада ўқишлик қилган. “*Бошлана бошлар*” ни “*бошланади*” сўзи билан алмаштириб бўлмайди, “*бошлана бошлар*”да шундай давомийлик маъно мужассамки, бу давомлилик такрор-такрор мунтазам содир бўлиб турадиган бошланишнинг тинимсиз такрорини кўрсатади. Шу сабабли бу сўз мисрада ўз ўрнига тушиб, шеърнинг бадий бутунлигида муҳим ўрин эгаллаган, шунинг учун уни бошқа сўз билан алмаштириб бўлмайди, алмаштириш эса шеър қурилишида вазн бузилишига сабаб бўлади.

Контакт позициядаги плеоназмларга ҳам адиб асарлари тилидан мисоллар келтириш мумкин. Баъзи ҳолларда сўз такрорига ўхшаб кўринган бирикмалар муаллиф ижодида аслида бадий восита сифатида юзага чиқади. Шоир қаламига мансуб шеърларда бундай ўзига хос мисраларни кўп учратамиз, бу унинг услубий ўзига хослигини кўрсатади:

*Бигиз бармоқларга итоат этмас,
Бир куни жонидан тўяди.
Толиқади дарё дарёлигидан,
Дарё дарё бўлмай қўяди*[2. 182.]

Иккинчи ўринда қўлланган “*дарё*” жўшқинлик семасини билдиришини инобатга олсак, “*Дарё жўшмай қўяди*” шаклидаги фикр юзага келади, бироқ жўшқинлик одатда дарёга киёс қилинади. Хоразмда “*дарёдек тошмоқ*” ибораси бор. Бу воҳа халқи Амударё соҳилида яшагани билан боғлиқ бўлиб, қадимда баъзи пайтларда дарё ўзанидан тошиб одамларга, экинларга талофат етказиб турган, шу билан бирга бу жараён ерни минераллар билан тўйинтириб кут-барака ҳам олиб келган. Шунинг учун ҳам бу ибора икки хил маънода баъзан “*гентак бўлмоқ*”, баъзан “*қувончи/қайғуси ичига сиғмай кетиши*” маъноларини англатади. Шунинг инобатда олиб, “*дарё*”ни биринчи сўзда ҳам жўшқинлик маъноси борлигини кўриш ҳам мумкин. Бунда яна ижтимоий фикр берилганига ҳам гувоҳ бўлиш мумкин, дарё аслида яхшилар тимсоли, бетаъма саховат тимсоли - суви яхшилиги. Бироқ яхшиликка ёмонлик келса “*дарё дарё*” бўлмаганидек - яхши яхши бўлмайди. Бундай конструкция асосида қўллашдаги лисоний ортиқчалик муаллиф қаламига мансуб, “*Кўприк кўприклар бор, одам кўприклар*”, мисрасида яққол сезилади. Бу ерда кўприк ва кўприкдай одамлар борлиги метафора йўли билан таъкидланган. Жумла чўзилиб кетган бўлса ҳам матннинг бадий бутунлигига путур етмаган. “*Одам кўприк*” “*кўприкдай одам*” бирикмасига нисбатан экспрессивлик касб этган. Хуллас, бу жойда плеоназм воситасида шаклий ихчамлик, фикрий кенгликка эришилган дейиш мумкин.

Яхшилар ҳақида “*Одам*” шеърида ҳам айна фикр ифодасини кўриш мумкин ва “*Одам одам бўл*” жумласи одамийлик даражасининг меъзони вазифасини ўтаган:

*Тўй одам бўл тантаналарда,
Азаларда мотам одам бўл.
Хуллас калом ўзингдан кетма,
Хуллас калом, одам одам бўл*[4.84].

Шоир “*Сиртқи сабоқ*” шеърида ўзининг билимдон тилшунослик ва шоирлик маҳоратини синтезлаштирган ҳолда намойиш қилади. Гап шундаки, қараткич келишиги

қўшимчаси “нинг” шеърда бадий восита сифатида юзага чиқиб, ном маъносида ва аффикс сифатида маҳорат билан ишлатилган. Бундай қўлланиш бошқа бирор жойда учрамайди:

“Ни”ни эмас сени севаман ўзим
Дийдорингга етмоқ умидим минг-минг
Сенинг кўзларингни соғиндим кўзим,
Кўзим йўқ кўришига турқини “нинг”нинг[1.30].

Бандда қўлланган биринчи “нинг” кишининг шартли номидир. Лисоний ортикчалик шундаки, Камолнинг, Ражабнинг шаклида бўлгани каби “нинг”нинг ҳам кимнинг? сўроқлигини олади. Шу шеърда тушум келишиги билан ҳам шундай ҳол кузатилади. Бу сўзни окказионал сўз сифатида ҳам қабул қилиш мумкин. Бизнингча, шоир маҳорати натижасида аффиксал плеоназм шаклидаги бу намуна услубийлик касб этиб сема-стилистик-аффиксал плеоназм воситасида гўзал бадий жозиба юзага келган.

Шоир шеърлятида ўзига хос бўлга бир жиҳат мавжуд, бу жиҳат муаллифнинг ўзига хослигини асослайдиган такрордан усталлик билан фойдаланиш маҳоратидир. Муаммо шундаки, такрорлар грамматик структурасига кўра доим бир хил бўлмаслиги маълум:

Керак эмас ўзга ватанлар,
Чунки менинг ватаним ватан[5. 30].

Бизнингча, буни плеоназм сифатида қараш мақсадга мувофиқ, чунки бу ерда предикатив муносабат айна бир сўзни икки хил қўллаш натижасида пайдо бўлмоқда ва шу билан фикрий ортикчалик юзага келган. Лисоний жиҳатдан бунда ортикчалик кузатилганда ҳам поэзияда ортикча нарсанинг ўзи бўлмаслигини унутмаслик керак.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, муаллиф ижодида қўлланган плеонастис қўллашлар бадийлик касб этиб муаллифнинг индивидуаллиги ва бадий сўз қўллаш маҳоратини юқори эканлигини кўрсатган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Махмудов Н. Ўзбек тилида эллипсис. Т., 1977.
2. Матназар Абдулҳаким. Танланган асарлар(2-жилд). - Тошкент: Фафур Фулом, 2017. 303 бет.
3. Хотамов Х, Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. Т., “Ўқитувчи” 1979. 364 бет.
4. Матназаров Абдулҳаким. Танланган асарлар(1-жилд). - Тошкент: Фафур Фулом, 2017. 327 бет.
5. М.Абдулҳаким. Кўприк. Тошкент: Янги аср авлоди, 2009 йил.
6. Маҳкамов Н. Адабий норма ва плеоназм. - Тошкент: Фан, 1988. 93 бет.
7. Қурбонова М, Йўлдошев М. Матн тилшунослиги. - Тошкент: Университет, 2014.
8. Йўлдошев М. Бадий матн лингвопоэтикаси. - Тошкент: Фан, 2018.
9. Лотте. Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. - Москва, 1961.
10. Қонғуров Р. Субъектив баҳо формасининг семантис ва стилистик хусусиятлари. - Тошкент:1980.
11. Хотамов Х, Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. Тошкент: Ўқитувчи, 1979.

ЎУК 808.5

ФЕМИНИЗМНИНГ ИНГЛИЗ АДАБИЁТИДА АКС ЭТИШИ

Н. Муҳаммедова, ўқитувчи, ЎзДЖТУ, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақола инглиз адабиёти феминизм хотин қизларнинг фуқаролик, ижтимоий ва инсон ҳуқуқлари учун олиб борган кураш тарихини ўз ичига олади.

Калим сўзлар: феминизм, инглиз адабиёти, инсон ҳуқуқлари, сиёсат.

Аннотация. эта статья содержит историю борьбы, которую феминизм в английской литературе ведет за гражданские, социальные и человеческие права женщин.

Ключевые слова: феминизм, английская литература, права человека, политика.

Abstract. this article covers the history of the struggle that feminism in English literature carried out for the civil, social and human rights of Female Girls.

Keywords: feminism, English literature, human rights, politics.

XX аср инглиз адабиёти феминизм хотин қизларнинг фуқаролик, ижтимоий ва инсон ҳуқуқлари учун олиб борган кураш тарихини ўз ичига олади. XIX асрда содир бўлган аёлларнинг тенг юридик ва сиёсий ҳуқуқлари учун олиб борган ижтимоий-сиёсий ҳаракатнинг идеологиясини англатган феминизм лотин тилидаги “femina” – аёл сўзидан олинган. Чет эл адабиёти тарихида тенгҳуқуқлилиқ масаласини ўзида мужассамлаштирган феминизм узоқ тарихга эга. Ҳозирги кунда феминизмнинг қачон пайдо бўлганлиги борасида

турлича нуқтаи назарлар мавжуд. Тадқиқотчи Г.А.Брандт феминизм хотин-қизларнинг шахс сифатида ўзини намоён қила олишга бўлган интилиши доимо мавжуд бўлган деб ҳисоблайди ва қадимий амазон мифлари ёки матриархат ҳукмронлиги даврини унинг исботи тариқасида келтирадилар. Бир гуруҳ тарихчилар Ж.Кэлли, К.Грин эса феминистик ғояларни авваломбор XVII аср инглиз аёл ёзувчилари Афра Бенн, Мэри Астелл, Батсуа Мэйкин ва шу давр француз муаллифлари Мари де Гурне, Франсуа де ля Барра асарларида аниқлайдилар. Тарихчи Герда Лернер феминизм куртакларини Уйғониш даврида ижод этган француз адибаси Кристина де Пизан асарларида мавжудлигини ва шу боис XV асрда “аёллар ҳақидаги баҳсларнинг” (*querelle des femmes*) назариялари вужудга келганлигини таъкидлайди [1]. Таъкидлаш жоизки, илк феминистлар ва феминист аёллар феминизм тушунчасидан йироқ бўлишган, улар ўзларини “хотин-қизлар адвокати” ёки “хотин-қизлар ҳуқуқлари ҳимоячиси” деб аташган. “Феминизм” атамасини замонавий илм-фанга ким олиб кирганлиги ҳақида турли фаразлар мавжуд. Тадқиқотчилар О. Воронина, М. Соколова, В. Успенскаялар “феминизм” сўзини XVIII аср охирида француз утописти Шарль Фурье томонидан илк бор қўлланилган деб ҳисоблайдилар. Файласуф хотин-қизлар ҳақ-ҳуқуқлари тарафдорларини феминистлар деб атади ва “аёллар ҳуқуқларини кучайтириш ижтимоий ривожланишнинг асосидир” деган ғояни илгари сурди [2]. Тадқиқотчи Т. А. Клименкованинг фикрича “феминизм” сўзини илк мартаба инглиз аёли Элис Росси “*The Athenaeum*” (Лондон) журналининг 1895 йил, 27 апрель сонидagi мақоласида келтиради. Тарихчи Карен Оффеннинг фикрига кўра “феминизм” атамаси 1882 йил Францияда “*Ля Ситуаенн*” газетаси мақолаларида пайдо бўлади. Сайлов ҳуқуқи учун кураш олиб борган аёллар ҳаракатининг аъзоси Губертиня Оклер ўзини феминист аёл деб атади ва мақолаларини шу ном билан имзолайди. 1892 йил Парижда бўлиб ўтган биринчи феминистик конгрессдан сўнг “феминизм” атамаси кенг оммага ёйилиб кетди ва 1894 йил Буюк Британия, Испания, Италия, Германия ва АҚШ каби мамлакатларнинг сиёсий нашрлари саҳифаларида пайдо бўлди [3].

Феминизм XIX аср охири ва XX аср бошларида хотин-қизларнинг ўз ҳуқуқлари учун олиб борган умумий ҳаракати сифатида шаклланди. XIX асрнинг иккинчи ярмида Англияда суфражист аёллар хотин-қизлар ҳаракатининг фаол аъзолари эдилар.

Англияда пайдо бўлган суфражизм кейинчалик АҚШ, Германия, Франция ва бошқа мамлакатларда оммалашди. Илмий адабиётда бу давр “тенгҳуқуқчилик феминизми” ёки “феминизмнинг биринчи босқичи” номини олди ва эркаклар қандай ҳуқуқларга эга бўлишган бўлса шу ҳуқуқларни қўлга киритиш учун кураш бўлди.

1840-1920 йиллар давомида содир бўлган феминистик ҳаракати феминизмнинг биринчи босқичи деб қабул қилинган. XIX аср хотин-қизларнинг ижтимоий ва сиёсий тенг ҳуқуқли бўлишининг зарурлигини асослаш даври бўлди [4]. XIX аср бошларида феминистик ғояларнинг шаклланишига авваломбор утопистлар Ш. Фурье, А. Сен-Симон ва Р. Оуэннинг фалсафий концепциялари аҳамиятли таъсир этди. С. Айвазова таъкидлаганидек Ш. Фурье ва А. Сен-Симон “аёлнинг табиий вазифаси борасидаги мулоҳазалардан четга чиқишди”, аёлнинг “табиат берган ҳуқуқидан” ташқари унда ижтимоий ҳуқуқ яъни: таълим олиш, меҳнат қилиш ва мустақил бўлиш ҳуқуқи мавжудлигини эслатиб ўтишди [5].

Ташкилот ҳаракатининг оммалашшига эркак ва аёлнинг маънавий тенглигини тарғиб қилаётган протестант черкови туртки бўлди [6]. Протестанизм динига эга давлатларда аёллар саводли эдилар. Фарб либерал доктринасининг асосий тамойилларини жамият аъзоларига ўз имкониятларини амалга оширишда эркинлик бериши ва ҳар бир фуқаро ҳеч ким дахл қилолмайдиган ҳуқуқ эгасидир деган ишонч ташкил этди [6].

Таъкидлаш жоизки, биринчи жаҳон уруши бошланишига қадар Буюк Британияда хотин-қизлар ҳаракати кудратли сиёсий кучга айланди.

Феминистларнинг олиб борган кураши натижасида илк марта жаҳон тарихида аёллар овоз бериш ҳуқуқига эришдилар. Янги Зеландия 1893 йил, Австралия – 1902 йил, Норвегия – 1913 йил, Дания ва Исландия – 1915 йил, Канада – 1918 йил, АҚШ – 1920 йил ва Буюк Британия – 1928 йил хотин-қизларга овоз бериш ҳуқуқини бердилар. Аёллар овоз бериш ҳуқуқига эришган бўлсаларда реал ҳаётда бу ҳуқуқ ўз аксини топмади. Юридик тарафдан эркак ва аёлнинг тенг ҳуқуқли бўлиши ҳақиқий тенгликни англазмади ва уларнинг шу орқали жамиятда ўз мавқеига эга бўлиш фикри ўз кучини йўқотди.

Инглиз тадқиқотчи Женни Мюррейнинг фикрига кўра XX аср тарихчилар назарида “аёллар даври” ҳисобланди. Феминизмнинг биринчи босқичи инглиз аёлларига овоз бериш ҳукукини берган бўлсада, улар амалда буни кўришмади. Уларнинг жамиятга кўрсатаётган таъсири сезилмади. Таълим олиш аёлларнинг жамиятда ўз ўрнини топишда энг муҳим соҳа эканлиги ва шу орқалигина аёл ўзлигини кўрсата олиши мумкин эканлигига ишонч ҳосил қилинди. Фикримизга кўра феминизмнинг биринчи тўлкини адабиётда янги аёл тушунчасини шакллантириб берди. “Янги аёл” инглиз адабиётида турлича талқин этилди. Янги аёл характерини инглиз адибалари чуқурроқ англадилар ва асарларида янги аёлнинг характер кирраларини теранроқ очиб бера олдилар. Виржиния Вульф билан бир қаторда адабиётга кириб келган аёл ижодкорлар ҳам ўз асарларида “янги аёл”нинг характер хусусиятларини намоён этувчи образларни яратдилар. Улар модернизм йўналишида ижод этмасаларда романларида, ҳикояларида аёл характерининг феминизм ҳаракати натижасида юзага келган янги хусусиятларини асарларида гавдалантирдилар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Гендерный калейдоскоп. Курс лекций/Под. ред. М. М. Малышевой. – М., 2002. С.77.
2. Фурье Ш. Теория четырёх движений и всеобщих судеб. М., 1938. С. 174
3. Tuttle L. Encyclopedia of Feminism. New York (Arrow Books), 1986.
4. Брандт Г. Философская антропология феминизма. Природа женщины. СПб., 2006. С.16.
5. Брандт Г. Философская антропология феминизма. Природа женщины. СПб., 2006. С.16-17.
6. Шмелева О. Н. Дискурсивный анализ феминистских текстов (На материале проблемно-портретных очерков германского политического феминистского журнала «ЕММА») автореф. дис. ... канд. филол. наук. Астрахань, 2006.

ЎУК 82

ИЖОДКОРНИНГ УСЛУБИЙ ЎЗИГА ХОСЛИГИ (Ш.Ахророванинг “Дала ҳовлидаги қотиллик” қиссаси мисолида) П. Туропова, ўқитувчи, ЖДПИ, Жиззах

Аннотация. Ушбу мақола Жиззах адабий муҳит вакили, Шахло Ахророва қиссасида услубий ўзига хослик масаласининг тадқиқига бағишланган.

Калим сўзлар: Детектив, қисса, фожиа, услуб, муаллиф шахси, бадиий асар, ўзига хослик.

Аннотация. Эта статья посвящена изучению методологической идентичности в рассказе Шахло Ахроровой, представителя Джиззакской литературной среды.

Ключевые слова: детектив, повесть, трагедия, стиль, автор, произведение искусства, идентичность.

Abstract. This article is dedicated to researching of peculiar issue in short story of Shakhlo Akhrorova who is member of Jizzakh literary environment.

Keywords: Detective, short story, tragedy, style, author, fiction, peculiar.

Адабиётшуносликда ижодкор услуби ва бадиий маҳорати масаласига доир катта–кичик тадқиқотлар қилинган. Бироқ, бадиий услуб ҳар бир ижодкорнинг бадиий ижодида янгилашиб турганидек, ҳар бир асарда ҳам ўзига хосликни намоён этади. Маълумки, ижодкор услуби, унинг дунёни англаши, инсон ва ҳаёт фалсафасини ўзига хос тарзда идрок этиши ва идрок этган ҳаётини ёки ҳаёлий воқеаларни бадиий бўёқларда ифодалашида кузатилади. Шунга кўра, услубнинг индивидуал жихатларини билдирувчи омиллар ижодкор асарлари таҳлили орқали ойдинлаштирилади. Одатда ижодкор қайси жанрда, қайси мавзуда, қандай воқеани тасвирламасин, унинг умумий ўзига хослиги бошқа адиблардан ажратиб туради. Шу нуқтаи-назардан қараганда Жиззахлик адиба, Шахло Ахророванинг асарларида ҳам ижодкорнинг ўзига хос дунёқараши ва бадиий тафаккурини кузатиш мумкин. Унинг детектив жанрда ёзилган, ушбу асари ҳаётнинг қора, чиркин жихатларини тасвирлашга қаратилган. Бунда инсон табиатидаги ёвузлик, жиноятга мойиллик ўзига хос услубда ёритилган.

Адибанинг “Дала ҳовлидаги қотиллик” қиссасининг номланишиёқ китобхонни кизиқтириб кўяди ва кишини асар воқеалари томон етаклаб боради. Ундаги воқеалар ҳаётийлиги, ишонарлилиги билан бирга жамиятдаги кишиларни жиноятга етакловчи омиллар билан ҳам таништириб боради, унинг сабабларини ойдинлаштириб беради. Қиссанинг детектив жанрда ёзилганини эътиборга олиб, шу йўналишга доир назарий

қарашларимизни белгилаб олсак, асар номидан ҳам кўриниб турибдики, қисса детектив йўналишида ёзилган. Шу ўринда, детектив жанри хусусида тўхталсак.

“Детектив инглизча detective, лот.detectio – очиш, фош қилиш, аниқлаш. Жосуслар, яширин айғоқчилар, изкуварлар ҳаёти саргузаштлари, мураккаб жиноятларнинг очилиши ҳақида ҳикоя қилувчи (бадий асар ёки фильм) [6.601] жанр. Одатда бундай ҳодисанинг асл сабаби қонунбузарлик билан адолат ўртасидаги курашдан иборат бўлади ва ҳақиқатнинг тантанаси билан якун топади” [2].

Демак, детектив асарда бирон–бир фавқулодда жумбоқли ҳодисанинг тадқиқ қилиниш жараёнлари, унда содир бўладиган ҳолат ва вазиятлар, изланиш ва ечимлар тасвир этилади. Детектив асарнинг марказий қаҳрамонлари ҳисобланадиган жиноятчи ва жабрланувчи ҳаётига доир яқин тарих муаллиф нуқтаи назаридан қайта тикланади.

Юқоридагиларга асосланган ҳолда, айтиш мумкинки, “Дала ҳовлидаги қотиллик” қиссаси замонавий изчил реалистик детектив мавзуга яқин услубда ёзилган. Қиссага киритилган ҳар бир образ, портрет, деталь, тасвир, воқеалик бир–бирига узвий яхлитликда олиб борилади.

Детектив асарлардаги услубий ўзига хослик фақат бадий асар тилига, адиб томонидан қўлланилган ибора ёки ҳикматли сўзларгагина дахлдор эмас, бундай асарнинг сюжети ва композицион қурилиши ҳам услубий жиҳатдан қўрилмаган ҳодисаларнинг уюштирилиши билан ажралиб туради.

“Маълумки, санъаткор тўғридан–тўғри ҳаётдан нусха кўчирмайди, балки унга ҳақиқатан ўхшаш қилиб, янги бир дунё яратади, кашф этади. Бошқача айтганда, ҳаётнинг ҳақиқатдан бадий ҳақиқат яралади; ҳаётнинг факт ва ҳодисаларни ўзининг рухий лабораториясида “қайнатиши”, ишлаши, синтезлаштириши, яъни тасавури, ҳаёли, орзуси, тажрибаси, қалби, табиати, дунёқараши билан бойитган ва муайян ғояга хизмат қилувчи характерли ва зарурий деталларни, факт ва ҳодисаларни танлаган ҳолда тугаллик касб этган (образли) бадий ҳаётни яратиши зарур; яратганда ҳам бу ҳаёт китобхон кўз ўнгида жонли ва реал, ишончли ва гўзал, таъсирчан ва яхлит бўлиб гавдаланиши шарт” – [4.13] экан. “Дала ҳовлидаги қотиллик” қиссаси худди шу талаблар асосида ёзилган.

Дарҳақиқат, ҳаётнинг қамров ҳамда бадий тўқима бир–бирига нисбатан дахлсиз ривожланадиган тушунчалар, уларнинг ўзаро мутаносиблиги ва рақобати услуб тизимини барқарорлаштиради. Айнан, систем яхлитлик ҳаётнинг тажриба ҳамда ижодкор фантазиясининг синтезининг бир–бирига тугашуви самараси ўларок, адабий маҳоратни биринчи ўринга чиқаради. Шу маънода, бадий чамбарчаслик қонунийлиги ифода тиғизлиги ҳамда тасвир руҳиятини хусусийлаштиради.

Қисса қаҳрамони, Муҳаббат табиатида йигитларга хос чапанилик, қувноклик, шаддод феъл бўлишига қарамай тақдир қаршисида ожиз қолади. Унинг гўзалигига ҳар қанча шайдо бўлмасин, йигитлар уни яқинига кела олмас, унга ҳатто гапиришга ҳам ҳайиқиб юрган бир вақтда, сурбет Воҳид қўлига бир кун келиб, ўйинчоқ бўлиши уни етти ухлаб тушига кирмаган эди. Адиб қиссада тасвирнинг ихчам усули, яъни жумбоқли тасвирлаш йўлидан боради.

“Манфур ва маккор...палид” [1.7] Воҳид тажовузига учраган, пок муҳаббат туйғусини юрагида сақлаб юрган Муҳаббат бир кунда ҳаёти издан чиқиб кетиши, кейинчалик эса уни қотилига айланиши тақдир чархпалигини ўйинидир, балки.

Қиссада, Воҳид томонидан зўрлик билан номуси топталган Муҳаббат ноилож ўзи истамаган, нафратланган одам қиёфасидаги манфур кимсадан фарзанд кўришга мажбур бўлади. Тўғри, Воҳид унга совчи юборади, лекин юрагида туғён урган илк, соф муҳаббатидан айрилишга сабаб бўлган ҳайвоний хирс эгаси Воҳидга нисбатан Муҳаббатда нафрат ва ғазабдан ўзга туйғу йўқ эди. Шу сабабдан бўлса керакки, у эндигина дунё юзини кўрган “сен жудаям широнтойсан” [1.3] деб эркалаган боласидан ҳам воз кечишга мажбур бўлади. Шундай азобли онларни бошдан кечириётган, бор орзу– умидларидан мосуво бўлган Муҳаббатнинг бундан кейинги ҳолати, қиссада кескин бурилиш ясайди.

Барчамизга аёнки, қисса детектив воқеа, ҳар доим драматик тўқнашувни ўз ичига олади ва бунда ҳаётнинг драматик вазиятларига эътибор қаратилади. Шундай тўқнашувларидан бири, қаршисида ожиз қолган Муҳаббат ва Воҳид ўртасида бўлиб ўтади:

–Ие! Янгилик! – Воҳиднинг истехзо билан илжайган башарасида (Муҳаббат учун юз эмас эди у) киз унинг манфур ва маккор қиёфасини жонлангирди ўзи учун. Аслида ҳам

шундай эди. –Анчадан бери кўринмай кўювдинг? – Воҳид масхаромуз кулди. –Қорнинг кичрайиб қолдими? Болангни қайси отасига бериб келдинг? –Бу ҳақиқатан ҳам манфур инсоннинг саволи эди.

–Менга сен ифлосдан бошқа ҳеч ким тегинмаганини яхши биласан!...

–Хўш, яна нима деб бўйнимга осилмоқчисан? Айтгандим–ку, мен сендан ҳам, йигитингдан ҳам аламимни олдим деб... Бу ойимча эса юборган совчиларимни ҳайдаб солибдилар. Энди уйланмайман! Агар шуни сўраб келган бўлсанг овора бўлма!” [1.7].

Қиссада Воҳиднинг маънавий қашшоқлиги шу тарзда очила боради. Дарҳақиқат, ҳар бир ёзувчининг ўз истеъдоди ва иқтидори, ўз дунёқараш ва воқелик баёнида индивидуал тасвир тамойиллари бўлади. Воқелик бадиий талқинидаги ўзига хос тамойилларига эътибор қаратар экан, маънавий–ахлоқий талқин муҳокамаси гоҳ муаллиф нутқи, баъзан асар персонажлари нутқи воситасида баён этилади.

Юқоридаги диалогда ҳам муаллиф нутқи: “Муҳаббат учун юз эмас эди у... Аслида ҳам шундай эди...–Бу ҳақиқатан ҳам манфур инсоннинг саволи эди” каби жумлаларда ифода этилса, қолганлари эса асар қаҳрамонлари нутқида намоён бўлади.

Демак, ҳар қандай бадиий асар воқеликнинг бадиий талқини бўлиб қолмасдан ҳаётнинг ўзига хос фалсафий қонуниятларини акс эттирувчи залворли фикрларни ҳам ўртага ташлаши билан муваффақият қозонади. Қиссада, бу Муҳаббатнинг:

–Қаноти қайрилган жойга қуш ҳам қайтиб бормади. Мен икки дунёдаям сендай палиднинг хотини бўлмайман!” [1.7], ёки қисса охирида Расулни Меҳрожга айтган: “Ит теккан билан дарё ҳаром бўлмайди” [1.57] каби сўзларида ўз ифодасини топган.

Шу ўринда алоҳида эътироф этиш лозимки, детектив асар моҳияти қотиллик содир этилиши ва қотилнинг қўлга олинishiдагина намоён бўлмайди. Уларда, шубҳасиз, инсонпарварлик ғоялари, инсоннинг шахсий муаммолари, руҳиятида юз берадиган ўзгаришларни, ёвузлик ва эзгулик ўртасидаги кураш, жиноятчининг кўнглида рўй берадиган маънавий, психологик ҳолатлар акс этади.

Қисса қаҳрамони Муҳаббат ҳам қотил, ҳам жабрланувчи. Чунки уларнинг иккинчи тўқнашуви Муҳаббатнинг Воҳидга пичоқ уриши ва ўз айбига иқроқ бўлиши билан яқунланди. Ҳаётини адолат мезонлари асосига қурган Муҳаббат ўзига нисбатан қилинган тубанликка бошқача жавоб бера олиши мумкинми? Унинг психологик ҳолатидан келиб чиқсак, йўқ албатта.

Қисса воқеаларига қайтадиган бўлсак, Муҳаббат таҳсил оладиган институт ўқитувчиларидан бири устидан ноҳақ прокуратуа текширув олиб борганда ҳам ўқитувчисини кўрқмай, катта ишонч ва қатъият билан ҳимоя қилиш жараёнида кўришимиз мумкин:

–Кимингиз бўлади бу ўқитувчи? –деб сўрагани йигит.

–Кимим? Қариндошингми, демокчимисиз? Мен ундан қарздорман. Нима учун қарздорлигимни айттайми? У менга илм берган. Илмни кўчада дуч келган одам беравермайди. Ўз фанининг фидойиси у. У менинг устозим бўлади! Устоз ҳар қандай қариндошдан ҳам азизроқ эканини билмайсизми?” [1.9].

Шундай фаросат ва теран ақл соҳибаси Муҳаббат ижтимоий ҳаётдаги адолатсизлик, жиноятчилик, ахлоқсизлик каби салбий ҳодисаларга бефарқ қараб тура олмайди. Маълумки, детектив жанр композицияси кутилмаган воқеликлар баёнини ўз ичига олган сюжет, қотиллик қилмишларининг мукамал тартибдаги қурилиши воситасида қизиқарли тус олади. Қисса давомида Меҳрож ва Барно муносабатида, Муҳаббат ва Расул аянчли қисматлари такрорланиши фикримиз исботидир.

Маълумки, ёзувчи инсон ҳақидаги дастлабки тасаввурни тасдиқлаш ёки рад этиш учун уни объект даражасига кўтаради. “Бунда у уч нарсага – ҳаёлдаги инсон–идеали, ўз ички дунёси ва ижтимоий гуруҳ ҳақидаги ўз тасаввурига таянади. Қаршисидаги одамни шу уч унсур билан муқояса қилиш орқали тасаввур ҳосил қилади. Кўпинча тасаввур ҳосил бўлишида илк таассурот (идеал билан муқоясанинг ҳосиласи сифатида юзага келган симпатия ёхуд антипатия) асос вазифасини ўтайди” [5.163]. Тасвир объекти билан таассурот кўлами орасидаги боғлам адиб услуби индивидуаллигини белгилайди. Адиба асарда кўп персонажларга (Муҳаббат, Воҳид, Расул, Носир, Маъруф, Сарвар, Бакир, Мунира, Санобар, Барно) таъриф бераркан, биринчи галда образ ижтимоий қиёфасидаги кемтикликларга ишора қилади. Гап шундаки, ҳар бир қаҳрамон тўлиқ эстетик юк ташувчиси бўлмаса– да, инсон

характерининг баъзи қирраларини алоқалантиради. Шу нуқтаи назардан, қамокдан чиққан Носир табиатига назар ташлайлик. Муаллиф қаҳрамон шахсиятининг ҳар бир қиррасини мантиқий урғулаш воситасида характер тақозосини ҳосил қилади.

Далаҳовлида ташкил этилган Барнонинг туғилган кунда Носир ўлдирилди. Гумондорлар кўп, ҳеч ким воқеа гувоҳи бўлмаган. Севиклиси туғилган кунига ташриф буюрган ички ишлар ходими Меҳрож қотилликни ўрганишга киришади.

Детектив воқеа ҳар доим драматик тўқнашувни ўз ичига олади ва бунда ҳаётнинг драматик вазиятларига эътибор қаратилади. Воқеа детектив қаҳрамони ва турли саволларга ким ўлдирди? Қандай қилиб? Нима учун? жавоб қидирадиган китобхон ўртасида диалог шаклида ҳикоя қилинади. Қиссада ҳам худди шундай бўлади:

–Қотиллик? Ким?

–Носирни ўлдиришган.

Маъруф анграиб қолди. У ўзига тикилиб қолган меҳмонларга елка қисди:

–Нима, мендан гумонсираяпсизларми?

–Одатда, қотил аниқлангунча, ҳаммадан гумонсирилади. Айтмоқчиманки, фақат сиздан эмас. –деди Меҳрож [1.28].

Шундан сўнг Меҳрож ва гумондорлар ўртасида қотиллик хусусида савол –жавоблар бўлиб ўтди. Гумондорлар билан ўтган суҳбатда Носирни чиркин қиёфаси янада ёрқинроқ очилиб борди. Кечага ташриф буюрган Носирни дўсти Маъруф, Сарвар, Бакир, Мунира, Носирни ажралиб кетган, лекин уни зуғуми остига кечага келган собиқ хотини Санобар, ўғай онаси ва ўғай синглиси Барно барчалари кўрган билганларини айтиб беришади. Лекин энг ёмони, Носирнинг барча ёмон, разил ишларининг энг даҳшатлиси сўроқлар натижасида очилади ва бу Меҳрожни юрагини ларзага солади.

Чунки, Меҳрожни самимий туйғу муҳаббат ила севган Барно ҳам куни келиб, худди Меҳрожни онаси Муҳаббат каби номуси топталанганлиги маълум бўлади. Лекин минг афсуски, бу манфур кимса, бегона эмас, балки унинг ўғирлик туфайли қамалиб, яқинда қамокдан чиққан ўғай акаси Носир эди.

Детектив воқеа ҳар доим драматик тўқнашувни ўз ичига олади ва бунда ҳаётнинг драматик вазиятларига эътибор қаратилади: “Бироз ўтиб, эшик кўнгирағи жиринглади. Барно эшикни очиб, орқага тисарилди. Остонада маст ҳолда Носир турарди...

–Нима қилиясиз? Қўйворинг! Қўйвор деяпман! Ҳозир дод соламан! Аяжон! Ёрдам беринг! –Барно жон ҳолатда дод сола бошлади. У кўрқув ва юзига тушган кучли зарбадан хушидан кетди...Барно ўзига келганда, Носир рўпарада сигарет тутатиб ўтирарди. Барнонинг кўзгалганини кўриб, қўлидаги сочикни унинг устига улоқтирди.

–Ифлос! Мараз! Нима қилиб кўйдинг! –Барно алам билан йиғлаганча, тиззаларини муштлай бошлади. –Энди нима бўлади? Шарманда бўлдим! Шарманда!

–Бас қил! Ҳеч нарса бўлмайди! Эсингда бўлсин, ҳеч кимга оғиз оча кўрма! Айниқса, онанга! Бўлмаса иккаланг ҳам ўлдим деявер. Тушундинг–а? –Носир унинг бошига келиб, энгагидан кўтариб, ўзига қаратди. –Агар ҳеч кимга оғиз очмасанг, ўзим қиз бола қилиб узатвораман сени. Аммо лом–мим десанг, – Носир иккинчи қўлини қизнинг бўғзига тортди. –Мени биласан–а” [1.49].

Шу ўринда, алоҳида эътироф этиш керакки, асарда “тимсолларнинг пухта ишланганлиги, персонажларнинг ҳар бири индивидуал тилга эга қилиб тасвирланганлиги билан диққатга лойиқдир” [3.44].

Табиийки, бунда ёзувчи ўзи ифодалаётган воқеликнинг қайсидир бир қиррасини сир сақлаши маҳорат сифатида баҳоланишига лойиқ экан, қиссада ҳам мана шундай сирлиликдан ёзувчи бир неча ўринда маҳорат билан фойдаланган.

Хусусан, Меҳрожни Муҳаббатнинг ўғли эканлигини устози Расул қисса сўнгида билиши, Носир билан дўсти Маъруф ўртасидаги келишмовчилик, Носир билан собиқ хотини Санобар ўртасидаги нафратни боши зўрлик эканлиги фожеа содир бўлганидан, яъни Носир вафотидан сўнг очилиши, бунга яққол далилдир. Шунга мувофиқ, уларнинг қайси тоифадаги қаҳрамонлар бўлишидан қатъи назар, хусусан, детектив насрда ўз табиатига кўра, ижтимоий адолат, инсон эрки учун қурашаётган сиймолар тарзида майдонга чиқишини кўришимиз мумкин.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, “Дала ҳовлидаги қотиллик” детектив қиссаси тарбиявий, адабий–эстетик ҳамда ахлоқий муаммоларни талқин этиши билан бошқа йўналишдаги бадиий адабиёт намуналаридан қолишмайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ахророва Ш. Дала ҳовлидаги қотиллик. .–Т.: Noshirlik yog‘dusi, 2017.
2. Detective. <http://m.wikipedia.org/wiki>.
3. Йўлдош Қ. Сўз ёлкини.–Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт–матбаа ижодий уйи, 2008.
4. Умутов Х. Бадиий ижод асослари. –Т.: Ўзбекистон, 2001.
5. Қуронов Д. Чўлпон насри поэтикаси. –Т.: Шарқ.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Биринчи жилд.–Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008.

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

ЎУК 519.23

**КОМПЕТЕНТЛИК ЁНДАШУВИ АСОСИДА ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ТАЪМИНЛАШ
ВА УНИ БАҲОЛАШНИНГ МАТЕМАТИК МЕТОДЛАРИ***М.Д.Зарипова, катта ўқитувчи, Термиз давлат университети, Термиз*

Аннотация. Мақолада юқори салоҳиятли кадрлар тайёрлаш сифатини баҳолаш ва таълим сифатини ошириш масалалари баён этилади. Шунингдек, тестлар ва педагогик ўлчовлар назарияси усулларида фойдаланган ҳолда шаклландиган компетенциялар даражасини миқдорий баҳолашга имкон берувчи ёндашувлар таҳлил этилган.

Калим сўзлар: компетенция, таълим сифатини баҳолаш, тест, педагогик ўлчов назарияси, Спирмен Браун формуласи, регрессион таҳлил усуллари, прогнозлаштириш.

Аннотация. В статье изложены вопросы оценки качества подготовки высококвалифицированных кадров и повышения качества образования. Также анализированы подходы, позволяющие количественно оценить уровень формируемых компетенций с использованием тестирования и методов теории педагогических измерений.

Ключевые слова: компетенция, оценка качества образования, тестирование, теория педагогических измерений, формула Спирмена Брауна, методы регрессионного анализа, прогнозирование.

Abstract. The article describes the issues of assessing the quality of training highly qualified personnel and improving the quality of education. Also, approaches are analyzed that make it possible to quantify the level of formed competencies using testing and methods of the theory of pedagogical measurements.

Key words: competence, educational quality assessment, testing, theory of pedagogical measurements, Spearman Brown's formula, methods of regression analysis, forecasting.

Кириш. Мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий соҳаларда юқори натижаларга эришиши, халқаро майдондаги мавқеи, жаҳон иқтисодий тизимида тўлақонли шериклик ўрнини эгаллай бориши бевосита таълим тизимига боғлиқдир. Жаҳон таълим соҳаси ривожланиш тенденциялари эса ўз навбатида юқори салоҳиятли кадрлар тайёрлаш сифатини баҳолаш билан белгиланади. Шу боис, кадрлар тайёрлаш сифатини баҳолашда юқори натижаларга эришиш учун кўп мамлакатларда, жумладан Ўзбекистон Республикасида ҳам ўқитишни ташкил этиш жараёнига, билим, кўникмаларни тизимли ўрганиш, баҳолаш, таҳлил қилишга ўқитишнинг замонавий усул, воситаларини кенгроқ жорий этиш ва улар самарадорлигини янада оширишга долзарб масала сифатида қаралмоқда. Шунингдек, олий таълим сифатини ошириш республика олий мактабларининг энг асосий муаммоларидан бири ҳисобланмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимиз олий таълим муассасалари сифат ва рейтинг даражасини аниқлашда ривожланган мамлакатлар амалиётига таянган ҳолда, олий таълим тизими сифатини таъминлаш бўйича шакллантирилган турли аниқ стандартларга асосланиш амалиётига ўтилмоқда.

Мавзунинг долзарблиги. Таълим сифатини баҳолашда компетентлик ёндашувига асосланган янги давлат таълим стандартларига ўтиш, шакллантирилаётган компетенциялар даражасини баҳолаш учун миқдорий усуллардан фойдаланишни талаб қилади [1].

Афсуски, на янги давлат таълим стандартлари, на мавжуд касбий стандартлар компетентлик ёндашувга асосланган мутахассислар тайёрлаш сифатини баҳоловчи мезон ва объектив баҳолаш усуллари ўз ичига олмайди. Стандартларда ОЎЮларининг, иш берувчилар томонидан ишлаб чиқилган кадрлар тайёрлашни касбий стандартларига таяниши кўзда тутилган. Аммо, касбий стандартлар билан боғлиқ ҳозирги вазият шунини тақозо этадики, олий таълим муассасалари ўқув жараёнидаги каби, унинг якунида ҳам асосий таълим дастурларини ўзлаштириш сифатини баҳолаш воситаларини мустақил ишлаб чиқиши зарур.

Масаланинг мазмуни. Мазкур мақолада тестлар ва педагогик ўлчовлар назарияси усулларида фойдаланган ҳолда шаклландиган компетенциялар даражасини миқдорий баҳолашга имкон берувчи ёндашувлар муҳокама қилинади.

Илмий педагогик, психологик манбаларда берилишича, компетенция, компетентлилик ўта мураккаб, кўп қиррали, кўпгина фанлар учун муштарак бўлган тушунчалардир. Компетенция атамасининг кенг маънода турли хил таърифлари мавжуд. Бунинг сабаби, унинг талқинлари ҳам ҳажман, ҳам таркибан, ҳам маъно-манتيқ мундарижаси жиҳатидан турли-туманлигидадир. Атаманинг моҳияти шунингдек “самарадорлик”, “мослашувчанлик”, “ютуқлилиқ”, “уқувлилиқ”, “муваффақиятлиқ”, “тушунувчанлик”, “натижадорлик”, “хосса”, “хусусият”, “сифат”, “микдор” каби тушунчалар асосида ҳам тавсифланмоқда [2].

Ўзбекистон Республикаси давлат таълим стандартлари асосига киритилган таърифга эътибор қаратадиган бўлсак, унда: “Компетенция (инглизча: competence) - мавжуд билим, кўникма ва малакаларни кундалиқ фаолиятда қўллай олиш қобилияти” деган тушунча берилади. Россия федерацияси давлат таълим стандартлари асосига киритилган таърифга эътибор қаратадиган бўлсак, унда: “Компетенция - билим, кўникма ва амалий тажрибани меҳнат фаолиятига муваффақиятли қўллай олиш қобилияти” деб тавсиф берилади. Ушбу таърифлардан кўринадики, компетенция фақат инсоннинг ҳақиқий фаолиятида намоён бўлиши мумкин.

Шу боис талабаларнинг билим даражаси ўқув жараёнида тўғридан-тўғри ўлчаниши мумкин эмас [3, 4].

Шундай қилиб, компетенция даражасини баҳолаш вазифаси – ўқитиш босқичида руҳсат этилган, фойдаланиш мумкин бўлган баъзи билвосита ўлчовлар асосида, бўлажак мутахассис компетенция даражасини прогнозлаштириш имконини берадиган услубиётни ишлаб чиқишдан иборат.

Педагогик ўлчов шакли сифатида тест синовлари анъанавий равишда олий таълим муассасаларида асосан билим ва маълум даражада кўникма ҳамда малакаларни аниқлаш учун ишлатилган [5-7].

Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасалари учун тест синовлари орқали компетенция даражасини баҳолаш - бу янги вазифа ҳисобланади. Шу сабабли, компетенция даражасини ўлчаш учун ёндашувлар ишлаб чиқишда, етарлича узоқ вақт давомида бундай ўлчовлардан самарали фойдаланиб келаётган хорижий давлатлар тажрибаларига таяниш мақсадга мувофиқдир.

Таклиф этилаётган услубият асосида педагогик ўлчовлар назарияси усуллари, шунингдек, таълим сифати бўйича хорижий тадқиқотларни ўтказишда қўлланилган PISA, TIMSS халқаро баҳолаш тизимлари тўғрисидаги ёндашувлар ётади. Таълим сифатини баҳолаш бўйича халқаро тажрибаларга таяниш ва уларни ўрганиш, ҳар томонлама қиёсий таҳлил қилиш, замон талабларига жавоб берадиган муносиб миллий баҳолаш тизимини такомиллаштириш учун замин яратади.

PISA, TIMSS ва шу каби тадқиқотлардаги компетенцияларни баҳолаш махсус турдаги топшириқларни тузишга асосланади. Масалан, PISA тадқиқотида қайси компетентликни (математик, табиий фанлар бўйича саводхонлик, ўқиш саводхонлиги ёки муаммоларни ҳал этиш қобилияти) аниқлашга урғу берилганлигидан қатъий назар, тест мураккаб топшириқлардан ташкил топади. Ҳар бир топшириқ – одатда ҳаётий, муайян бир вазиятни ёки муаммони тавсифловчи алоҳида матндир. Ушбу тест учун биттадан олтигача турли қийинлик даражасидаги савол-топшириқлар шакллантирилади. Уларни бажариш натижаларига кўра, ўқувчилар муайян фан соҳасидаги билимларини қўллаган ҳолда, у ёки бу тарзда матнда кўриб чиқилаётган вазиятни тушуниш, муаммони ҳал этиш қобилияти баҳоланади. Шу билан бирга, синалаётган шахс учун фан бўйича олинган билимлар, унга ҳаётий вазиятда ёрдам берувчи манбагина ҳисобланади.

Масаланинг ечими. Бунга таҳсил олувчига топшириқни бажаришга имкон берадиган ушбу интеллектуал қобилиятлар тўпламига фан материали мураккаблигини сунъий равишда камайтириш ҳамда параллел равишда пухта ўйлаб чиқилган ва синалган талаблар ҳисобидан эришилади [1].

Тест синовлари ҳолислигини ва ўлчовлар юқори сифатлилигини таъминлаш учун, тест топшириқлари педагогик ўлчовлар назарияси (IRT) талабларига мос бўлиши керак.

1. Ҳар бир топшириқ учун қийинлик даражаси аниқланиши лозим, топшириқлар тизими бир текисда мураккаблиги ортиб борадиган кетма-кетликда (оралиқ 0,5 логит бўлиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади) ташкил қилинмоғи лозим.

2. Тестда ҳамма биладиган жавобли ёки жавобини ҳеч ким билмайдиган топширик бўлмаслиги керак.

3. Топшириқларнинг якуний баллар йиғиндиси билан боғланиш коэффиценти ҳар доим нолдан катта бўлиши зарур.

Компетенция даражасини баҳолаш билим даражасининг анъанавий кўрсаткичидан фарқ қилади, чунки синалаётган шахс ностандарт вазиятда ўзида мавжуд билим, кўникма ва малакаларни амалиётда намойиш этиши лозим [1].

Шунинг учун, натижа нафақат материал мураккаблигига, балки талаба ўз билимларини кўрсатиши лозим бўлган ностандарт вазиятга ҳам боғлиқ бўлиши мумкин.

Компетенция даражаси каби ана шундай анча мураккаб сифатни ўлчаш учун топширик қийинлиги каби, тасодифийлиги ҳамда ностандартлигини ҳисобга олиш таклиф этилади. Яъни тестдаги топшириқлар бир-биридан нафақат қийинлик даражаси бўйича, балки логитларда ўлчанувчи ностандарт вазият даражаси бўйича ҳам фарқ қилиши керак. Намунавий услубиётга мувофиқ ўтказилган тест синови натижалари статистик таҳлили шуни кўрсатадики, талаба тайёргарлик даражасини баҳолаш учун зарурий ишончлилик даражаси билан 30 тадан кам бўлмаган топширик талаб этилади.

Тест синови вақтини қисқартириш ва компетенция даражасини $r_H' = \frac{kr_H}{1+(k-1)r_H}$ ўлчаш аниқлигини ошириш учун тест давомийлигини оптималлаштириш мумкин [4].

TIMSS халқаро тадқиқот тажрибасидан фойдаланиш таклиф этилади. Тест жараёни икки босқичдан ташкил топиши мумкин. Биринчи ўлчов жараёнида тахмин этилаётган компетенция даражаси жойлашган оралиқ аниқланади. Иккинчи босқич учун қийинлик ва табақалаштирилганлик (лаёқати, қобилияти) даражаси билан ажралиб турадиган тест вариантлари ишлаб чиқилади. Талаба қайси гуруҳга бириктирилганлигига қараб, унга иккинчи тест тақдим этилади. Ушбу тест маълум бир аниқлик билан компетенция даражасини аниқлаш имконини беради. Талаб этиладиган тест давомийлигини аниқлашда тестнинг кутилаётган ишончлиги учун Спирмен Брауннинг умумлаштирилган формуласидан фойдаланилади:

$$r_H' = \frac{kr_H}{1+(k-1)r_H}$$

бу ерда: k - тест давомийлиги ошадиган карралик; (тестнинг неча марта кўпайиши); r_H - тест давомийлигини оширишгача бўлган тест ишончлилик коэффиценти; $(r_H)'$ - тест давомийлиги оширилгандан кейинги тест ишончлилик коэффиценти.

Тест ва синалаётган шахсларнинг асосий хусусиятларини ўлчаш ва аниқлаш жараёни ўтказилгандан кейин олинган натижалар таҳлил этилади.

Топширик қийинлиги иккита (мураккаблик ва ностандарт) таркибий компонентларга ажратилганлиги сабабли, Раш(а) классик модели экспонента кўрсаткичига қўшимча α қўшилувчини қўшиш таклиф этилади. Қўшимча α қўшилувчи топшириқнинг ностандарт даражасига жавоб беради ва топширик қийинчилик даражасига жавоб берувчи β қўшилувчи билан қўшилади.

Шунда, синалаётган шахснинг тўғри жавоб бериш эҳтимоллигини топиш формуласи куйидаги кўринишга эга бўлади:

$$P(\theta) = \frac{\exp 1,7(\theta - (\beta + \alpha))}{1 + \exp 1,7(\theta - (\beta + \alpha))}$$

бу ерда, $P(\theta)$ - тайёргарлик даражаси (θ) бўлган, муайян синалаётган шахсларнинг маълум қийинчилик даражасидаги топшириққа тўғри жавоб бериш эҳтимоллиги;

θ - тайёргарлик даражаси (билим), латент ўзгарувчи;

β, α - лойиҳалаштирилаётган тестни аниқ топшириқининг мос равишда қийинчилик ва ностандарт даражалари.

Ушбу формула ёрдамида, турли вазиятларда таҳсил олувчининг компетенциясини намоён бўлиш эҳтимоллигини топиш мумкин.

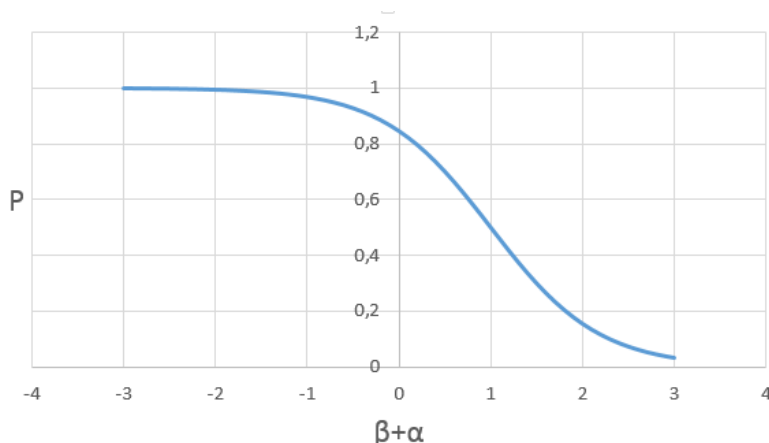
Масалан, 1 логит компетенция даражасига эга бўлган синалаётган шахсни, қийинчилик ва стандартлик даражасида фарқланадиган топшириқларга тўғри жавоб бериш эҳтимоллигини график шаклда кўрсатиш мумкин (1-расм).

Горизонтал равишда топшириқни тавсифловчи умумий кўрсаткич ажратилган. Графикадаги топилган нуқта маълум бир қийинчилик ва ностандарт даражадаги масалани ечишда (муаммони ҳал қилишда) компетенциянинг намоён бўлиш эҳтимоллигига мос келади.

Демак, агар ушбу даража – 3 логитни ташкил этса, унда ушбу талаба уни деярли 100% эҳтимоллик билан бажаради. Топшириқларнинг қийинчилик ва ностандарт кўрсаткичлари қанчалик юқори бўлса, синалаётган шахснинг уни уддалаш эҳтимоли шунчалик кам бўлади.

Савол туғилади, осон, аммо ностандарт топшириқларни бажариш яхшироқми ёки қийин, аммо стандарт? Ушбу вазиятда қандай қилиб мутахассислар компетенцияларини баҳолаш мумкин.

Бизнинг фикримизча, ушбу саволга жавоб бериш учун таҳсил олувчининг билимлари таркиби таҳлилини ўтказиш зарур. Амалий фаолиятда бўлса-да, чамаси, иккала мутахассис ҳам керак.

1-расм. Таҳсил олувчи компетенциясини $\theta = 1$ логит даража билан намоён бўлиши эҳтимоллиги графиги

Тестлар назоратнинг анъанавий воситаларидан фарқли ўлароқ, нафақат компетенция даражасини, балки ўқитувчи томонидан режалаштирилган ўқитишни бошлаш вақтидаги таълим олувчиларнинг билимлари таркибини, аниқроғи уни мукамал таркибдан оғиш даражасини кўрсатишга имкон беради.

Талабалар билимлари таркибини баҳолаш, масалан, таълим муассасалари аттестациядан ўтказилаётган ўқитувчилар гуруҳи ёки алоҳида ўқитувчи фаолияти самарадорлигини баҳолаш ҳақида гап борганда, айниқса ўзига жалб этадиган ҳолатда кўринади.

Турли-туман мавжуд аттестация моделлари, усуллари, технологиялари, кўрсаткич ва мезонлари фонида битирувчиларни тайёрлаш сифатини баҳолаш ўқитувчи фаолияти самарадорлигини муҳим кўрсаткичи бўлиб қолмоқда. Шу билан бирга, шубҳасиз, тайёргарлик даражаси, анъанавий схемалар бўйича фаолият юритадиган аттестация комиссиялари диққат марказида туради.

Тайёргарлик даражаси таълим олувчи тиришқоқлигига, унинг ўқиш истагига ва лаёқатига боғлиқ бўлган вақтда, билимлар таркиби кўп жиҳатдан ўқув жараёнини ташкил этишни ўзига хос хусусиятларини акс эттиради.

Таҳсил олувчилар билимлари таркибини шаклланишига, ўқитувчининг тайёргарлик дастурини тўғри тузиш малакаси ва уни тушунарли баён этиш маҳорати, унинг таълим олувчиларни билимларидаги бўшлиқларни аниқлаш ва бартараф этиш ҳамда индивидуал ёндашувни қўллашдаги маъсулияти таъсир қилади.

Ҳозирги вақтга қадар, талабалар таълим сифатини баҳолаш учун маълум бир таълим йўналишини аккредитациялашда дидактик бирликлар тизими қўлланилган. Талабалар уларнинг ҳар бирини минимал мақбул даражада ўзлаштиришлари керак эди [8]. Янги давлат стандартларида бу тизим қайд этилмаган. Унинг ўрнига компетенцияга эришиш даражасини ўлчаш талаби тақдим этилган. Талабаларни тайёрлаш сифатини баҳолашнинг мавжуд услубиёти янги таълим стандартлари доирасида компетенцияларни ўлчаш воситаси сифатида фойдаланишга нолайиқ.

Мақолада таълим жараёни сифатини баҳолаш учун билимларни таркиблаштирилган индексини баҳолаш услубидан (method S-P lines) фойдаланиш тавсия этилади.

Билимлар таркиби унинг қай даражада тизимли ва тўлиқ эканлигини кўрсатади.

Бунинг учун, 0 ва 1 кетма-кетликни ифодалайдиган билимлар профили (Гуттман профили) тузилади. Бунда 0 - нотўғри ва 1 – тўғри жавобни англатади.

Ҳар бир топшириқ иккита хусусиятга эга бўлганлиги сабабли, профил уларнинг ҳар бири учун ҳам, бутунлигича ҳам тузилиши мумкин.

Қуйида келтирилган қиймат профилнинг "тўғрилиқ" ўлчови ҳисобланади [9].

$$C_i = \frac{\sum_{j=1}^{x_i} (1 - Z_{ij}) R_j - \sum_{j=x_i+1}^k Z_{ij} R_j}{\sum_{j=1}^{x_i} R_j - \sum_{j=k+1-x_i}^k R_j},$$

бу ерда, x_i - i -чи синалаётган шахснинг тўғри жавоблар сони, R_j - j -чи топшириққа тўғри жавоблар сони, k - тестдаги топшириқлар сони, Z_{ij} - i -чи синалаётган шахснинг тестни j -чи топшириқига жавобининг натижаси, 0 (нотўғри жавоб) ва 1 (тўғри жавоб) қийматларни қабул қилиши мумкин.

Талаба билимлари таркиби қанчалик мувозанатлироқ ҳисобланса, C_i қиймати шунча кичик бўлади.

Мукамал "тўғри" профилга эга бўлган талабаларда $C_i=0$, ва мутлақо "нотўғри" профилга эга бўлган талабаларда $C_i=1$.

Регрессион таҳлил усуллари, синалаётган шахсларнинг ҳақиқий балларини тестнинг ишончлилик коэффициенти ва кузатилаётган баллар тақсимоти бўйича баҳолашни прогнозлаштириш имконини беради.

Прогноз синалаётган шахс индивидуал бали, синалаётган шахслар ўртача бали ва Дж. Стенли регрессион тенгламасидаги тест ишончлилик коэффициентини ўрнини алмаштириш йўли билан олинади [8]:

$$T_i = \bar{X} + r_H (X_i - \bar{X}),$$

бу ерда, T_i - ҳақиқий балл; X_i - i -чи синалаётган шахс индивидуал бали; \bar{X} - синалаётган шахслар ўртача бали; r_H - тест ишончлилик коэффициенти.

Алоҳида компетенциялар даражасини ўлчаш асосида таркибига ўз вазнига эга алоҳида компетенциялар кирувчи, талаба тайёргарлиги даражасининг баъзи бир агрегатлаштирилган кўрсаткичини тузиш мумкин [9].

Модомики, ИРТни қўллаш натижасида таққосланишга мойил абсолют қийматлар ҳосил бўлар экан, унда бир неча компетенциялар бўйича, масалан, уларнинг чизиқли комбинациясидан фойдаланган ҳолда умумий кўрсаткични олиш мумкин.

Ҳар бир компетенция учун вазн буюртмачининг талаблари ёки эксперт хулосасига боғлиқ ҳолда аниқланиши мумкин:

$$K_{j,o} = \sum e_i K_i.$$

Хулоса ва таклифлар. Шундай қилиб, таклиф этилаётган услубиёт нафақат талаба компетенция даражасини берилган аниқлик ва ишончлилик билан ўлчаш, балки унинг касбий заруриятини прогнозлаштириш, шунингдек, компетентлик ёндашуvidан фойдаланган ҳолда ўқув жараёни сифатини баҳолаш имконини беради.

Натижада, ОЎЮларида интеллектуал салоҳиятли кадрлар тайёрлаш сифати ошиб боради, замон талабларига жавоб берадиган таълим сифатини аниқлаш, уни ўлчаш бўйича миллий баҳолаш тизими такомиллаштирилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каюкова И.В. Модели для оценки уровня достижения компетенций по результатам тестирования // Наука и общество. 2011. № 1. С. 24-27.
2. Бегматова Р. Янгича ёндашув – таълим сифатини оширувчи омил // Ўзбекистонда хорижий тиллар. - 2016. - № 2 (10). - Б. 141-145.
3. Гусятников В.Н. Инструменты интеграции систем управления качеством в образовательный процесс / Гусятников В.Н., Безруков А.И., Соколова Т.Н. // Интеграция образования. - 2010. - № 4. - С. 16-19.
4. Модели для анализа качества образовательного процесса по результатам тестирования / Гусятников В.Н. [и др.] // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. - 2010. - № 5. - С. 148-151.

5. Чельшкова М.Б. Теория и практика конструирования педагогических тестов: Учебное пособие. - М.: Логос, 2002. - 432 с.
6. Zaripova M.J., Djumaev Z.S., Zaripov J. Technology of designing and realization of computer test for checking the knowledge of students in Visual Basic programming environment. Psychological and Pedagogical Journal, - №2 (22). Tambov. 2013. - P. 111-116.
7. Zaripova M.D. Assessment of the quality of education in the higher education system. International Scientific Journal (ISJ), Theoretical & Applied Science, Philadelphia, USA. - 2019. - 11 (79). - P. 390-392.
8. Звонников В.И. Контроль качества обучения при аттестации: Компетентностный подход. / В.И. Звонников, М.Б. Чельшкова. - М.: Университетская книга; Логос, 2009. – 272 с.
9. Каюкова И.В. Методика оценки и прогнозирования уровня формируемых компетенций// Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. - 2012. - № 4 (43). - С. 148-151.

ВИЛОЯТ СТАТИСТИКА БОШҚАРМАСИ ХАБАРЛАРИ**РЕСПУБЛИКАМИЗДА 2022 ЙИЛДА АҲОЛИНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ
ТАРТИБИ, МОҲИЯТИ ВА УНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ**

Б.Махкамов, Вилоят статистика бошқармаси бошлиғи ўринбосари

Ҳар қандай давлатнинг тарихи – бу, биринчи навбатда, унда яшайдиган халқнинг тарихи, аҳолисининг сони ва таркиби, унинг иқтисодий ва ижтимоий тавсифларида ўз ифодасини топади. Аҳоли сони бўйича аниқ ва яхлит маълумотлар аҳолини рўйхатга олиш асосида олинади.

Аҳолини рўйхатга олиш яқунларига қараб ўтмиш ва ҳозирги давр ҳақида фикр ва мулоҳазалар юритиш ҳамда келажакни прогноз қилиш мумкин бўлади.

Қатор ҳолатларда аҳолини рўйхатга олиш – аҳолининг ёши, жинси, миллий таркиби, маълумот даражаси, никоҳ ҳолати, бандлиги ва бошқа тавсифлари ҳақида маълумотлар олишнинг ягона манбаи бўлиб хизмат қилади.

Аҳолини рўйхатга олиш – бу мамлакат аҳолисининг муайян вақтдаги “фотосурати”ни олиш имконини берувчи умумдавлат миқёсидаги кенг кўламли тадбир бўлиб, аҳоли тўғрисидаги ишончли ахборот манбаи ҳисобланади.

Ўтмишга назар солсак аҳолини дастлабки рўйхатга олиш қадимги Греция, Вавилон, Месопотамия, Рим, Хитой, Япония ва Мисрда ўтказилган. Лекин, бу аҳоли рўйхатларининг мақсади аҳолидан солиқ йиғиш, яъни бож олиш ҳамда ҳарбий мақсад учун аҳоли сонини аниқлаш бўлган. Шунинг учун ҳам, бу аҳоли рўйхатларида асосан эркаклар рўйхатга олинган. Чунки, у пайтларда эркакларнинг иқтисодий ўрни юқори бўлган, солиқ тўлашда фақат эркаклар, яъни оила бошлиқлари қатнашган.

Аҳолини энг биринчи расмий рўйхатга олиш 1790 йилда АҚШда, кейинчалик 1800 йилда Швеция ва Финляндияда, 1801 йилда – Англия, Дания, Норвегия ва Францияда ўтказилган. Аммо, бу аҳоли рўйхатлари жуда оддий шаклда бўлган ҳамда узоқ муддатга чўзилган. Масалан, биринчи АҚШда аҳолини рўйхатга олиш ишлари 18 ой давомида олиб борилган.

XIX асрга келиб, аҳолини рўйхатга олиш жуда кенгайди. Қатор Европа мамлакатларида статистика ташкилотлари тузилди. Аҳолини рўйхатга олиш илмий дастурлар асосида олиб борилиши йўлга қўйилди. Хусусан, 1870-1879 йилларда дунёнинг 48 та, 1890 йилларда эса 57 та давлатида аҳоли рўйхати ўтказилган. XIX аср охирида дунё аҳолисининг 21 фоизи рўйхатга олинган бўлса, XX аср бошида 54 фоиз аҳоли рўйхатдан ўтказилган.

Республикаimizда демографик жараёнларнинг ҳолатини ўрганишда мамлакат ҳудудида ўтказилган аҳоли рўйхати маълумотлари муҳим аҳамият касб этади. Манбаларда келтирилишича, Ўзбекистон ҳудудида дастлабки аҳоли рўйхати 1897 йилда ўтказилган бўлиб, ушбу рўйхат маълумотлари XIX аср охирида Ўзбекистонда мавжуд оилалар сони, аҳоли сони, ёши ва жинси, этник таркиби, туғилиш, ўлим каби демографик жараёнлар ҳақида тасаввур ҳосил қилишга ёрдам берган. Ўзбекистон ҳудудида кейинчалик 1926, 1939, 1959, 1970, 1979 ва 1989 йилларда аҳолини рўйхатга олиш ишлари ташкил этилган.

Ўзбекистонда Аҳолини рўйхатга олиш тўғрисида қонун қабул қилинмаган. Шунинг учун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 февралдаги “Ўзбекистон Республикасида 2022 йилда аҳолини рўйхатга олишни ўтказиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5655-сон Фармонида алоҳида банд сифатида **Ўзбекистон Республикасининг “Аҳолини рўйхатга олиш тўғрисида”ги қонуни** лойиҳаси ишлаб чиқиш вазифаси юклатилган.

AHOLINI RO'YXATGA OLISH MAZMUN MOHIYATI TO'G'RISIDA***B.Maxkamov, Viloyat statistika boshqarmasi boshlig'i o'rinbosari***

Mamlakatimiz aholi sonini aniq hisoblab chiqish, ularning jinsi, yoshi, oilaviy ahvoli, ma'lumoti, turmush darajasi, yashash sharoiti, bandligi, millati, fuqaroligi hamda boshqa demografik, ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari bo'yicha yagona ma'lumotlar bazasini yaratish maqsadida davlatimiz rahbari tomonidan "O'zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro'yhatga olishni o'tkazish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi Farmon imzolandi.

Mazkur Farmon mamlakatimiz taraqqiyoti yo'lida qo'lga kiritilajak asosli va ishonchli ma'lumotlar bazasini yaratish, respublikadagi ijtimoiy vaziyatga yanada oydinlik kiritishga xizmat qiladi.

Chunki mahalliy hamda horijiy kompaniyalarning samarali faoliyatida hududlardagi real holatni bilish, prognoz qila olish muhim omillardan sanaladi.

Mazkur xujjat bilan tasdiqlangan kontsepsiyaga asosan, O'zbekistonda 2022 yilda aholini ro'yhatga olish ishlari olib boriladi.

Kontsepsiya 8-bob, 29 bandedan iborat bo'lib, uning har birida mas'ul tashkilotlarga tegishli vazifalar belgilab qo'yilgan va aholini ro'yhatga olishni o'tkazish bo'yicha vakolatli organ esa O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi hisoblanadi.

Mazkur jarayon 3 bosqichda amalga oshirilishi nazarda tutilib, aholini ro'yxatga olish barobarida, yana bir muhim vazifani bajarish ko'zda tutilgan. Bu hududlarda xaritalash, aholi punktlaridagi uylarning ro'yhatini tuzish bilan bog'liq masala. Turar va noturar joylarning aniq soni, holati, foydalanilmay yotgan yoki muddatini o'tagan binolarni belgilab olish bilan tegishli hududlarda uy-joy, sanoat ob'ektlarini qurish hamda ta'mirlash masalalariga oydinlik kiritish mumkin bo'ladi.

Bunda viloyatimizning yangi, mukammal kadastr xaritasi yaratiladi deganidir. Bundan tashqari, Farmonga muvofiq O'zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro'yhatga olishni o'tkazishga doir kompleks chora-tadbirlar dasturi ham ta'sdiqlandi.

Mazkur Farmon bilan O'zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro'yxatga olishni o'tkazishga ko'maklashish bo'yicha Respublika va joylarda hududiy komissiyalar tashkil etildi.

Xududiy komissiyalarning asosiy vazifalari etib hududlarda aholini ro'yxatga olishga tayyorgarlik ko'rish, o'tkazish va natijalarni e'lon qilishga doir chora-tadbirlarning o'z vaqtida hamda sifatli bajarilishini ta'minlash vazifasi yuklatildi.

Ro'yhatga olish jarayonida to'planadigan statistik ma'lumotlar endilikda yagona elektron axborot tizimiga kiritiladi. Natijada viloyatimizning shaharu-tumanidan tortib mahallasiyu ko'chasigacha, chekka qishloqu, olis ovullarigacha aloqador barcha ma'lumotni o'zi aks ettirgan yagona axborot bazasiga ega bo'ladi. Bu qimmatli ma'lumotlar esa bugun, erta va yaqin kelajak uchun zarur.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№3/2(59)
2020 й., март**

Ўзбекча матн муҳаррири:
Русча матн муҳаррири:
Инглизча матн муҳаррири:
Мусахҳих:
Техник муҳаррир:

Рўзметов Дилшод
Ҳасанов Шодлик
Мадаминов Руслан, Ламерс Жон
Ўрозбоев Абдулла
Артикбаева Гулистан

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 09.03.2020
Босишга рухсат этилди: 20.03.2020.
Қоғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 35.
Ҳажми 8,5 б.т. Буюртма: № 6-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 377-51-85
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18